

GROTEKERKSBUURT 16 DORDRECHT

Bouwhistorische
opname en
waardestelling

GROTEKERKSBUURT 16 DORDRECHT

Bouwhistorische opname
en waardestelling

 2024

Colofon

Rapport Grotekerksbuurt 16, Dordrecht
Bouwhistorische opname en waardestelling

Opdrachtgever PB Woonconcepten Dordrecht
Onderzoek en rapportage [REDACTED]
Datum veldonderzoek 11 juli 2024
Datum publicatie rapport (actuele versie) 11 oktober 2024
Foto's en tekeningen [REDACTED]

tenzij anders aangegeven

Copyright
©2024 [REDACTED]
www.[REDACTED].nl

Inhoud

1	▶	Inleiding	5
2	▶	Onderzoekslocatie	6
		INLEIDING	6
3	▶	Archiefonderzoek	11
		INLEIDING	11
		VOORGESCHIEDENIS VAN HET PERCEEL	11
		de zeventiende eeuw	12
		de achttiende eeuw	13
		GESCHIEDENIS VAN HET HUIDIGE PAND	15
		negentiende eeuw	15
		1892 - aanleg van een schietbaan	24
		1907 - verbouwing van de schietbaan	26
		1926 - bouwdoossier RAD 752_15.642	29
		1954 - Het Dordrechts Philharmonisch Orkest	32
		recente bewoning	40
		SAMENVATTING	40
4	▶	Onderzoeksresultaten	43
		INLEIDING	43
		conditie van het pand	43
		ruimtenummering	45
		EXTERIEUR	45
		voorgevel aan de Grotekerksbuurt	45
		de achtergevel aan de Voorstraatshaven	51
		dak	56
		INTERIEUR	58
		ruimte 0.01	58
		dendrochronologie	62
		ruimte 0.02, -a en -b	63
		ruimte 0.03	67
		ruimtes 0.04a, -b en -c	70
		dendrochronologie	75
		ruimte 0.05	77
		gang 0.05a	84
		ruimte 1.01 en 1.01a	85

	datering gangdecoraties	90
	ruimte 1.02	96
	ruimte 1.03	98
	ruimte 1.04	112
	ruimte 1.05 en 1.05a	116
	ruimte 2.01	117
	zolder 3.01	126
	ruimtes 3.03 en 3.04	132
	SAMENVATTING	136
5	► Waardestelling	139
	INLEIDING	139
	GROTEKERKSBUURT 16	139
	WAARDESTELLING	140
	algemeen	140
	historische waarden	140
	ruimtelijke waarden (object in relatie tot zijn omgeving)	140
	architectuurhistorische waarden	141
	kunsthistorische waarden	141
	gebruiks- en functiespecifieke waarden	141
	herinneringswaarden	141
	intrinsieke waarde - inleiding	142
	onderhuis	142
	bel-etage of eerste verdieping	144
	tweede verdieping	145
	zolderverdieping	146

1 Inleiding

Het rijksmonument Grotekerksbuurt 6 te Dordrecht is eigendom van de Opdrachtgever (zie colofon).

De eigenaar is voornemens om in het nu leegstaande pand enkele wijzigingen in dit woon- en werkhuis uit te laten voeren.

Gezien de monumentenstatus van het pand Grotekerksbuurt 16 zijn alle ingrijpende wijzigingen in de bestaande bouwmassa onderhevig aan een vergunningsplicht in het kader van de Omgevingswet.

Een aan de bouwwerkzaamheden voorafgaand bouwhistorisch onderzoek met waardestelling maakt deel uit van de vergunningsprocedure.

De resultaten van dit onderzoek worden in deze rapportage uiteengezet.

Het pand was op het moment van onderzoek volledig onbewoond en verkeerde in een zeer slechte bouwkundige staat, met zelfs enig gevaar voor de persoonlijke veiligheid (zie verderop in dit rapport).

Het pand kent een relatief eenvoudige indeling op een rechthoekig grondplan, met een begane grond/kelder, een beletage, verdieping en zolder (zie de plattegronden in het volgende hoofdstuk).

Enkele delen van het pand konden in verband met de genoemde persoonlijke veiligheid niet of slechts zeer beperkt worden bezocht.

Het perceel was ingeklemd tussen straat en Voorstraatshaven (en twee buurpanden), en kende om die redenen geen tuin, binnenplaats, erf of enig ander buitenterrein.

Tijdens dit onderzoek is geen materiaal verwijderd.

2

Onderzoekslocatie

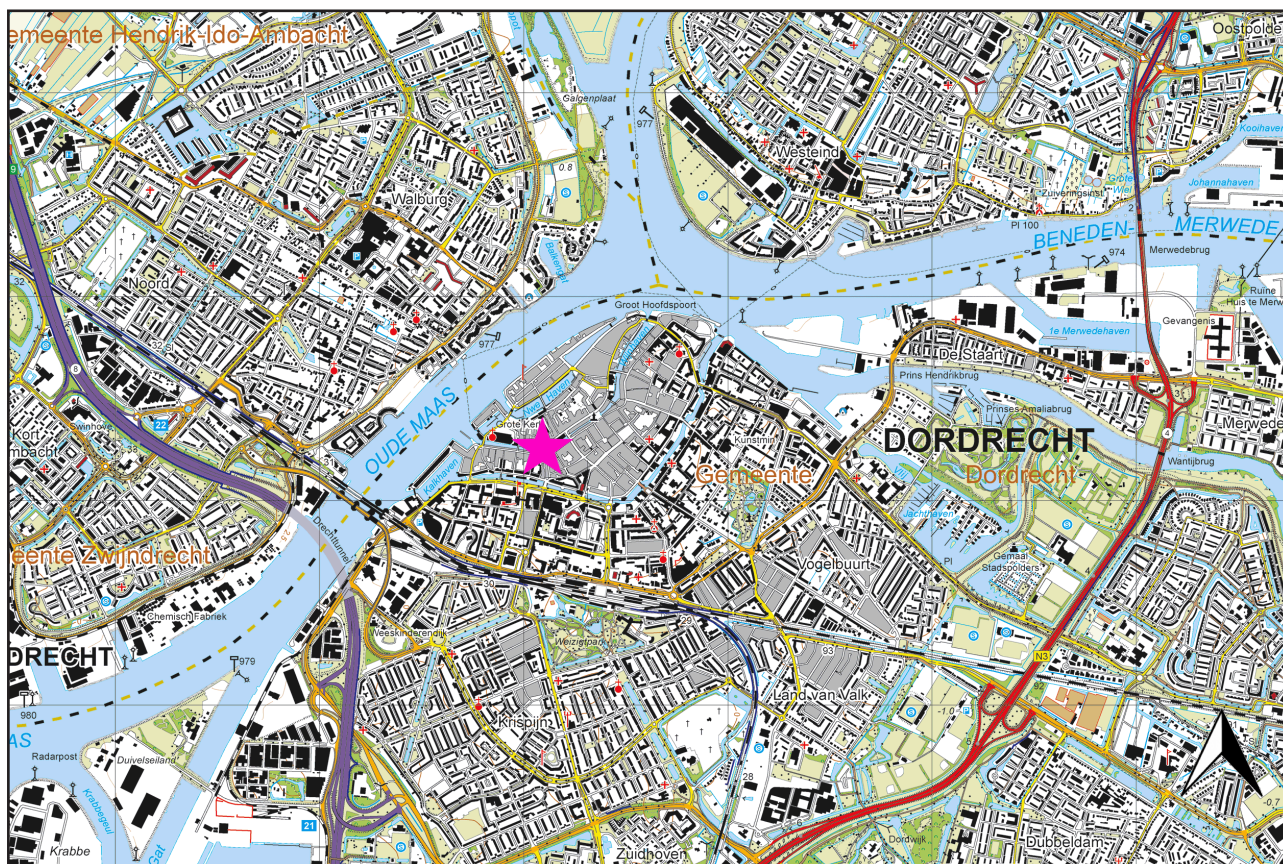
INLEIDING

De bouwhistorische opname werd uitgevoerd in het rijksmonument Grotekerksbuurt 16, 3311 CB te Dordrecht, monumentnummer 13397, kadastraal nr. F 951, RD-coördinaten 105.087, 425.271.

Het pand kende een rechthoekig grondplan en lag met zijn voorgevel direct aan de Grotekerksbuurt, terwijl het met zijn achtergevel in het water van de Voorstraatshaven stond.

Afb. 2.1 Situering van de onderzoekslocatie

Het pand kende als laatste een woonfunctie, maar had eerder als toneelzaal gediend (voor een orkest).

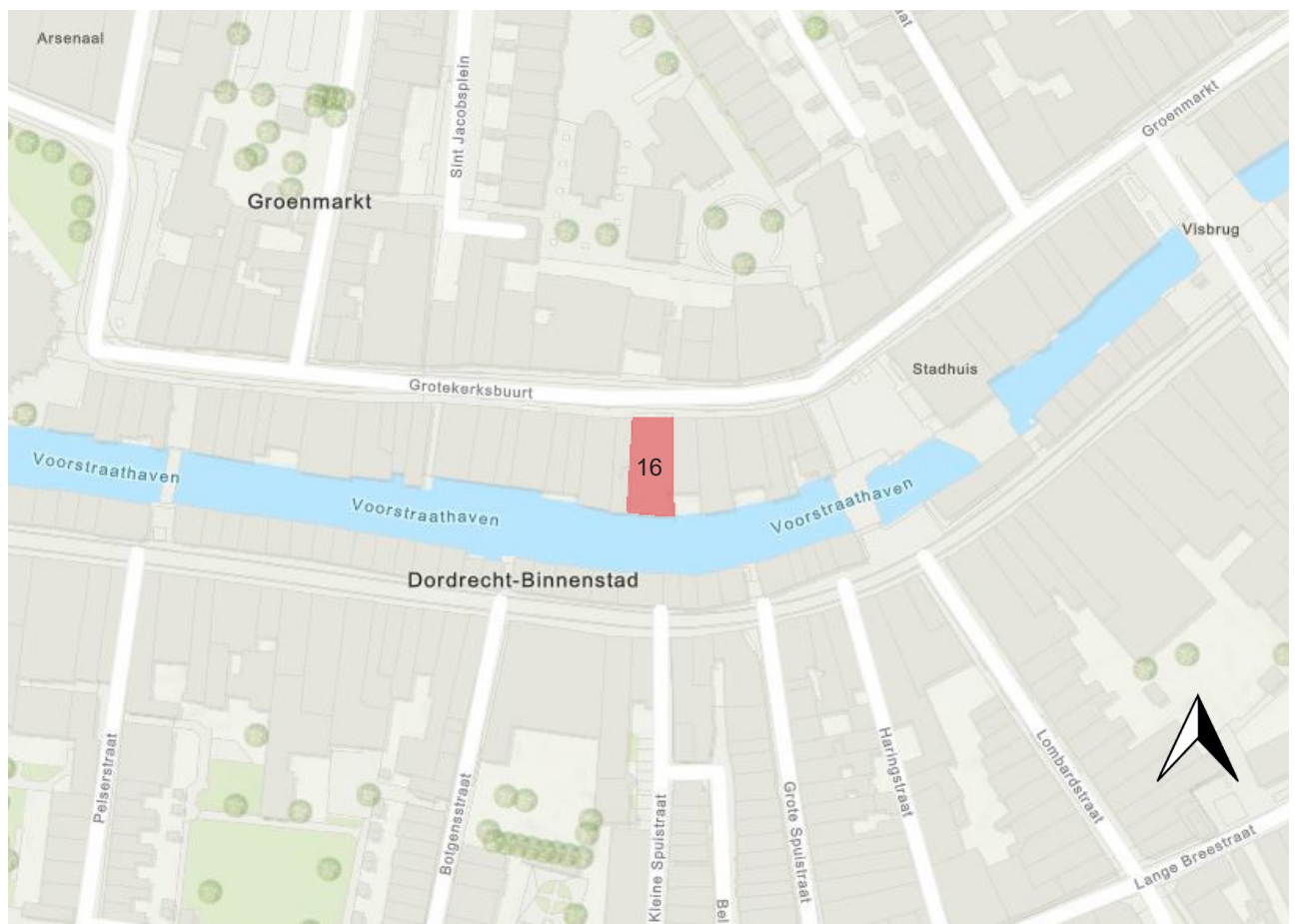

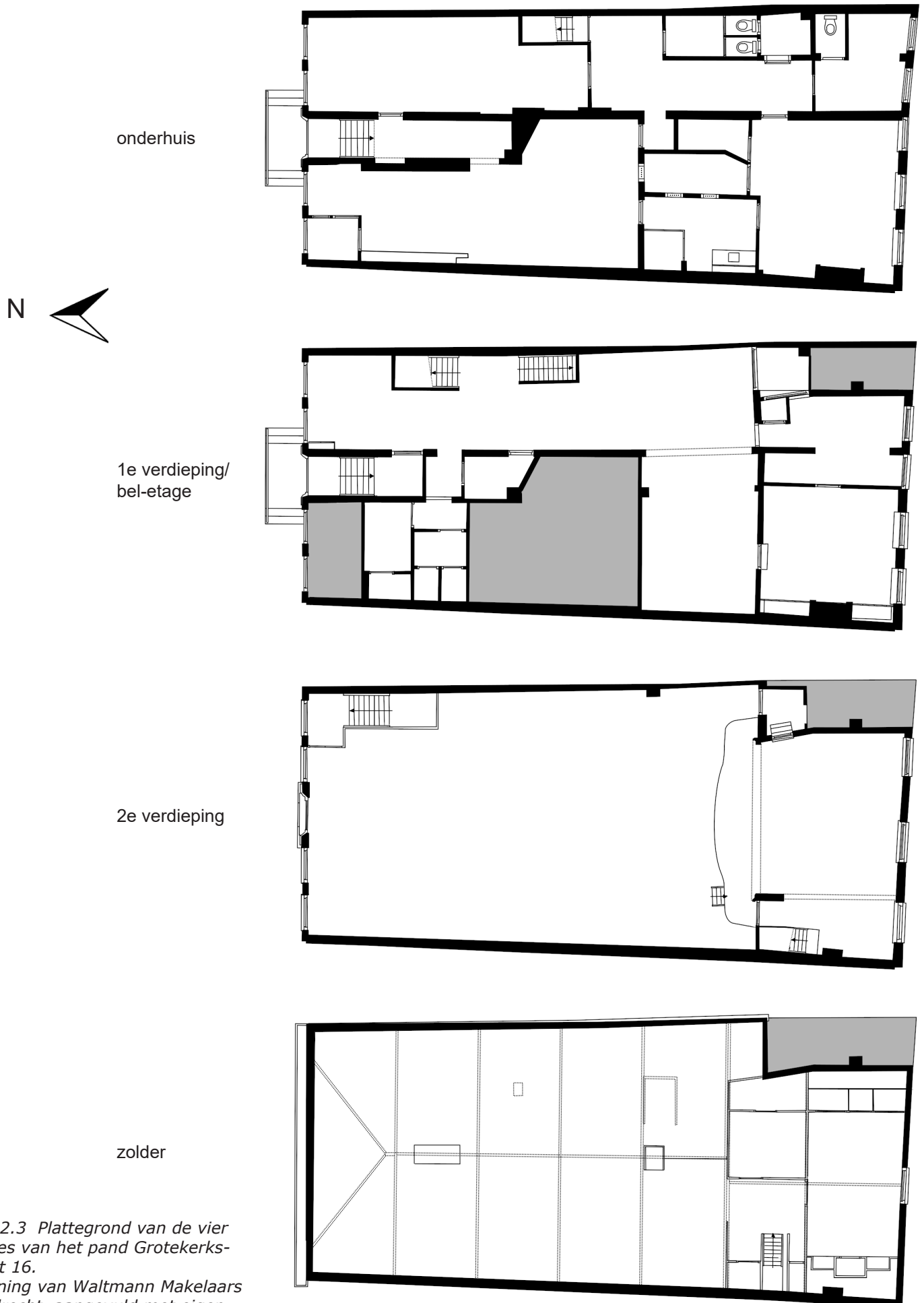
Deze zaal bevond zich geheel binnen de muren van het huidige gebouw.

Het pand werd aan beide zijkanten begrensd door buurpanden (preciezer: aan de westzijde door nummer 18-20 en aan de oostzijde door nummer 14).

In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van het beknopte archiefonderzoek betreffende de ontstaansgeschiedenis van het pand weergegeven.

Afb. 2.2 De ligging van het pand Grotekerksbuurt 16.

Afb. 2.3 Plattegrond van de vier etages van het pand Grotekerksbuurt 16. tekening van Waltmann Makelaars Dordrecht, aangevuld met eigen meetgegevens.

noord- of voorgevel

Afb. 2.4 De voor- en achtergevel van Grotekerksbuurt 16. De andere gevels werden door buurpanden begrensd.

zuid- of achtergevel

3 Archiefonderzoek

INLEIDING

Het archiefonderzoek heeft tot doel om enig licht te werpen op de bestaande bouwmassa van het pand Grotekerksbuurt 16 te Dordrecht.

De (ver-)bouw- en gebruiksgeschiedenis van het pand zijn redelijk nauwkeurig in de archiefbronnen terug te vinden.

Een uitgebreid archiefonderzoek betreffende dit pand (zijn verbouwingen en gebruikers/ bewoners) had echter reeds eerder plaatsgevonden.¹

Om dubbel werk te voorkomen, en de omvang van dit rapport enigszins te beperken, wordt wanneer van toepassing naar dit rapport verwezen. Slechts daar waar de archivalische informatie enige betrekking heeft op de totstandkoming van de huidige bouwmassa, zal het ook in dit rapport worden vermeld.

Behalve het genoemde rapport van noot 1, werd voor dit onderzoek voornamelijk gebruik gemaakt van informatie uit het Regionaal Archief Dordrecht (vanaf nu RAD).

Door de jaren heen wisselt de huis- en kadastrale nummering van het pand een aantal maal. Voor de duidelijkheid worden in dit rapport steeds de huidige nummers gebruikt (tenzij expliciet anders vermeld).

VOORGESCHIEDENIS VAN HET PERCEEL

De Grotekerksbuurt behoort tot het oudste deel van de middeleeuwse kern van de stad Dordrecht.

Het vormt samen met de Wijnstraat en de Groenmarkt het noordelijke dijklichaam langs van de Voorstraatshaven: deze drie straten liggen in elkaars verlengte en vormen in feite één lange straat (dijk).

Slechts in naamgeving is deze lange dijk in drie delen opgedeeld.

De bestaande bouwmassa van het huidige pand gaat echter nergens tot deze vroege, middeleeuwse fase terug, waardoor ervoor gekozen is om deze vroegste fase (hoe interessant deze ook moge zijn) in dit rapport niet verder te behandelen.

¹ Zie A. Balm-Kok, *Het Philgebouw, Grotekerksbuurt 16 Dordrecht*, Stichting Illustre Dordracum (Dordrecht, 2023)

de zeventiende eeuw

Zoals gezegd zal hier niet de volledige bewonersgeschiedenis worden weergegeven (danwel herhaald: zie noot 1).

Aan het einde van de zeventiende eeuw wordt echter een vermelding aangetroffen, die wel degelijk betrekking heeft op de nu nog bestaande bouwmassa.

Het betrof hier namelijk een koopakte van 16 september 1681 (opnieuw: info uit noot 1), wanneer een pand aan de Grotekerksbuurt wordt verkocht aan ene (zie afb. 3.1).

Dit bewuste pand kan gezien de beschrijving bij deze koopakte worden getuigd op de locatie van het huidige nummer 16, doch het betreft op dat moment nog niet het huidige, brede pand.

In 1681 stonden hier namelijk nog twee aparte huizen, en Van Nooij koopt op dat moment één daarvan (voor zover kon worden nagegaan, leek het hier om het westelijke gedeelte van het huidige pand te gaan).

Hoe deze voorgangers van het huidige Grotekerksbuurt 16 er uit hebben gezien is geheel onduidelijk; mogelijk betrof het hier nog twee middeleeuwse panden doch elke informatie hierover ontbreekt).

Opvallend de omschrijving van het eigendom, dat wordt verkocht inclusief *alle de calck, steenen, gewerckt ende onbewerckt hout mitsgaders 't yserwerck geappropriert tot den verdere opbouw vant voorgemelte huijs* (GAD 1628, fol. 53v). Deze toevoeging wees er dus op dat het pand dat hij kocht op dat moment nog in aanbouw was (of tenminste een verbouwing onderging).

De reden waarom een pand juist tijdens de bouw of een verbouwing werd verkocht, werd niet vermeld en naar de achterliggende redenen kon slechts worden gegist.

Drie jaar later - om precies te zijn op 4 april 1684 (zie noot 1) - koopt Dirck het oostelijke buurpand erbij.

Ook nu is het onbekend of dit simpelweg een toevalstreffer was, of dat hij tijdens de aankoop van het eerste huis reeds wist dat ook het buurpand weldra te koop zou komen te staan.

Hoedanook; in 1684 worden beide losse panden voor het eerst in eigendom samengevoegd.

Zijn bedoelingen met beide aangekochte buurpanden wordt wel uit de aanwezige archiefbronnen duidelijk; reeds op 10 juni van hetzelfde jaar (1684) dient Dirck een verzoek in bij het Stadsbestuur om beide panden te mogen samenvoegen en te verbouwen ("appropriëren".. zie noot 1).

Afb. 3.1 Portret van die twee panden op de Grotekerksbuurt liet samenvoegen tot het huidige perceel van nr. 16. Uitsnede van *De Muntmeesters en Waardijns van de Munt van Holland* door
Dordrechts Museum
DM_903_464

Tevens werd daarbij toestemming gevraagd (en gekregen) om de zogenaamde *stadsbooms* (ook *stabbooms*) achter beide panden gelijk te stellen met die van de aangrenzende panden. Hiermee werd de achterzijde van het perceel bedoeld, die in het water (van de Voorstraatshaven) rustte. In vroeger dagen betrof het hier vaak houten constructies, doch later werden deze vaak versteend.

Tevens kwam het vaak voor dat de bovenzijdes van de panden verder boven het water uitstaken dan de daadwerkelijke achterzijdes die op de begane grond in het water stonden (een fenomeen dat op enkele plekken nog altijd langs de Voorstraatshaven valt waar te nemen), waarna de achtergevel van de uithangende bovenverdiepingen recht door naar beneden werd getrokken en als nieuwe achter- of watergevel ging dienen.

Hoe de oude situatie rond de achtergevels van de panden van Dirck exact in elkaar stak is onbekend, maar opnieuw wordt goed duidelijk dat het hier om twee voormalig losse panden handelde, die ieder hun eigen diepte bezaten.

Dirck laat de achterzijdes van beide panden dus gelijk trekken (hij kreeg de toestemming), doch het wordt daarbij niet geheel duidelijk of het nu slechts om een gelijktrekking van de achtererven ging (met wellicht nog een stukje open terrein tussen huizen en haven) of dat er daadwerkelijk een nieuwe achtergevel over de nieuwe, volle breedte werd opgetrokken.

Ook het uiterlijk van de voorgevel in die periode blijft onbekend: de huidige, pandbrede voorgevel stamt van later (zie verderop), en het is goed denkbaar dat in de eerste periode de twee voormalig individuele huizen nog in de voorgevel herkenbaar waren. Het eerste pand dat Dirck kocht was zoals gezegd in aan- of verbouw, maar er wordt nergens melding gemaakt van het feit dat het later bijgekochte pand eveneens zou zijn afgebroken of verbouwd.

Het is dus denkbaar dat Dirck slechts intern de panden liet samenvoegen (door bijv. enkele scheidingsmuren te verwijderen of van deuren te voorzien).

Er zijn dus de nodige vroege gegevens bekend, waarbij echter ook veel onbekend blijft (hetgeen ook in het pand niet echt werd verduidelijkt, gezien de vele ingrijpende verbouwingen die hier hebben plaatsgevonden: zie verderop).

de achttiende eeuw

Op 7 juli 1719 overleed [REDACTED] (GAD 11_50 fol. 108) en werd het huis (via zijn zuster) te koop gezet.

Voorafgaand aan de verkoop ging, als onderdeel van de boedelinventarisatie voor zijn erfenis, een notaris door het gehele pand, waarbij per ruimte werd opgeschreven wat zich daar aan (waardevolle) goederen bevond.

De omschrijving (zie noot 1) is lang, en - hoewel zondermeer interessant - had slechts beperkt betrekking op het huidige pand, dat zoals gezegd later grondig werd verbouwd (of beter: inwendig gesloopt.. van de interne ruimte-indelingen die Dirck achterliet, resteerde op enkele kelderdelen feitelijk niets meer).

Wel werd duidelijk dat het hier om een rijk pand (met dito inboedel) handelde, waarbij ondermeer gesproken werd over een kamer met goudleerbehang (zoals gezegd nu spoorloos verdwenen).

De kelders werden summier besproken, maar wel werd duidelijk dat er zich onder het pand twee wijnkelders bevonden, waarin zich op het moment van Dirck's overlijden nog meerdere vaten wijn bevonden.

In 1720 wordt het pand dan ook daadwerkelijk verkocht, en wel aan ene

[REDACTED]
 Het is deze [REDACTED] die vervolgens rond 1740 de huidige gevel voor het pand laat zetten. Het is zoals gezegd onbekend hoe de oude gevel eruit heeft gezien, en zelfs of het hier om één brede gevel handelde, of dat de twee voormalige aparte huizen nog te herkennen waren.

Het jaar 1740 is afkomstig van een omschrijving uit het boekwerk *Oude gebouwen te Dordrecht*, dat rond 1900 door stadsarchivaris [REDACTED] werd geschreven.

Hij maakte hierin namelijk melding van het feit dat dit jaartal 1740 op dat moment bovenin de gevel te lezen zou zijn (inmiddels is dit jaartal geheel verdwenen; zie verderop).

Vooruitlopend op de beschrijving van het onderzoek aan het pand zelf, kan worden gemeld dat de architectonische stijl van de voorgevel probleemloos bij dit jaartal 1740 aansloot.

Het is onbekend of (en zo ja, in welke vorm of mate) Heckenhouck daarbij ook het interieur liet verbouwen.

Een ingrijpende gebeurtenis als het geheel verwijderen van een oude gevel maakt dit wel aannemelijk (doch feitelijk is ook niet vanuit de bronnen duidelijk of de oude gevels niet deels in de kern van de gevel uit 1740 bewaard zijn gebleven).

Uit het bovenstaande wordt hopelijk duidelijk dat het lastig is om een onderscheid te maken tussen "het huidige pand" en zijn voorgangers.

Het is simpelweg uit de archivalische bronnen niet te achterhalen in hoeverre er oude bouwmaterie in het pand bewaard bleef en wat werd vervangen door nieuwbouw.

GESCHIEDENIS VAN HET HUIDIGE PAND

negentiende eeuw

Voor de duidelijkheid zal in dit rapport het jaar 1740 als grove bouwdatum voor het pand worden aangehouden, aangezien in dat jaar de brede, nieuwe gevel voor de beide samengevoegde huizen werd geplaatst.

In hoeverre enige oudere materie in het pand bewaard bleef, zal uit het onderzoek in het pand zelf moeten blijken (zie volgend hoofdstuk).

Na dit 'bouwjaar' bleef het de rest van de achttiende eeuw vrij stil in de archivaalische bronnen, althans wat enige meer omvangrijke verbouwingen betrof (er zullen in deze decennia twijfelloos meerdere onderhoudswerkzaamheden of aanpassingen aan het interieur zijn uitgevoerd).

Afbeeldingen van het pand in deze vroegste fasen ontbreken geheel; de eerste afbeelding waarop het pand herkenbaar is, betrof de oudste kadastrale kaart van de stad Dordrecht, uit 1832.

Hierop werden alle percelen (en de zich daarop bevindende bouwwerken) voor het eerst nauwkeurig ingemeten en weergegeven.

Afbeelding 3.2 toont deze kaart, met daarop het pand nummer 16, zoals het in 1832 bestond. Het gaat hier dus slechts om een omtrek van het bouwwerk, en interne indelingen, aanzichten, etc. ontbreken hierbij geheel.

Afb. 3.2 Detail van de oudste kadastrale kaart van de stad Dordrecht uit 1832.

Hierop is met een rode stip het pand nr. 16 aangegeven. De toenmalige vorm (met klein binnenplaatsje rechts) is goed zichtbaar.

Ook toen droeg het reeds het kadastrale nummer (F) 951. RCE MIN08037F01

Zichtbaar is dat het pand in die tijd - 1832, dus - ook reeds feitelijk geheel hetzelfde grondplan bezat als tegenwoordig.

De breedte is gelijk, en tevens liep het pand al geheel vanaf de voorgevel aan de Groenmarkt, helemaal door tot aan de achtergevel in de Voorstraatshaven. Slechts aan de rechter- of oostzijde was een (klein) open binnenplaatsje uitgespaard (zie afb. 3.1).

Zoals eerder gezegd moet hierbij wèl in het achterhoofd worden gehouden dat dit type kadastrale kaarten slechts de omtrek van panden laat zien: het feit dat het grondplan identiek was aan de huidige situatie, zegt niet per sè iets over het toenmalige uiterlijk en de vorm van het gebouw.

Het pand lag echter wel wat 'moeilijk' voor wat betreft de aangetroffen historische afbeeldingen.

De nabijgelegen Lombardbrug was veelvuldig het onderwerp van historische tekeningen en later ook foto's. Deze werden zowel vanaf de brug gemaakt (zie bijv. afb. 3.3), als vanaf het water in de richting van de brug.

Afb. 3.3 Deze tekening van [REDACTED] uit ca. 1830 is illustratief voor het probleem met vrijwel alle oude afbeeldingen: het pand nr. 16 ligt nèt om de hoek en is niet goed zichtbaar. Misschien is een deel van het dak (zie pijl) nog net te zien, doch geheel zeker is dit niet. RAD 551_35174

Afb. 3.4 Detail van een stereofoto, waarin de (afgeronde) bovenhoek nog net een deel van de achtergevels van de panden aan de Grotekerksbuurt valt te zien. Gezien de flink veranderde situatie ter plaatse, is het ook hier (net als op 3.3) lastig om met absolute zekerheid de achtergevel van nummer 16 aan te wijzen (die dan nog zijn oude vorm heeft). Deze lijkt echter bij de pijl zichtbaar te zijn, en betrof - met enige reserve - een schilddak met dakkapel. RAD 552_324242

De achtergevel van nummer 16 ligt daarbij echter net achter een knik in de gevellijn, waardoor deze feitelijk steeds net buiten beeld viel.

Een tweede voorbeeld is te zien op afbeelding 3.4 uit circa 1870 (een foto, ditmaal), waarbij mogelijk ook een klein deel van het oude dak aan de achterzijde te zien valt (zo te zien een schilddak met dakkapel aan de achterzijde; zie de pijl op 3.4).

Duidelijke, oude afbeeldingen van de achtergevel (van vóór het vierde kwart van de negentiende eeuw) werden echter in het geheel niet aangetroffen.

Dit valt te betreuren gezien enkele zeer ingrijpende werkzaamheden die later in die eeuw aan het pand zouden worden uitgevoerd, waarbij met name de achtergevel flink zou worden verbouwd.

De voorgevel werd iets vaker (fotografisch) vastgelegd, doch hierbij lag de focus doorgaans op het achterliggende stadhuis, waardoor feitelijk alle oude foto's waarop de voorgevel van nummer 16 te zien valt, steeds zéér schuin genomen werden (zie bijv. afb. 3.5, van circa 1860-'70).

Afb. 3.5 Detail van een stereofoto uit circa 1860-'70, waarop de voorgevel van nr. 16 te zien valt (met groene stippellijn aangegeven), zij het zeer schuin. Ondanks de schuinte, valt toch goed te zien dat de gevel in de periode een stuk lager was; een gehele rij vensters bovenaan was nog niet aanwezig. RAD 552_319755

Wel valt hierbij iets bijzonders op (dus op foto 3.5, maar ook op enkele andere vroege foto's).

Bovenaan de voorgevel (die op afb. 3.5 met een groene stippellijn is aangegeven) valt namelijk te zien dat deze op dat moment een heel stuk lager is dan tegenwoordig, sterker nog: er ontbréékt een hele verdieping met vensters, en er bevond zich bovenaan de eerste verdieping een rijk gedecoreerde kroonlijst met consoles.

Onderaan de gevel is de centrale bordestrap goed waarneembaar; deze had op dat moment aan beide zijden een trappetje (net als tegenwoordig - zie volgend hoofdstuk - maar op enig tussenliggend moment zou de trap aan de westelijke zijde tijdelijk verdwijnen).

De indeling van de gevel van het sousterrain is niet goed zichtbaar, maar er lijken vier openingen zichtbaar.. daar zal ongetwijfeld in ieder geval één deur tussen gezeten hebben (wellicht meerdere).

Dit zal ongetwijfeld de voorgevel zijn, zoals deze in 1740 door Heckenhouck werd geplaatst (zie eerder in dit rapport).

Mogelijk werden enige vensterroedes vervangen; dit is weliswaar niet daadwerkelijk zichtbaar op de foto, maar kwam vaker voor.

Deze situatie heeft tot 1882 bestaan, toen het pand opnieuw in de verkoop werd gezet (en uiteindelijk zijn bestemming als woonhuis - die het tot dan toe steeds heeft had - verloor).

In 1882 wordt de te koop aanbieding van het pand via enkele krantenadvertenties wereldkundig gemaakt, waarbij ook gelijk een beschrijving van het gebouw (en met name zijn interieur) werd bijgevoegd.

Het betrof hier dus de beschrijving van het gebouw zoals dat op afbeelding 3.5 nog moet hebben bestaan.

Een omschrijving in De Dordrechtsche Courant van 23 juli 1882 luidde:

N°. 1. Een DUBBEL HEERENHUIS en ERF, aan de Grotekerksbuurt, havenzijde, get. A 55, Kad. Sectie F, n°. 951, groot 2 Aren 13 Centiaren.

Dit pand, waarin thans gevestigd zijn de Kantoren van bewaring der Hypotheken en van het Kadaster, bevat groot Sousterrain, waarin diverse groote Bergplaatsen, Kamer aan de haven met 5 Kasten, Schoorsteen met marmeren mantel en fonteintje, Keuken daarnaast met Schoorsteen, gemetseld Fornuis, Aanregtbank, Havenpomp, Gootsteen en vaste Tafel, Binnenplaats met Pomp

en uitgang aan de straat; de 1e étage gestukadoorde en met marmeren tegels belegde Gang, rechts Voorkamer met gestukadoord plafond, Stookplaats en 2 Kasten, doorgang naar den trap van het Sousterrain, waarin Privaat, Binnenplaats met Havenpomp en Gootsteen, Binnenkamer en Achterkamer en Suite, beiden met Schoorsteen, waarvan een met marmeren mantel en 2 Kasten, links, Voorkamer en Binnenkamer en Suite, beide met Schoorsteen, waarin Schilderstuk, in de Voorkamer bovendien, vasten Penantspiegel, Kabinetje; de 2e étage, Opkamertje, ruime Gang, twee Voorkamers, waarvan een met Schoorsteen, voorzien van marmeren mantel en een met Stookplaats en 3 Kasten, Provisiekamer, twee Binnenkamers met Schoorsteen, waarvan een met marmeren mantel en de andere met marmeren platen en Kast, Achterkamer met Stookplaats, Dienstbodenkamer met Bedstede en 2 Kasten, drie Zolders en Vliering. Zijnde alle kamers behangen en gelambriseerd.

Deze beschrijving is niet alleen redelijk geordend (per verdieping), maar geeft tevens een overzicht van de laatste indeling van het pand vóórdat het grondig verbouwd zou worden (zie verderop).

Ondanks dit blijft het toch lastig om aan de hand van alleen deze beschrijving een kloppend beeld van de toenmalige indeling te verkrijgen.

Ruimtes worden weliswaar benoemd, maar hun afmetingen en exacte ligging binnen het pand zijn niet overal even duidelijk.

Zo bleken met name in het sousterrain van het huidige pand (vooruitlopend op het volgende hoofdstuk) nog de meeste historische indeling bewaard te zijn gebleven, maar waar nu exact het 'fonteintje', de 'keuken' of de 'schoorsteen met marmeren mantel' zich hebben bevonden, bleef lastig met zekerheid te zeggen.

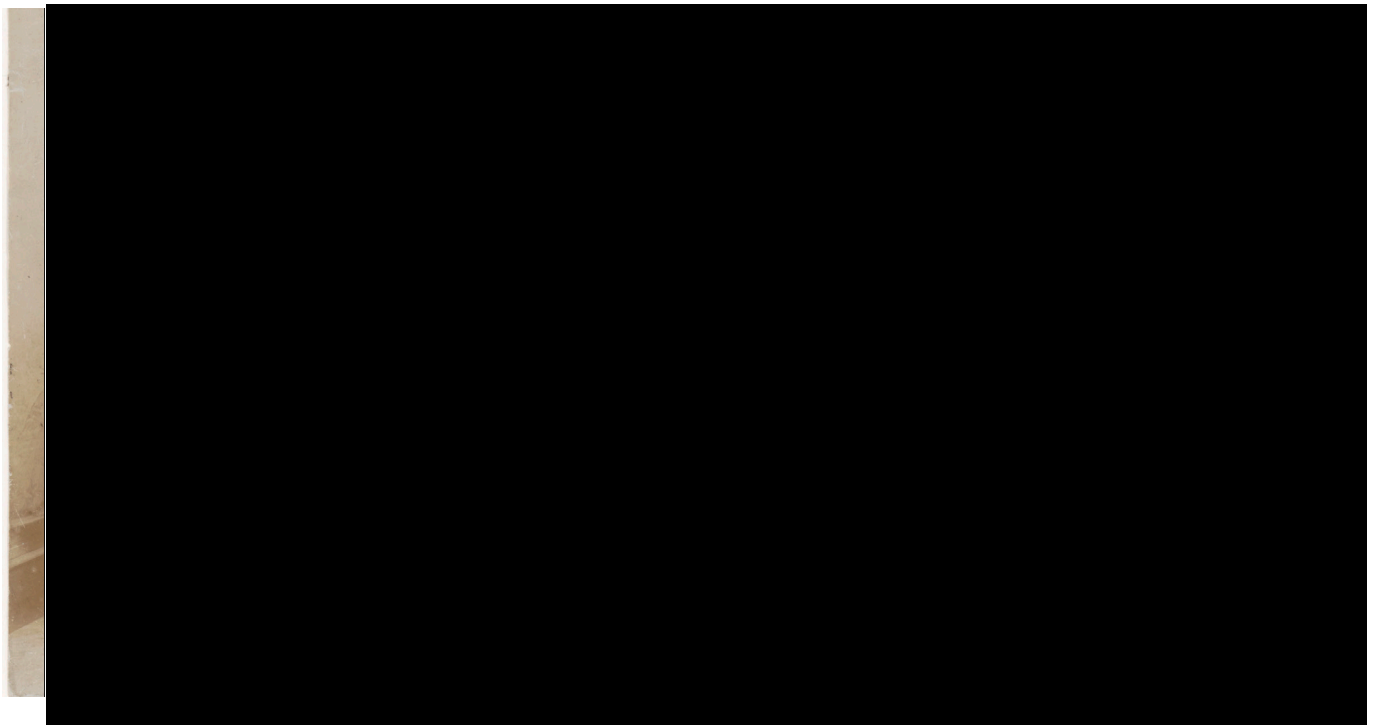
Kort nadat het pand in 1882 te koop werd aangeboden, werd het gekocht door het *Algemene Nederlandsche Werklieden Verbond 'Vooruitgang door Beschaving'* (zie afb. 3.7).

De eerste daad van beschaving was het vrijwel volledig slopen van het achttiende eeuwse (mogelijk nog deels oudere) interieur van het pand.

Zo werd in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 9 augustus 1882 meegedeeld dat het pand beneden zou worden ingericht voor de *coöperatieve winkel-vereeniging* die tot dan toe in de Gravenstraat was gehuisvest, en tevens voor een zogenaamde *volksbibliotheek*.

Afb. 3.6 Tekening uit het dossier van 1882, waarop de gewijzigde voorgevel van nr. 16 te zien viel (van de hand van [redacted]). Een van de opvallendste aanpassingen betrof de verhoging van de gevel met een gehele vensterrij, om een achterliggende zaal te herbergen. Plattegronden ontbraken helaas in het dossier. Inzet: portret van de architect [redacted] die de verbouwing op zich had genomen. RAD 752_15.641 RAD 552_321170

Afb. 3.7 Een groepsfoto van rond 1895, van enkele leden van het Alg. Ned. Werklieden Verbond, dat vanaf 1882 in het pand aan de Grotekerksbuurt was gevestigd. Het is echter niet bekend (of achterhaalbaar) waar deze foto exact genomen werd. RAD 552_325980

Boven zou een grote zaal worden ingericht voor een zogenaamd *werkmants-tehuis*, - een lokaal, waar de werkmans een aangenaam en gezellig verkeer kan vinden en zich tevens ververschen, met uitzondering van sterken drank, zal kunnen verschaffen.

Kort gezegd betekende dit dat de vertrekken en interne indelingen op de tweede verdieping geheel zouden worden uitgebroken om hier een grote zaal (een verenigingslokaal) in te kunnen richten.

Daarbij zou tevens de hoogte worden opgezocht, en het is tijdens deze verbouwing dat het dak en de voorgevel zouden worden verhoogd, en er zelfs de extra reeks vensters zouden worden ingebracht.

Dit alles werd niet slechts uit historische foto's en krantenteksten duidelijk, maar ook werd in 1882 een - zij het beknopt - bouwdoosier opgemaakt.

Dit dossier bestond feitelijk uit niet meer dan één tekening (zie afb. 3.6) van de hand van architect

Hierop wordt de voorgevel in de nieuw te maken situatie getoond, met de verhoogde bovenzijde en ook een wijziging aan de rechter onderzijde.

Hier werd een houten winkelpui ingebracht, die ongetwijfeld toegang bood tot de genoemde bibliotheek en ruimte voor de *winkel-vereeniging*.

Ten behoeve van deze nieuw te maken pui, werd de rechterzijde van de bordes-trap verwijderd.

Het is - voor het bouwkundig onderzoek - spijtig te noemen dat er geen plattegrond bij het bouwdoos werd gevoegd (laat staan van de *bestaande* situatie), maar desalniettemin geeft deze verbouwing een duidelijk dateringspunt op de diverse historische foto's.

Van deze verbouwde fase (hij zou snel opnieuw worden gewijzigd) werden niet veel foto's aangetroffen.

Afbeelding 3.8 toont een afbeelding waarop deze in 1882 verbouwde voorgevel wel te zien valt; zij het opnieuw zeer schuin.

Afb. 3.8 Foto van de gevel na de verbouwing in 1882 (geheel links vooraan).

De aangepaste bordes-trap is vrij duidelijk te zien, en de ingebrachte winkelpui daarachter helaas vrij schuin.

De foto werd in de Beeldbank van het RAD verkeerd gedateerd (tussen 1920-'31).

RAD 556_1219

1892 - aanleg van een schietbaan

De eerste *visuele* indicatie van het interieur van het pand (een plattegrond) werd gevonden in de Hinderwetvergunningen die in het RAD worden bewaard.

In 1887 (zie noot 1) richt een veertigtal leden van het Werklieden Verbond in Dordrecht een schermvereniging op, met de naam *Nederland en Oranje*. Enige tijd later, in 1892, zijn zij kennelijk naar de schietsport overgestapt en hebben zij het plan opgevat om een schietbaan op te richten... die dan zou moeten worden aangelegd in de grote zaal die inmiddels al weer enige tijd geleden in het pand aan de Grotekerksbuurt was ingebouwd. Hoewel het hier weliswaar om geen echte vuur-, doch om luchtdrukwapens handelde (zogenoemde *Flobertgeweren*; zie afb. 3.9) is het contrast zeer groot tussen de in het krantenartikel van 1882 nog beschreven, rijk gedecoreerde barokke woonruimtes en de inspannende baan waar de kogels de werklieden om de oren vlogen.

Afbeelding 3.10 toont de plattegrond van de schietbaan, zoals deze in 1892 werd ingebouwd (gekopieerd uit de publicatie van noot 1).

Zichtbaar op deze tekening is de grote zaal die tien jaar daarvoor op de tweede verdieping was ingericht.

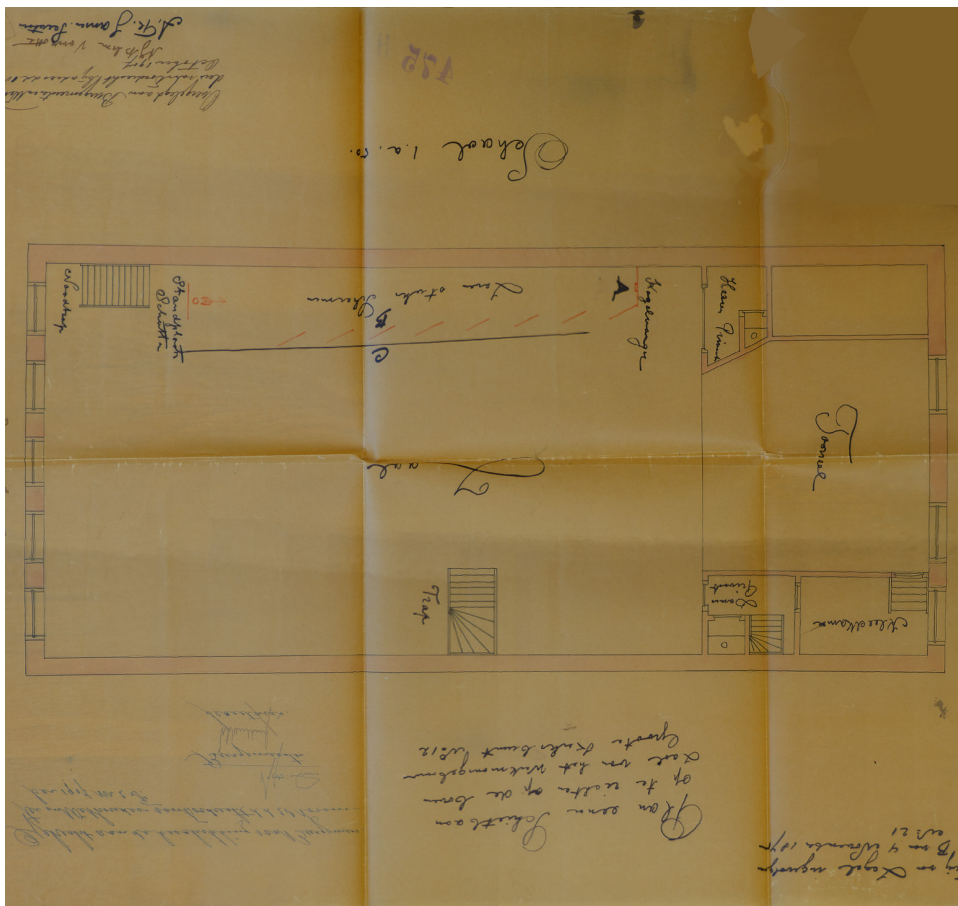
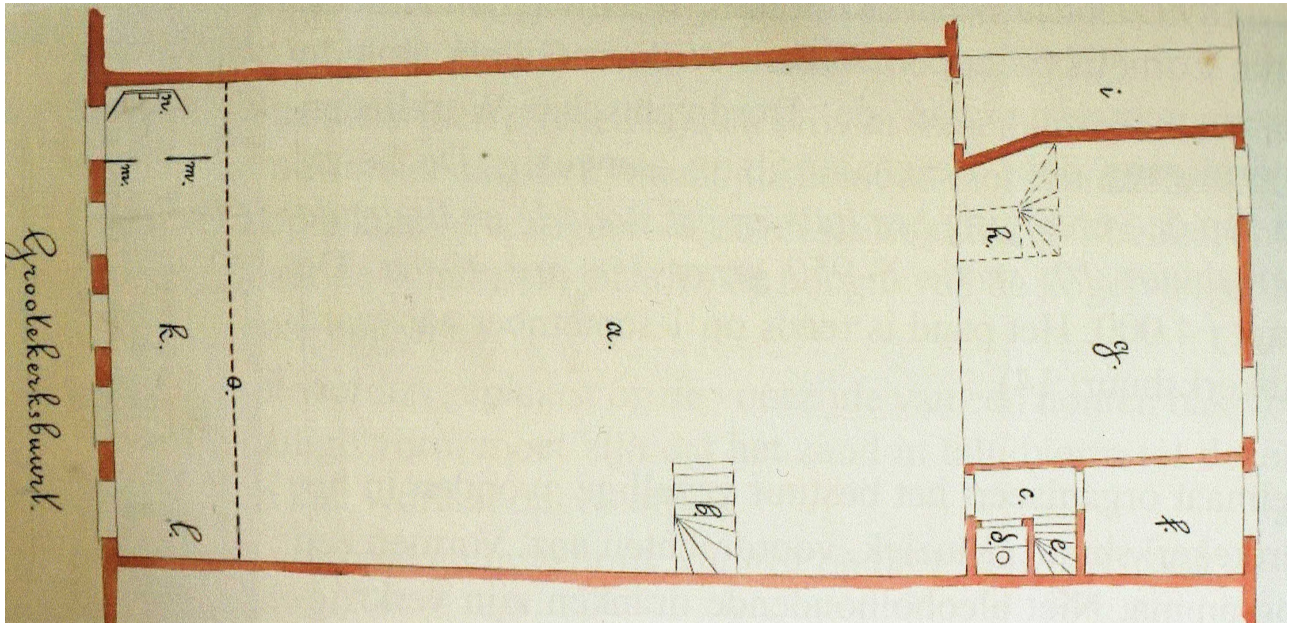
De schietbaan lag aan de noordzijde van het pand, direct achter de voorgevel (links op afb. 3.10). De schutters stonden onderaan (gezien op 3.10) en het doel was tegen de tegenoverliggende muur geplaatst (er werd dus in de dwarsrichting van het pand geschoten).

De tekening vermeldt dat er naast het doel enkele ijzeren schermen waren geplaatst, en het begeleidend dossier vermeldt de voorwaarde dat ook bij de vensters in de voorgevel steeds de onderste twee glasruiten met ijzeren platen zullen worden afgeschermd.

Behalve de daadwerkelijke schietbaan zelf (die dus feitelijk slechts een kleine strook van de verdieping in beslag nam) toont de tekening nog meer.

Afb. 3.9 Foto van een luchtdrukgeweer van de firma Flobert, gelijk aan de wapens die door in nr 16 op de schietbaan zouden worden gehanteerd (het exàcte model kan afwijken). www.wapenhandelwagmakers.nl

Afb. 3.10 In 1892 werd een schiedbaan aangelegd op de 2e verdieping van het pand. De baan lag direct tegen en gelijk aan de voorgevel (hier links). scan uit noot 1

Afb. 3.11 In 1907 werd de schiedbaan vergroot en in een andere richting gedraaid (de tekening is hier gedraaid weergegeven, zodat de straat hier - net als bij 3.10 - links ligt). De andere elementen op deze verdieping zijn eveneens goed zichtbaar. RAD 6_11.691

Zo werd de gehele verdieping in kaart gebracht, met de grote zaal, enkele trappen en het toneel aan de achterzijde ('g' op de kaart 3.10).

Het lijkt er zelfs op - met enige speculatie - dat het gedeelte aan de achterzijde waar het toneel zich bevond een latere uitbouw betrof; zij was smaller dan de voorste gedeelte en kende een merkwaardige aansluiting daarop (via een schuinlopend muurgedeelte).

Dit was echter aan de hand van louter een eenvoudige plattegrond niet met zekerheid vast te stellen, en vormt een onderzoeksvraag.

1907 - verbouwing van de schietbaan

In 1907 wordt de schietbaan verbouwd, of beter; in de lengterichting van de verdieping geplaatst zodat een iets langere baan (van zo'n 12 meter) ontstond.

Ook voor deze wijziging werd een vergunning aangevraagd in het kader van de Hinderwet, en afbeelding 3.11 toont de begeleidende tekening.

Hierop is inderdaad te zien dat de schietbaan nu in de lengte van het pand staat aangegeven, maar tevens zijn enkele andere wijzigingen zichtbaar.

Zo is op de plek van het doel (kogelvanger) van de oude baan nu plots een trappenhuis te zien, dat als *noodtrap* staat aangegeven.

Tevens staat aan de achterzijde (bij de opvallend geknikte muur) nu een toilet ingetekend (*Heeren Privaat*), terwijl deze op de tekening uit 1892 (3.10) nog ontbreekt (hier stond toen de letter 'i', met de aanduiding 'open plat').

De begeleidende tekst in het dossier gaf aan dat de schietbaan niet permanent aanwezig was, doch dat deze weggehaald kon worden op het moment dat er niet geschoten werd en de zaal voor andere activiteiten werd gebruikt.

Deze plattegronden kunnen tijdens de bespreking van het huidige pand (in het volgende hoofdstuk) waar nodig als referentie worden gebruikt.

Van deze fase zijn meerder foto's bewaard gebleven. Afbeelding 3.12 toont de achterzijde van het pand, waarbij het ook gelijk de oudst aangetroffen foto betrof die deze achterzijde duidelijk in beeld bracht.

Meerdere elementen zijn goed zichtbaar: allereerst is centraal op de foto duidelijk de grote achtergevel van het pand te zien, waar zich in die tijd de grote zaal en het toneel bevond.

Niet alleen is het verhoogde dak te zien, dat in 1882 ten behoeve van de inbreng van de zaal werd ingebracht, maar ook ten oosten (rechts) van de achterzijde de smalle open strook te zien met ten hoogte van de eerste verdieping het in 1907 aangebrachte *Heeren Privaat*, in de vorm van een uitgebouwd, hangend hok.

Dit dateert de foto van afbeelding 3.12 van nà het jaar 1907 (in de beeldbank van het RAD komt de foto in meerdere kopieën voor, met ook enkele afwijkende dateringen).

Ook opvallend zijn de twee vensters op de tweede verdieping van de achtergevel, die - gezien de plattegronden 3.10 en 3.11 - zich ter hoogte van het toneel bevonden, en duidelijk iets verhoogd werden herplaatst. Dit zal ongetwijfeld ook juist vanwege dit ingebouwde toneel zijn gebeurd.

Indien deze aanname correct is, toont dit ook op het idee dat de achtergevel (althans deels) zelf al wel ouder is dan 1882, en dat deze tijdens de verbouwing in dat jaar werd aangepast (verhoogd, van een topgevel voorzien en waarbij de twee vensters achter het toneel hoger werden herplaatst).

Zoals eerder gezegd werden duidelijke, oudere afbeeldingen van de achtergevel node gemist.

Ook van de voorgevel in deze fase bestaan foto's, waarvan op afbeelding 3.13 een duidelijk voorbeeld te zien valt.

Afb. 3.12 Foto van de achtergevel, die tenminste nà 1907 moet zijn gemaakt.

Het toilet dat in dat jaar op de 2e verdieping werd uitgebouwd (zie ook 3.11) is hier reeds aanwezig (zie groene stip).

N.B.: let ook op de twee hoger verplaatste vensters op de 2e verdieping, op de plek van het toneel.

RAD 552_314141

Afb. 3.13 Deze foto toont de voorgevel in de situatie die nà 1907 was ontstaan (en in 1926 weer zou veranderen).

Rechts is de houten pui uit 1882 nog te zien, terwijl het linkervenster werd aan de onderzijde werd verlengd en gewijzigd in een (nood-) deur.

Rond en op de bordes-trap staan enkele kinderen, doch dit kunnen toevallige passanten zijn.

RAD 555_20716

Deze situatie (dus van net nà 1907) is vrijwel gelijk aan degene die in 1882 ontstond: rechts van de gevel is nog altijd de winkelpui uit 1882 te zien (met een helaas niet goed leesbaar opschrift op de etalageruit).

Het enige verschil met afbeelding 3.8 is te zien bij het meest linkse raam op de bel-etage, dat op 3.8 nog dezelfde lengte heeft als het raam ernaast, terwijl het op afbeelding 3.13 naar onderen toe was verlengd (en beide op het kelderdeurtje daaronder uitkwam).

Het naar onderen toe verlengde venster bleek op de foto te zijn voorzien van twee deuren, waarop in witte letters de tekst 'NOOD DEUR' te lezen valt.

Deze nooduitgang kan slechts corresponderen met de noodtrap op de tekening uit 1907 (afb. 3.11) die zelf pas weer kon worden aangelegd nadat het doel van de schietbaan hier was weggehaald.

Dat men in geval van nood vanuit deze deuren vervolgens nog bijna twee meter naar beneden moest springen, vormde kennelijk geen bezwaar.

De situatie zoals deze op 3.12 en 3.13 valt te zien, bleef enige tijd bestaan, totdat in 1926 een nieuwe verbouwing volgde.

1926 bouwdoossier RAD 752_15.642

De voor zover bekend bleef een deel van de begane grond (rechts, achter de winkelpui) in gebruik als ruimte voor de Winkelvereniging en als Volksbibliotheek, totdat in 1926 een nieuwe verbouwing in het pand werd uitgevoerd.

Afb. 3.14 In het dossier uit 1926 was tevens een blauwdruk bijgevoegd.

Hierop zijn de voor-gevel en gedeeltelijke plattegrond van het te wijzigen deel te zien, beide in bestaande en nieuwe situatie.

De ruimte op de begane grond zou voortaan als autostalling worden gebruikt.

RAD 752_15.642

De tekening toont de oude en de nieuwe situatie, en in het dossier valt te lezen dat het doel van de verbouwing is om de ruimte achter de houten pui (dus de ruimte voor de winkelvereniging en de volksbibliotheek) om te bouwen tot een autostalling (garage).

Hiertoe zal een klein tochtportaal worden gesloopt, alsmede de bestaande houten vloer worden uitgenomen en vervangen door een betonvloer (waarmee het gewicht van de te stallen auto's kon worden gedragen).

De omvang van de stalling beperkte zich tot het westelijke deel, en liep tot iets meer dan de helft van het perceel toe door (volgens de tekening 3.14 leek dit ook reeds de omvang van de eerdere ruimte te zijn).

Voor de toegang tot de autostalling zou ook in de voorgevel een grote wijziging worden aangebracht: de bestaande houten pui uit 1882 zou worden uitgenomen en worden vervangen door een brede, drieledige toegangspoort.

Opvallend is dat deze poort lager was dan de pui uit 1882 en dat boven de nieuwe poort weer twee originele vensters (op hun oorspronkelijke posities) werden aangebracht, zij het dan slechts de bovenzijdes hiervan.

Ook zou de natuurstenen stoepplaat die hier tot dan toe nog aanwezig was (op bijv. afb. 3.13 nog zichtbaar) worden weggenomen en worden vervangen door een stoep op straatniveau (opdat de auto's gemakkelijker naar binnen konden rijden).

De situatie die tijdens de verbouwing van 1926 was ontstaan, is op afbeelding 3.15 duidelijk te zien (het betreft hier weliswaar een iets latere foto, uit de jaren vijftig, doch de weergegeven situatie van de voorgevel was feitelijk sinds 1926 niet meer veranderd).

Uit het dossier van 1926 bleek dat de opdrachtgever de eerder genoemde *Werklieden-Vereeniging* betrof, die op dat moment nog altijd in het pand gevestigd was.

Het werd echter niet geheel duidelijk of het hier om een meer algemeen te gebruiken autostalling handelde, of dat hier slechts wagens van (bezoekers van?) de Werklieden-Vereeniging gestald mochten worden.

Het dossier bevatte slechts de zinsnede *stalling werkauto*, zonder dat hierbij werd verduidelijk wat voor auto dit betrof, wie deze in bezit had of waarvoor deze gebruikt zou worden.

De ruimte lijkt in ieder geval groot genoeg om méérdere wagens in kwijt te kunnen, danwel enkele reparaties hieraan te kunnen uitvoeren.

Afb. 3.15 Foto van de voorgevel van het pand. Hoewel de foto rond 1954 werd gemaakt, vertoont deze nog vrijwel compleet de situatie zoals deze in 1926 was ontstaan, met rechts de garagedeur. Let ook op de twee bovenkanten van de vensters boven de garagedeur, die eveneens tijdens de verbouwing van 1926 werden ingebracht (op de plek waar oorspronkelijk ook twee vensters zaten). RAD 552_326062

1954 - Het Dordrechts Philharmonisch Orkest

Op 3 december 1954 (noot 1) wordt het pand (na zo'n 72 jaar!) door de Werklieden Vereeniging verkocht aan een nieuwe gebruiker: het *Dordrechts Philharmonisch Orkest* (ook DPO).

Deze Orkestvereniging bestond reeds sinds 1925 en zocht een verenigingsgebouw annex repetitieruimte, dat in het pand aan de Grotekerksbuurt werd gevonden.

Voorafgaand aan deze verhuizing (en functiewijziging) werd het pand grondig verbouwd, waarbij zowel aan het exterieur als het interieur meerdere wijzigingen werden aangebracht.

Met name de voorgevel krijgt een ingrijpende make-over, waarbij het geheel min of meer wordt teruggebracht naar een "oorspronkelijke" situatie.

Afbeelding 3.16 toont de voorgevel na deze restauratie, en het verschil met de foto 3.15 (van vlak vóór de restauratie) is duidelijk.

De restauratie-filosofie is sinds het midden van de twintigste eeuw gewijzigd en veel uitgevoerde werkzaamheden zouden nu *historiserend* worden genoemd, waarbij oudere bouwfases zonder blikken of blozen werden uitgewist.

Dit gold niet slechts voor grotere elementen zoals de poort rechts, maar ook voor bijvoorbeeld een metalen ventilatierooster rechts van de nooddeur rechts, of een (gas-?)lamp die boven het bovenraam van de voordeur aanwezig was.

Deze teruggebrachte, "oorspronkelijke" situatie was op enkele punten zeker met enige zekerheid historisch te verantwoorden.

De twee vensters rechts werden bijvoorbeeld opnieuw aangebracht -nu volledig- en hebben daar zondermeer ook gezeten. Dit kan ook worden gezegd voor de rechterkant van de bordestrap, waar nu opnieuw de natuurstenen treden werden aangebracht.

Meer twijfel ontstaat bij de vensters, die zowel qua vorm en roedeverdeling ("patatsnijders") naar een ideale achttiende eeuwse situatie werden teruggebracht, maar waarbij de exacte roedeverdeling en profilering bijvoorbeeld van de hier teruggebrachte situatie kan hebben afgeweken.

Aantoonbaar historisch onverantwoord is de bovenste vensterreeks, die in 1954 óók maar van een roedeverdeling werd voorzien, terwijl deze hier nimmer heeft gezeten. Deze vensters waren pas in 1882 ontstaan, maar in 1954 werd niet zover gegaan dat de oorspronkelijke, lagere gevelhoogte met gedecoreerde kroonlijst weer werd teruggebracht.

Afb. 3.16 Foto van de voorgevel na de restauratie rond 1954. De situatie is goed vergelijkbaar met de vóór-foto op afb. 3.15, en de wijzigingen zijn duidelijk waarneembaar (zie ook lopende tekst). RCE invnr 058739

Het DPO kon immers de toneelzaal op de tweede verdieping (met het verhoogde dak) ook goed gebruiken, en het blijft voor altijd de vraag wat de restauratiearchitect (P.G. Willemsen) met de hoogte van de voorgevel zou hebben gedaan als er een niet-zaalbehoevende partij in het gebouw zou zijn getreden.

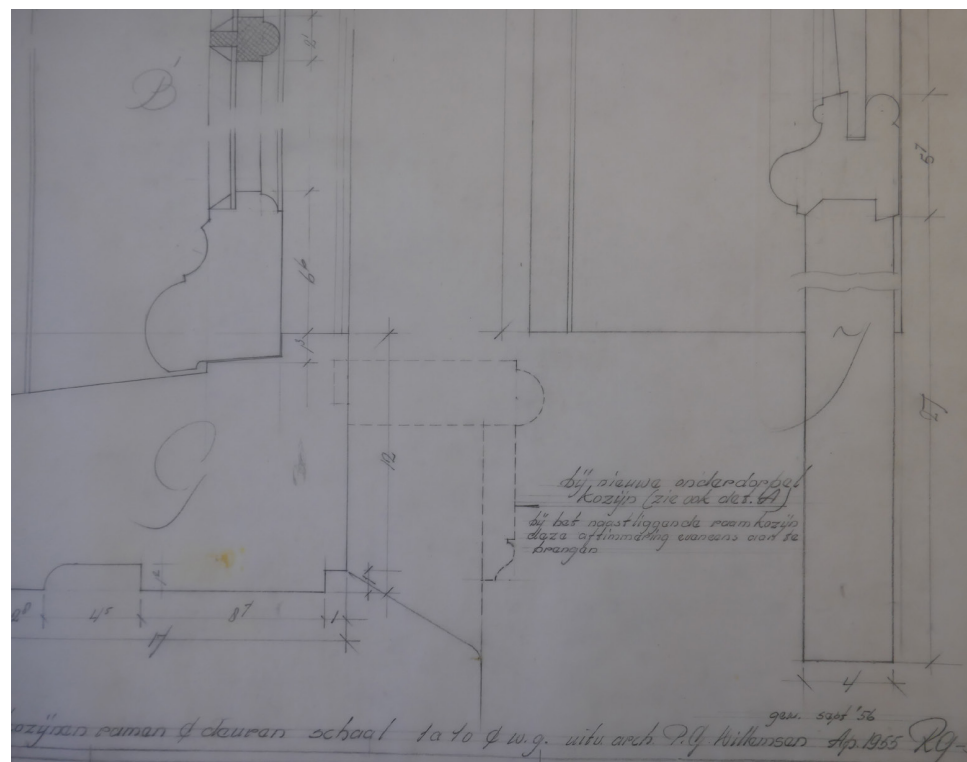
In het RAD werden diverse dossiers aangetroffen, die op de restauratie betrekking hadden.

Het betrof hier enkele bouwdoSSIERS, maar ook een grote rol met bouwtekeningen (RAD 737_9) waarop een grote reeks details stonden weergegeven.

Deze laatste tekeningen zijn weliswaar interessant, maar tonen vooral veel details van de toen nieuw aan te brengen elementen die of van de reeds bestaande delen waren gekopieerd (zoals bijv. de natuurstenen treden van de bordestrap) of die aan de fantasie (of soortgelijke voorbeelden van andere panden) waren ontsproten, zoals de roedeverdelingen van de vensters.

Aangezien het hier om een grote reeks van zulke detail-tekeningen handelde, worden deze hier (om de omvang van het rapport nog enigszins binnen de perken te houden) niet integraal getoond.

Afbeelding 3.17 toont een voorbeeld van zo'n detailtekening, met hierop details van één van de nieuw aan te brengen vensters.

Afb. 3.17 Foto (deze documenten waren nog niet digitaal beschikbaar) van een tekening met details van de restauratie van 1954. Hier enkele details van de nieuw in te brengen vensters. Het betrof hier een grote hoeveelheid tekeningen die hier niet integraal getoond zullen worden.

Het is uiteraard lastig (of eigenlijk onmogelijk) om slechts aan de hand van enkele inktlijnen op een tekening een leeftijd aan deze binnenwanden te verbinden, doch het moet niet worden uitgesloten dat er op dat moment (met name op de *bestaande toestand*) nog enkele binnenmuren aanwezig waren die in de kern op de fase van 1740 (of ouder?) teruggingen.

Het is helemaal onmogelijk om vanaf deze plattegronden te bepalen of er op dat moment nog originele interieurafwerkingen (stucplafonds? wandbespanningen? etc.) in het pand resteerden (foto's of andere afbeeldingen van het interieur werden - in ieder geval tot aan de intrede van de orkestvereniging - in het geheel niet aangetroffen).

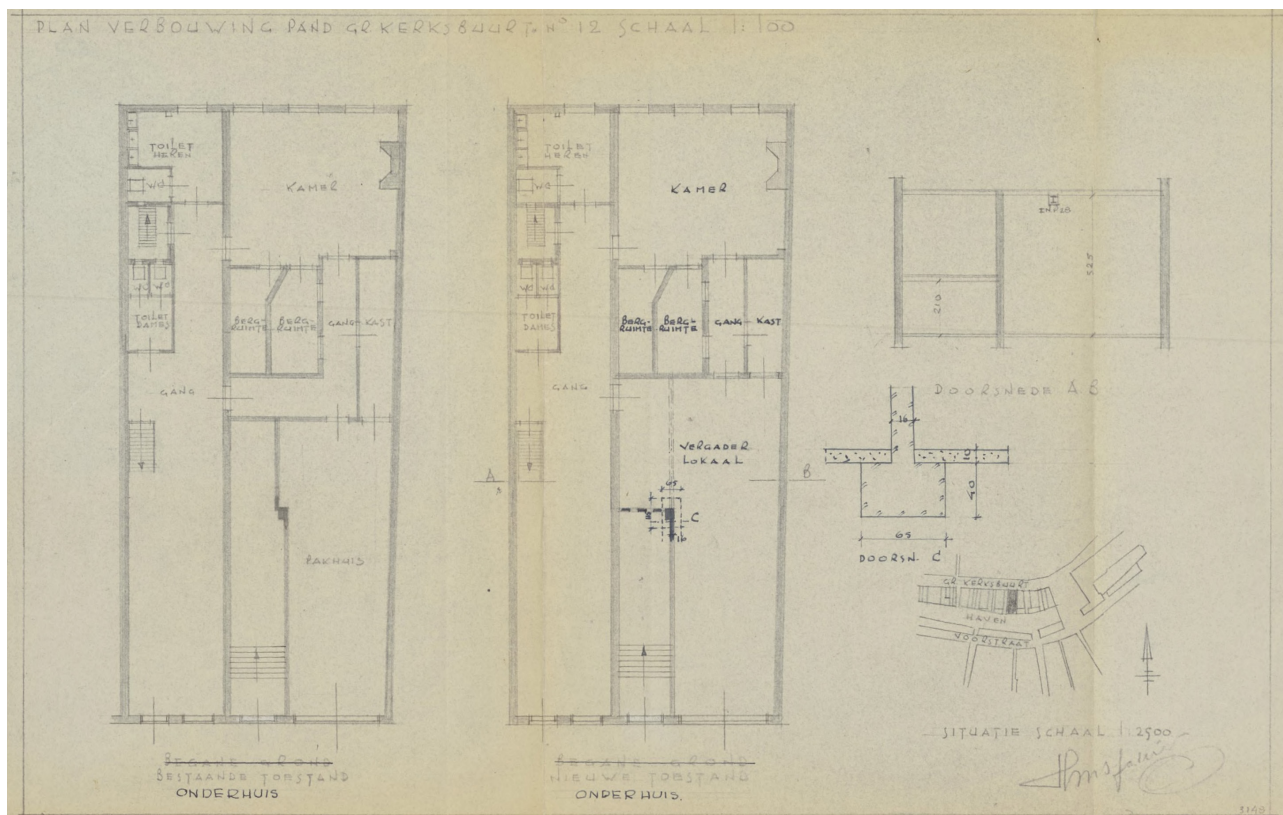
Afb. 3.19 Tekening uit 1956, waarop de oude en de nieuwe situatie van het onderhuis worden getoond.

De voormalige autostalling werd tot vergaderlokaal verbouwd (en vergroot).

RAD 752_15.644

Afbeelding 3.19 toont een tekening uit een van de twee dossiers uit 1956 (in dit geval: RAD 752_15.644).

Deze tekening toont het onderhuis of sousterrain (de naam van deze onderste verdieping wisselt geregeld; hij ligt dan ook slechts een klein stukje onder het straatniveau en is daarmee geen ècht sousterrain). Het laat de *bestaande* en *nieuwe* situatie zien en laat zien dat vooral de voormalige autostalling (hier opvallend genoeg *pakhuis* genoemd) werd gewijzigd.

De ruimte werd iets vergroot ten koste van enkele gangen die hier liepen en de ruimte kreeg (volgens het opschrift) de functie van *vergaderlokaal* mee.

Een tekening uit de genoemde grote rol met losse detailtekeningen die hier wèl zal worden getoond, betrof een tekening van de entreehal en gang direct achter de voordeur (op de bel-etage).

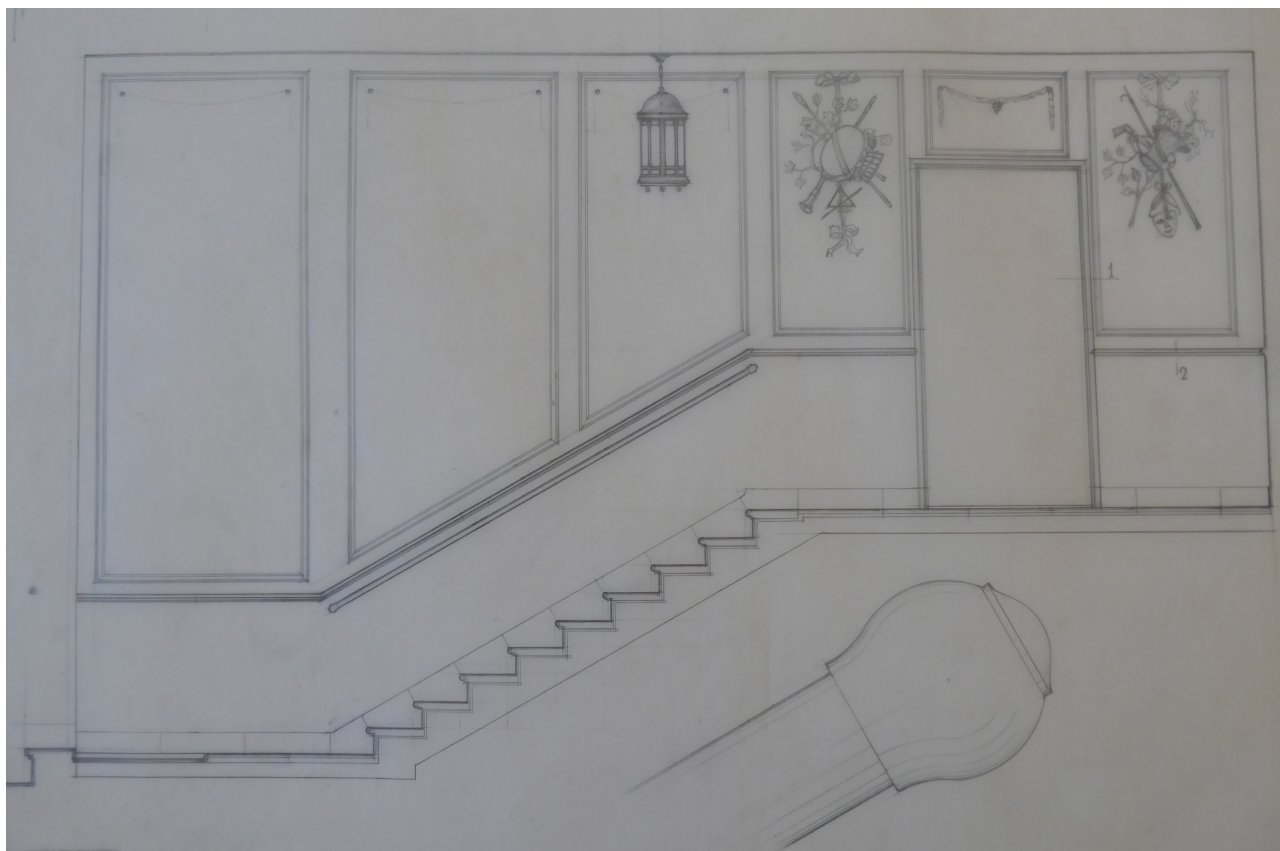
Het betrof hier een van de spaarzame gedetailleerde tekeningen van het interieur die niet alleen enkele nieuw te bouwen details toont (o.a. een trapleuning) maar ook een trap met enige stucwerk langs de zijwanden (zie afb. 3.20).

Waar nodig kan deze tekening bij de bespreking van de huidige bouwmaterialie (in het volgende hoofdstuk) als referentie worden gebruikt.

De tekening toont de linker- of oostzijde van de entreegang, waarop enkele vakken in het pleisterwerk van de zijwand te zien zijn.

Op enige afstand van de gang leidt een trap omhoog naar de daadwerkelijke bel-etage, waar bovenaan een doorgang te zien valt met daaromheen enige gestucte decoraties. Deze deur zal vanaf deze restauratie gaan fungeren als interne hoofdentree naar de toneelzaal voor de orkestvereniging.

Afb. 3.20 Tekening uit ca. 1955 uit het dossier RAD 737_9, die uit een grote rol met losse tekeningen bestond. Hier een aanzicht van de zijwand van de entree, waar decoraties in stucwerk zichtbaar zijn.

Opvallend is dat de thematiek van de stuc-decoraties naast de deur een muzikaal en theatraalkarakter bezitten: op de tekening zijn luiten, trompetten en maskers waarneembaar.

De stijl en vorm van de decoraties passen echter - afgaand op de tekening - duidelijk bij een meer historische periode en het zou hier goed mogelijk nog om enkele restanten van de oorspronkelijke interieurafwerkingen van rond 1740 kunnen gaan (toen dit soort aan de Kunsten refererende thematiek bij stuc-decoraties zeer gangbaar was).

De orkestvereniging zou tot het jaar 1999 in het pand blijven zitten, en daar regelmatig vergaderen, repeteren en voorstellingen verzorgen.

Ook werd er voor enkele andere verenigingen de mogelijkheid geboden om van de toneelzaal gebruik te maken.

In 1999 kwam er een eind aan het gebruik van de orkestvereniging en werd het pand verkocht, waarna het als bedrijfspand en pension-accommodatie zou worden gebruikt.

Behalve de getoonde plattegronden en detailtekeningen, zijn van de periode dat het pand voor de orkestvereniging werd gebruikt ook meerdere interieurfoto's bewaard gebleven.

Deze werd vooral tijdens uitvoeringen en bijeenkomsten gemaakt, en geven een aardig beeld van de toenmalige afwerkingen.

Deze foto's werden via de auteur van noot 1 aangeleverd, en waren uit particulier bezit afkomstig. Ze zijn niet alle gedateerd, behalve het grove 'tussen 1955 en 1999.

Desalniettemin geven zij een aardig beeld van het interieur, waarbij de indruk ontstaat dat er in die periode slechts enkele kleine wijzigingen in de interieurafwerkingen werden aangebracht.

Op de volgende pagina wordt een kleine collage van deze foto's getoond (zie afb. 3.21).

De fotocollectie zal hier niet integraal worden getoond; niet alleen vanwege de omvang, doch ook gezien het feit dat er op meerdere foto's slechts portretten van mensen te zien zijn, of een herhaling van eenzelfde beeld (bijvoorbeeld meerdere foto's van eenzelfde muziekvoorstelling).

Waar van toepassing zullen de foto's uit deze collectie in het volgende hoofdstuk ter referentie worden gebruikt.

Afb. 3.21 Collage van enkele interieurfoto's uit de DPO-periode van het pand Grotekerksbuurt 16.

De foto's zullen in het volgende hoofdstuk waar nodig ter referentie worden gebruikt, particuliere collecties, aangeleverd via auteur noot 1

recente bewoning

De firma die het pand in 1999 kocht, liep tegen meerdere problemen aan (zie noot1) en besloot om reeds in 2001 het gebouw weer van de hand te doen. Tot deze problemen behoorde ook enige funderingsmankementen.

In 2001 ging het pand over in handen van een particulier, die het gebouw voornamelijk als woning ging gebruiken.

Hij zou het gebouw ruim twee decennia in bezit houden, gedurende welke tijd het onderhoud te wensen overliet en de funderings- en andere bouwkundige mankementen aan het pand zeer zorgwekkende vormen zouden gaan aannemen.

Ten tijde van dit onderzoek (zie ook het volgende hoofdstuk) waren zelfs delen van de achtergevel ingestort en in de haven terecht gekomen.

Tevens was er sprake van grote vocht- en vuilproblemen.

Dit betekende echter ook dat er in deze meest recente periode feitelijk géén verbouwingen meer aan het pand werden uitgevoerd, en de indeling zoals deze werd aangetroffen gelijk was aan degene die de orkestvereniging achterliet (zij het zoals gezegd in een qua onderhoud niet te vergelijken toestand).

Deze huidige toestand zal in het volgende hoofdstuk worden toegelicht.

SAMENVATTING

Het pand Grotekerksbuurt 16 te Dordrecht gaat qua perceelsgrootte terug op twee (middeleeuwse?) panden die rond 1685 werden samengevoegd. Daarbij werden de achtergevels (of mogelijk slechts de perceelsdieptes) op gelijke diepte gebracht.

In 1740 werd het samengevoegde pand achter één brede (nog altijd bestaande) gevel verenigd; het is dan ook dit jaar dat in de voorgaande beschrijving als bouwjaar werd gehanteerd (hoewel het pand toen waarschijnlijk slechts van een nieuwe voorgevel werd voorzien, waarachter de oudere panden geheel of gedeeltelijk bleven staan).

Het pand heeft lang als woonhuis gediend en zal gedurende de decennia twijfelloos aan de wisselende modegrillen van de tijd zijn aangepast.

In 1882 ondergaat het echter een ingrijpende bouwkundige wijziging, waarmee de historische interieurafwerkingen ook voor een groot deel (en voor altijd) uit het pand verdwenen.

Het pand ging namelijk over in handen van de *Algemene Nederlandsche Werklieden Verbond 'Vooruitgang door Beschaving'*, die op de eerste verdieping een grote zaal met toneel lieten aanleggen, waartoe het gehele interieur van deze verdieping zou worden gesloopt, alsmede het dak van het pand zou worden verwijderd en een nieuwe dak op grotere hoogte zou worden opgebouwd. Hierom werd ook de voorgevel verhoogd en werd de bovenste rij vensters aangelegd (tot dan toe lag de kroonlijst een stuk lager).

In de zaal werd iets later zelfs een schietbaan aangelegd, en in het onderhuis werd een deel omgebouwd tot interne parking.

Deze gegevens tonen aan dat er - dit kan vrij objectief worden gesteld - in deze periode met niet veel respect werd omgesprongen met de historische elementen van het bouwwerk.

Hoeveel historische (pré-1882) materie nog in het pand resteert, zal uit het onderzoek in het gebouw zelf moeten blijken (zie het volgende hoofdstuk).

Na meerdere kleinere verbouwingen, zou het pand rond 1955 worden gerestaureerd en door het *Dordrechts Philharmonisch Orkest* in gebruik worden genomen.

Ook nu werden meerdere wijzigingen in de interne indelingen en afwerkingen aangebracht. De grote toneelzaal zou echter blijven, en in het pand werden vele voorstellingen verzorgd.

In de meest recente jaren zouden er opnieuw ingrijpende wijzigingen in het pand plaatsvinden; ditmaal echter niet ten gevolge van enige verbouwingen maar als resultaat van achterstallig onderhoud en verval.

Delen van het pand zijn ingestort en er is een bouwvallige (en deels gevaarlijke) en vervuilde situatie ontstaan, die tevens zijn weerslag zal hebben op het onderzoek in het pand zelf.

Meer daarover in het volgende hoofdstuk.

Afb. 3.22 Om een lege pagina te voorkomen, hier nog een detailfoto uit 1923 van de ingangspartij. Diverse opschriften, bordjes en posters zijn (interessant genoeg) goed leesbaar. Inzet: rechts op de deur was deze poster van ontwerper [REDACTED] uit 1918 te zien. RCE invnr 006870 www.vintageposter.nl

4 Onderzoeksresultaten

INLEIDING

Het pand Grotekerksbuurt 16 te Dordrecht bestond uit een rechthoekig grondplan, dat tussen de Grotekerksbruut en de Voorstraatshaven lag ingeklemd. Het pand besloeg dit gehele perceel, waarbij de achterbouw echter op de verdiepingen iets smaller was. uit drie hoofddelen, met een begane grond die over de gehele lengte van het perceel doorloopt.

Het pand stond ten tijde van het onderzoek leeg en meerdere delen van het gebouw waren duidelijk lange tijd niet betreden (zie de volgende paragraaf die specifiek over de toestand van het pand handelt).

Door de toestand van het pand kon niet elke ruimte onderzocht of zelfs maar bezocht worden (opnieuw; zie de volgende paragraaf), hetgeen de aard van het onderzoek heeft beïnvloed.

Bij het benoemen en duiden van bouwmaterie wordt in dit rapport in principe de grens van 1965 gehanteerd.

De term die in dit rapport wordt gebruikt voor de periode hierná is *(sub-)recent* (het prefix 'sub' wordt slechts toegevoegd omdat het jaar 1965 mogelijk door sommigen niet als 'recent' wordt ervaren).

De moeite die het kost om verbouwingen en bouwmaterialen uit deze jonge periode te achterhalen en te determineren weegt doorgaans niet op tegen de resultaten.

Recentere bouwmaterie (Post-65) kan wel op basis van architectuur of zeldzaamheid enige monumentale waarde toegekend krijgen.

Het onderzoek is uitgevoerd conform de *Uitvoeringsrichtlijn Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling* (2024) van de Stichting ERM.

conditie van het pand

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds aangestipt, kende het pand onder de laatste bewoner een periode van toenemende vervuiling, achterstallig onderhoud en een daaraan gekoppeld verval.

Dit heeft in de meer recente periode zelfs geleid tot het instorten van delen van de achtergevel (met name aan de oostzijde).

Delen metselwerk waren in het water terechtgekomen, hetgeen er zelfs toe geleid heeft dat het vaarverkeer in de achterliggende Voorstraatshaven tijdelijk op last van de gemeente gestremd werd totdat enige consolidatiewerkzaamheden waren uitgevoerd.

Afb. 4.1 Foto van de grote zaal op de 2e verdieping, gezien richting de achtergevel. De steunconstructie met metalen stemfels is goed zichtbaar, evenals het ingestorte geveldeel links. Bij het onderzoek moest dan ook rekening worden gehouden met de persoonlijke veiligheid.

Dit onderzoek kon daarom überhaupt pas plaatsvinden nadat het pand was gestut en bouwkundig gezien veilig was verklaard.

Afbeelding 4.1 geeft een aardige indruk van het woud aan metalen stemfels dat de hoofdconstructie van het pand ondersteunde, waarbij links ook nog eens het gat in de achtergevel te zien valt, waar delen naar beneden waren gevallen.

Ook had het pand te maken met een sterke vervuiling, die voornamelijk bestond uit een dikke laag duivenfecaliën en -kadavers, die via contact en inademing een potentieel gevaar voor de gezondheid opleverde (hierbij is een grote, levende duivenpopulatie die via de muuropeningen naar hartelust het pand in en uit konden, nog niet eens meegeteld).

Daarom werd voor de uitvoering van het onderzoek ook deze vervuiling (door een externe partij) grotendeels verwijderd; op de zolderverdieping was deze duiven-vervuiling echter nog aanwezig.

Deze feiten hielden in dat het pand op enkele locaties een reëel gevaar voor de persoonlijke veiligheid opleverden, hetgeen er toe geleid heeft dat delen voor dit onderzoek simpelweg niet bezocht konden worden.

Specifiek omhelsde dit de achterzijde van het pand, aan de oostelijke zijde (links op afb. 4.1, waar een deel was ingestort). Ook was op de zolder met behulp van plaatmateriaal een looppad gecreëerd, waar niet vanaf geweken kon worden.

Desalniettemin kon een goed en relatief beeld van het pand worden verkregen. De conditie wordt hier voornamelijk vermeld aangezien deze op meerdere foto's duidelijk zichtbaar is, en aangezien het de reden vormt waarom enkele zaken niet dieper of van dichterbij konden worden bekeken.

ruimtenummering

Op afbeelding 4.1 is een nummering van de ruimtes aangegeven. Deze nummering zal gedurende het gehele rapport waar nodig als locatieaanduiding worden gebruikt.

Het pand wordt per ruimte besproken van de begane grond tot de zolderverdieping; beginnend bij het exterieur.

EXTERIEUR

voorgevel aan Grotekerksbuurt

De voorgevel (zie afb. 4.3 en 2.4) van het pand werd in het vorige hoofdstuk reeds enkele malen besproken en werd circa 1740 gebouwd en is in zijn huidige vorm voor een groot deel tijdens de restauratie van 1954 tot stand gekomen.

Met name het rechter- (of west)gedeelte van het pand was in dat jaar aangebracht, waaronder de rechter twee vensters op de eerste verdieping, het metsel-werk daaromheen, de rechterzijde van de bordestrap, de rechterzijde van het smeedijeren sierhek op deze bordestrap, de natuurstenen plint aan de rechterzijde vallen hieronder.

Ook waren alle roedeverdelingen in de gehele voorgevel in dat jaar aangebracht.

Voor de voordeur lag zoals gezegd een natuurstenen (hardstenen) bordestrap, met een beperkte hoogte: de drempel van de voordeur (en de vloer van de entreehal daar direct achter) lagen zo'n 80 cm hoger dan het straatniveau.

Afb. 4.2 Plattegrond van de vier etages van het pand Grotekerksbuurt 16, met in rood de nummering van de ruimtes. tekening van Waltmann Makelaars Dordrecht, aangevuld met eigen meetgegevens.

De voorgevel was opgemetseld uit een roodbruine, handmatig geproduceerde steen (zo'n 17,5 x 7,5/8,5 x 4 cm, 10l = 43; in een verband dat op het eerste gezicht vrij strak oogt, maar toch blijkt te wisselen tussen staand en kruis).

Bovenstaande metingen werden verricht op enkele plekken met origineel metselwerk, maar zoals eerder gezegd waren aanzienlijke delen van de gevel later aangebracht of aangevuld.

Dit was met name aan de bovenzijde (waar de gevel in 1882 werd verhoogd en van een nieuwe reeks vensters en kroonlijst werd voorzien) op een vakkundige en vrijwel onzichtbare wijze gedaan (zie afb. 4.4 waar de grens tussen het originele en het nieuwere metselwerk nauwelijks waarneembaar is).

Het in 1954 vernieuwde deel aan de rechterzijde van de gevel (waar eerst de pui en vanaf 1926 de garagedeur aanwezig was) was duidelijker te onderscheiden, aan de hand van ondermeer een iets lichtere baksteenkleur (zie afb. 4.3).

Op die in het onderhuis na, waren alle vensters in de voorgevel voorzien van een kozijn waarvan het middelste stuk aan de bovenzijdes een lichte buiging bezat (hetgeen zich ook in de gebogen strekken daarboven voortzette).

Afb. 4.3 Foto van de (onderzijde) van de voorgevel.

De symmetrische opbouw is goed zichtbaar en deels het resultaat van de restauratie van 1954 (de vensters en deuren aan de rechterzijde werden toen opnieuw aangebracht). Een kleurverschil in het metselwerk is nog altijd waarneembaar.

Afb. 4.4 Foto van de bovenzijde van de voor-gevel, die in 1882 werd verhoogd (de bovenste rij vensters werd toen toegevoegd). Dit is met enig vakmanschap gebeurd en in het metselwerk is nauwelijks enig verschil te zien.

Hoewel er dus later veel aan de voorgevel werd toegevoegd en gerestaureerd, kende deze gevel ook wel degelijk meerdere oorspronkelijke elementen.

Zo zijn de voordeur en zijn (rijk gedecoreerde) kozijn nog uit de originele bouwtijd van circa 1740.

Zij komen op alle historische afbeeldingen voor, lijken voor zover bekend nimmer te zijn vervangen, en vertonen een voor die periode kenmerkende, asymmetrische decoratieve stijl (Louis XV-stijl; zie afb. 4.5).

De bordestrap - en met name het smeedijeren hek dat zich daarop bevond - vertoont echter een geheel andere stijl.

Dit hek kent een strakkere, symmetrische stijl die met dunnere lijnen en krullen werd vormgegeven.

Deze vormgeving komt niet overeen met het jaar 1740, maar moet enkele decennia eerder gezocht worden (de Louis XIV-stijl).

Afb. 4.5 De voordeur (inzet) en zijn kozijn stammen nog uit 1740 en kenden een voor die tijd zeer kenmerkende, asymmetrische Louis XV-stijl.

Afb. 4.6 Het smeedijzeren hek op de bordestrap kent een symmetrische, strakke stijl die hier duidelijk van afwijkt. Dit hek (in Louis XIV-stijl) stamt waarschijnlijk uit 1685 en lijkt in 1740 op een nieuwe bordestrap te zijn herplaatst.

Nu maakt de publicatie van noot 1 gewas van de samenvoeging in 1685, maar tevens van het feit dat [REDACTED] (zie afb. 3.1) toestemming vroeg om een opgaande stenen trap of bordes voor het pand te doen maken. Deze trap zou zo'n 6,5 voet hoog moeten worden en zou niet alleen als toegang tot zijn woning dienen, maar ook ten dienste en commoditeit en tot meerder bevrijding van zijn kelder en gerief van zijn commercie (noot 1).

Bij een Rijnlandse voet (en feitelijk ook bij andere veel gehanteerde voetmaten) komt men al gauw op zo'n twee meter hoogte van de trap uit, hetgeen betekent dat de huidige bordestrap niet de zeventiende eeuwse betreft.

Zelfs wanneer men rekening houdt met enige verhoging van het straatniveau door de eeuwen heen, kan het verschil tussen deze twee meter en de huidige 80 centimeter hoogte niet zijn overbrugd.

De natuurstenen bordestrap zal dus in 1740 zijn aangepast danwel geheel vervangen, maar het lijkt waarschijnlijk dat het ijzeren hek vervolgens in de nieuwe situatie werd herplaatst.

De in 1685 genoemde hoogte van ruim twee meter, doet tevens vermoeden dat het pand (beter: de twee samengevoegde panden) in die tijd een voordeur op het niveau van de bel-etage kende, die in 1740 werd verlaagd.

Hierbij moet waarschijnlijk het beeld in gedachten worden gehaald zoals dat op bijvoorbeeld op het bekende schilderij van Berckheyde van De Gouden Bocht (1672) in Amsterdam werd getoond.

Afb. 4.7 De archieven vermelden dat er in 1685 een 2 meter hoge bordestrap voor het pand werd geplaatst (waarvan het hek waarschijnlijk bleef bestaan).

Deze hoogte wijst op een deur op het niveau van de bel-etage, lijkend op de trappen op dit fragment uit De Gouden Bocht van Gerrit Berckheyde uit 1672. Rijksmus. SK-A-4750

de achtergevel aan de Voorstraatshaven

De achtergevel (het pand was door buurpanden ingeklemd en kende geen zijgevels) was beduidend moeilijker te bestuderen dan de voorgevel. Niet alleen was deze gevel zoals eerder gezegd zeer bouwvallig (en deels daadwerkelijk ingestort), maar ook lag deze direct in het water van de Voorstraats-haven, zonder nabijgelegen steiger of andere mogelijkheid tot bestudering.

Wel konden enige foto's van de achtergevel gemaakt worden vanaf de relatief nabij gelegen Lombardbrug (zij het altijd met enige schuinte).

Een laatste probleem bij het vastleggen van de achtergevel werd gevormd door een zeer grote boom die direct aan de oostzijde van pand stond.

Afbeelding 4.8 toont deze gevel in maart, op het moment dat er nog geen bladeren aan deze boom zaten, zodat de gevel nog enigszins zichtbaar was (enige tijd later zou het zicht op de gevel vanuit deze positie volledig door het gebladerte worden overgenomen).

Een grote uitkomst werd geboden door een onderzoek naar de conditie van het deels ingestorte pand, dat met een drone werd uitgevoerd.

Afb. 4.8 Foto van de achtergevel van het pand, gezien vanaf de Lombardbrug. De foto werd aan het einde van de winter genomen, waardoor de boom nog niet in het blad stond en het zicht op de gevel nog enigszins vrij was. De grote achtergevel strekte zich niet over de volle breedte van het perceel uit: rechts ervan (vooraan op de foto) kende het pand een smalle strook met lagere bebouwing (zie ook afb. 3.12).

Deze drone-beelden (gemaakt door derden) toonden de achtergevel van (veel) dichterbij, zodat uiteindelijk toch een goed beeld van deze gevel ontstond. Ook kon gebruik worden gemaakt van enkele foto's die de auteur dezes reeds (toevalligerwijs) van de achtergevel had gemaakt vanuit de plaatselijke rondvaartboot De Dordtevaar (voordat deze door de bouwvalligheid van de gevel hier tijdelijk niet meer langs mocht varen). Zaken als baksteen-afmetingen etc. konden echter niet worden vastgesteld.

In hoofdlijnen kon worden vastgesteld dat de achtergevel bestond uit een groot volume dat niet de volledige breedte van het pand omvatte: aan de oostzijde van het pand was een smalle strook aanwezig waar het bouwvolume niet hoger dan het onderhuis opliep (en waar in 1907 het toilet bovenin werd uitgebouwd; zie eerder in dit rapport).

Reeds op de kadastrale kaart uit 1832 (zie afb. 3.2) kon aan deze zijde een open binnenplaats worden waargenomen, en het lijkt aannemelijk dat deze strook ook in de originele situatie (of althans vanaf 1740) aanwezig is geweest. De exacte reden voor het uitsparen van deze strook (en de hiermee gepaard gaande bouwkundige moeilijkheden in verband met de aansluiting van het achterstuk op het voorhuis) bleef onbekend. Mogelijk werd een open toegang tot het water van de achterliggende haven wenselijk geacht.

Het was ook met name bij het muurwerk rond deze smalle zijstrook dat het meeste verval en de instortingen hadden plaatsgevonden. Dit zijgedeelte kon minder goed worden bekeken (gefotografeerd) dan de grote gevel in het water.

Deze grote watergevel kende vanaf onderen vier vensters ter hoogte van het onderhuis, alsmede vier vensters op de bel-etage daarboven (zie afb. 4.9). Daarboven echter - dus ter hoogte van de tweede verdieping oftewel de toneelzaal - was de gevel in slechts drie vensterassen opgedeeld om uiteindelijk in de topgevel (op zolder) met één exemplaar te eindigen (zie afb. 4.10).

In de brede achtergevel zijn diverse merkwaardigheden waarneembaar; ten eerste viel bij de drie vensters op de tweede verdieping (toneelzaal) op dat op de oudst bekend archiefphoto's de twee rechter vensters op enig moment iets naar boven waren verplaatst (goed zichtbaar op afb. 3.12). Deze afbeelding 3.12 (en andere) toont goed aan dat de twee rechter vensters niet slechts hoger waren *ge*-plaatst, doch dat zij echt waren *ver*-plaatst: onder de vensters is duidelijk afwijkend metselwerk waarneembaar.g

Afb. 4.9 Foto van de onderzijde van het brede deel van de achtergevel, genomen vanuit een rondvaartboot. Zichtbaar zijn de vensters van het onderhuis en de bel-etage, die beide uit vier assen bestaan.

Afb. 4.10 Foto vanuit ongeveer hetzelfde punt als 4.9, doch nu omhoog gezien. De tweede verdieping (bij de toneelzaal) kent opvallend genoeg drie vensterassen en in de topgevel bevond zich slechts één, centraal geplaatst venster.

Afb. 4.11 Close-up van het middelste venster op de 2e verdieping (genomen vanaf het water). Goed zichtbaar is dat het venster hier inderdaad ooit lager zat. De bouwnaden onder het huidige venster zijn goed zichtbaar, alsmede een rollaag die de voormalige onderzijde van het venster aangaf.

Ook aan het huidige pand zelf valt nog goed te zien dat het metselwerk direct onder deze vensters in feite een opgevuld (venster-)vlak vormt, waarbij zelfs onderaan nog de oorspronkelijke rollaag aan de onderzijde waarneembaar is (zie afb. 4.11).

In 1954 werd uiteindelijk ook het linker venster hoger geplaatst, op dezelfde lijn als de eerder verplaatste rechter vensters (mogelijk om een meer egaal beeld in de achtergevel te verkrijgen: een andere reden voor deze verplaatsing kon niet in het archiefmateriaal worden gevonden).

Een tweede fenomeen dat in de achtergevel opviel, was dat de topgevel (grofweg vanaf de bovenzijde van de drie vensters van de tweede verdieping) uit een andere (rodere en ogenschijnlijk iets grotere) steen was opgemetseld dan de gevel daaronder.

De combinatie van deze twee verschijnselen maakt aannemelijk dat de gevel reeds bestond toen in 1882 het toneel werd ingebouwd en het dak werd gesloopt en verhoogd.

Het gedeelte van de achtergevel onder het niveau van de topgevel moet reeds bestaan hebben en zal op een oudere bouwfase teruggaan.. mogelijk 1740, maar mogelijk zelfs ouder.

Om dit nader te kunnen bepalen, komt een volgend opvallend fenomeen in de achtergevel om de hoek kijken.

Afb. 4.12 Foto van de onderzijde van de achtergevel, waar zich rechts naast de derde vensters (onderhuis en 1e verdieping) een grote, verticale bouwnaad bevond (zie rode pijl).

Deze hing waarschijnlijk samen met het feit dat het hier oorspronkelijk om twee aparte huizen ging.

In de achtergevel was namelijk - direct rechts van de derde vensters van het onderhuis en de bel-etage - een lange, verticale bouwnaad zichtbaar (zie de rode pijlen op afb. 4.12), doorlopend tot aan de topgevel (uit 1882).

Het metselwerk aan beide zijden van deze naad hield met drieklezoren rekening met deze bouwnaad, hetgeen aantoonde dat het hier niet om een later aangebrachte of ingezaagde naad handelde.

Tevens is duidelijk te zien dat de vensters links van de naad (zie 4.12) ook echt pàl tegen de naad liggen, en daarom waarschijnlijk later zijn ingebracht.

Absolute zekerheid over de vroegere, exacte verschijningsvorm van het pand kon niet worden gegeven, maar de bouwnaad leek samen te hangen met het feit dat het hier bij het pand nummer 16 in oorsprong om twee losse huizen handelde. In 1685 (zie het vorig hoofdstuk) werden deze voor het eerst in eigendom samengevoegd, waarbij ook gelijk de achtergevels gelijk werden gesteld. Na de bouw van de nieuwe voorgevel rond 1740, zullen op de onderste, meest gebruikte of representatieve etages nieuwe venster zijn geplaatst, in een ritme dat dat van de voorgevel reflecteerde.

Indien deze aanname correct is, zouden er in de huidige achtergevel nog delen uit oudere bouwfases - waarschijnlijk die van 1685 - aanwezig moeten zijn. Dit zou tevens betekenen - opnieuw; indien correct - dat van de twee voorgangers het westelijke pand drie vensterassen breed zou zijn, en het oostelijke pand twee assen.

In het huidige pand (zie de plattegronden) is op deze lijn nog altijd (in het onderhuis en de bel-etage) een lange binnenwand te zien, die mogelijk delen van een oude woningscheidende wand bevat (zie bespreking verderop).

Afb. 4.13 Foto (drone) van het dak van het pand, gezien vanaf de achterzijde.

De tweedeling van het dak is duidelijk zichtbaar, met een breder deel en iets hoger deel aan de voorzijde, en een smaller deel achteraan.

De beide delen sluiten iets merkwaardig op elkaar aan, hetgeen (haast onvermijdelijk) tot enkele lekkage-problemen leidde.

dak

Zoals gezegd (en op de plattegronden getoond) kende het pand reeds lange tijd (ook reeds op de kadastrale kaart uit 1832 zichtbaar) een opvallende vorm, waarbij de achterzijde iets smaller was dan de voorzijde (althans; aan de achterzijde was een smalle strook naar het water opengelaten).

Dit had niet alleen zijn weerslag op de vorm en indeling van het gebouw zelf, maar toen het dak van het pand in 1882 werd vervangen en verhoogd om ruimte te bieden aan een toneelzaal, werd deze opvallende vorm via de vorm van het nieuwe dak zo mogelijk nòg merkwaardiger gemaakt.

Het nieuwe dak uit 1882 werd namelijk eveneens in twee gedeeltes vormgegeven, waarbij geen enkel dakvlak op elkaar aansloot (zie afb. 4.13).

Met name vanaf de voorzijde is de opvallende aansluiting van het voorste dak op het achterste te zien (alle beelden zijn afkomstig van het eerder genoemde drone-onderzoek dat door derden werd uitgevoerd).

Het achterste dakgedeelte (groteweg boven het toneel) was iets hoger dan het voorste deel, doch dit verschil leek minimaal te zijn (en zich binnen een meter afstand te bevinden).

Het bleef onduidelijk waarom dit verschil bestond; met name het westelijke dakvlak had immers in één lijn doorgetrokken kunnen worden, van vóór- tot achtergevel (ook met de nok op twee t.o.v. elkaar verschoven assen).

Ook lijkt het hier niet om ruimte voor decor-wisselingen te gaan, die nog wel eens boven tonelen werd aangebracht.. het verschil hiervoor is simpelweg te klein, en ook lijkt het toneel nimmer voor dit soort grote toneelvoorstellingen bedoeld te zijn geweest.

Het verschil in dakvorm en -hellingen leidde tot enkele 'vlakken' die opgevuld diende te worden. Bij het westelijke dakvlak leek dit zelfs met twee voormalige, lange vensterluiken te zijn gebeurd (zie centraal op afb. 4.14).

Afb. 4.14 Foto (drone) van het dak, gezien richting de achtergevel. Het niveau- en vormverschil tussen voor- en achterhuis is duidelijk zichtbaar.

De aansluiting oogt wat merkwaardig en hier lijkt zelfs een hergebruikt vensterluik zichtbaar te zijn.

Afb. 4.15 Foto (drone) van het dak; hier boven het aangebouwde toilet uit 1907, aan de oostzijde van het pand bij de open strook aan de achterzijde. Het dakje hier was vrijwel geheel ingestort, hetgeen exemplarisch was voor de staat van het gehele dak.

Grote delen van het dak waren duidelijk ingestort, vervallen, lek of op een andere manier aangetast (zie afb. 4.15 voor het gedeelte boven de zijstrook; het dakje boven het in 1907 uitgebouwde toilet is goed zichtbaar en bijna volledig ingestort).

Aan de voorzijde was het dak als schilddak uitgevoerd, hetgeen echter vanaf de straat niet of nauwelijks zichtbaar was.

Het dak was geheel met Oud-Hollandse pannen bedekt, met voornamelijk rode exemplaren, maar met vooral bij het voorste gedeelte meerdere gesmoorde pannen.

INTERIEUR

ruimte 0.01

Het onderhuis werd betreden via de deur aan de linkerkant van de voorgevel, waarna men ruimte 0.01 binnentrad (zie afb. 4.16).

De vloer van de ruimte was van beton danwel met een betonnen laag afgewerkt, waarbij in deze ruimte nergens een oudere vloerlaag waarneembaar was.

De wanden bestonden uit veel diverse gedeeltes, die duidelijk nog sporen van oudere indelingen bevatten. Zo waren aan de westzijde meerdere nissen te zien (tegen 0.05 en 0.05a) die waarschijnlijk ooit doorgangen waren (zie 4.17).

Afb. 4.16 Foto van ruimte 0.01, gezien met de rug naar de straat. De ruimte was sober afgewerkt doch kende meerdere sporen uit diverse periodes.

Afb. 4.17 In de westmuur zijn diverse nissen te zien, die waarschijnlijk voormalige doorgangen waren (zie ook de plattegronden uit 1956 in het vorige hoofdstuk). Het dateerde ook gelijk de groen geverfde strook.

De wanden waren rondom van een grijze pleisterlaag voorzien, waarop onderaan een groene, geverfde strook was aangebracht (een soort pseudo-lambriseringsring).

Deze groene strook liep ook door over de dichtzettingen, waaronder een dichtzetting die op de tekeningen uit 1956 nog als open doorgang stonden weergegeven. Dit gaf dus een vroegste datering van deze afwerking.

Achterin ruimte 0.01 (de zuidoostelijke hoek) was de ommuring van het trapenhuis naar de bel-etage te zien, die uit kalkzandsteen was opgemetseld (zie linksachter op afb. 4.16).

Dit metselwerk was later aangebracht dan 1956, gezien het feit dat de bepleisterde muur met groene strook hierachter doorliep. Sterker nog: de exacte functie van het met kalkzandsteen ommuurde gedeelte werd niet geheel duidelijk, aangezien hierboven de trap omhoog liep, en de ruimte ook vanaf 0.01 geen ingang bezat (het leek haast wel om een hok te gaan dat vanuit het buurpand te gebruiken was).

De exacte datering ervan bleef onbekend, doch tegen dit metselwerk hing een brief met daarop de tekst *BRANDWEER-verordening. In het PHIL-GEBOUW geen OUD PAPIER meer opslaan! november 1978* (zie 4.16).

Op diverse plekken langs de zijmuren van 0.01 (die dus mogelijk ooit *beide* een woningscheidende muren waren!) waren via beschadigingen in het pleisterwerk delen van het achterliggende metselwerk te zien. Met name in de zone tegen de voorgevel was dit het geval (zie afb. 4.18).

Op de westmuur (tegen gang 0.05a; afb. 4.18) was het grootste stuk metselwerk zichtbaar. Het bleek hier om muurwerk uit rode, handmatig geproduceerde baksteen te gaan, dat niet volledig meetbaar was (? x 11 x 4,5 cm, staand verband maar met vele afwijkingen daarin).

Het muurwerk (althans de ontleisterde gedeeltes) vertoonde geen duidelijke bouwsporen en kon binnen de beperkte kaders van dit onderzoek niet exact gedateerd danwel geïdentificeerd worden.

Tegen de andere muur van 0.01 (de oostwand, tegen het buurpand nummer 14) waren eveneens delen van de pleisterlaag afgebrokkeld, zodat ook hier enig achterliggend metselwerk zichtbaar was (zie bijv. afb. 4.19).

Het metselwerk leek hier iets onregelmatiger dan bij de tegenoverliggende wand, hoewel daarbij direct moet worden opgemerkt dat hier bij de oostmuur minder metselwerk zichtbaar was.

Exacte maten waren niet meetbaar, maar bovenin deze muur waren op enkele plekken dichtgezette (balk-?)gaten te zien (zie afb. 4.19).

Afb. 4.18 Tegen de westwand van 0.01 ontbraken (met name tegen de voorgevel) grote delen van het pleisterwerk, waardoor het achterliggende metselwerk zichtbaar werd. Mogelijk betrof het hier nog een oude, woning-scheidende tussemuur.

Afb. 4.19 Ook bij de oostwand waren enkele delen metselwerk te zien (hoewel minder dan bij de westwand). Hier lijkt een dichtgezet (balk-?)gat zichtbaar te zijn.

Deze incidenteel waargenomen sporen waren echter niet genoeg om enige oudere fasen te reconstrueren.

Het plafond bestond uit een samengestelde balklaag met (in 0.01) twaalf ruw bijgehakte balken (wellicht better: stammen) waarop kinderbinten waren gelegd (zie afb. 4.20).

In de balken waren diverse inkepingen, uitzagingen en andere sporen waarneembaar, die met diverse historische ambachts- en opslagprocessen te maken leken te hebben, zonder dat hierbij enige duidelijke voorgaande faseringen uit op te maken waren (zie bijv. 4.20).

Afb. 4.20 Foto van de balklaag in 0.01. Het ging hier om een grenenhouten, samengestelde balklaag met moerbalken die rond 1747(d) dateerden. Moer- en kinderbinten zijn vrij ouderwets te noemen voor het midden van de 18e eeuw en mogelijk werden delen hergebruikt.

Behalve de productiesporen (de kenmerkende 'happen' die door een dissel werden gemaakt om de balken op maat te hakken), werden geen tel-, vlot- of andere merken op het (grotendeels wit geverfde) hout aangetroffen.

dendrochronologie

In de balklaag van ruimte 0.01 waren reeds eerder (sept. 2023) enkele dendrochronologische boringen gezet, waarmee de balklaag gedateerd kon worden.

Het hout uit de boommonsters bleek dikke jaarringen te bezitten, waardoor niet elk monster een datering opleverde (te weinig jaarringen... wèl werd duidelijk dat het hier steeds om grenenhout handelde).

In de derde balk (geteld vanaf de voorgevel) lukte een datering echter wel, en het bleek hier om grenenhout te gaan dat in de winter van 1747-'48 in het gebied rond Zweden werd gekapt.

Met transport, opslag, uitwatering en verwerking moet dan uitgegaan worden van een bouwjaar van rond 1750.

Dit zou betekenen dat het linker- of oostelijke huis waaruit het pand Grotekerksbuurt oorspronkelijk bestond, rond 1750 opnieuw (deels?) zou zijn opgetrokken.

Dit lijkt merkwaardig, gezien de datering van de voorgevel in 1740 (waarom niet alles in één keer, als de oude gevel er tóch afligt?), maar daarbij moet niet vergeten worden dat deze gevel-datering slechts op één historische vermelding was gebaseerd (een paar jaar later zou op stilistische gronden nog prima kunnen).

Uiteraard kan een scenario waarin éérst de gevel, en dan de panden erachter werden opgeknapt, ook niet worden uitgesloten.

Overigens moet worden opgemerkt dat een constructie met moer- en kinderbinten voor het midden van de achttiende eeuw als archaisch mag worden beschouwd.

Wellicht kan in de toekomst - onder betere omstandigheden - het booronderzoek worden uitgebreid (bijv. naar de kinderbinten), om te kijken of de balklaag nog oudere elementen herbergde.

ruimte 0.02, -a en -b

Bij het betreden van ruimte 0.02 begon de bouwvalligheid van het pand - of beter de steunconstructie die in verband hiermee was aangebracht - het onderzoek parten te spelen.

De ruimte was ruim voorzien van metalen stempels (zie afb. 4.21) die het vrij bewegen door de ruimte danig verzwaarden, en ervoor zorgden dat niet alle delen van dichtbij bekeken konden worden.

Desalniettemin werd duidelijk dat de vloer van 0.02 eenzelfde afwerking kende als die van 0.01.

Tegen de (voor zover zichtbaar) gehele westmuur van ruimte 0.02 waren witte wandtegels (13 x 13 cm) aanwezig, die later voorzien waren van een (eveneens witte) verflaag (zie afb. 4.22).

Afb. 4.21 Foto van ruimte 0.02, gezien richting de voorgevel. Duidelijk zichtbaar is het woud aan metalen stangen van de steunconstructie die hier werd aangebracht. Dit verhinderde het onderzoek iets.

Afb. 4.22 De westwand van 0.02 was met witte tegels (13 x 13 cm) bedekt, die later dun oververfd waren. Het leek hier om oude keukenafwerkingen te gaan.

Het leek aan te tonen dat de ruimte op enig moment als natte ruimte (waarschijnlijk een keuken) werd gebruikt.

Wellicht hebben we hier te maken met de restanten van de keuken (met fornuis, aanrecht, pomp, etc.) waarvan in het krantenartikel van 1882 melding werd gemaakt (zie pag. 20).

Van deze opgesomde keukenelementen ontbrak echter (binnen de huidige context en staat van onderzoek) enig spoor, en zekerheid omtrent de functie en datering van de tegelafwerkingen bestond niet.

De oostelijke wand van ruimte 0.02 kende géén tegelafwerking, doch hier was een (sterk aangetast restant) van een wandafwerking van plaatmateriaal aanwezig. Deze afwerking leek zich op een houten frame te bevinden, als voorzetwand (zie afb. 4.23).

Deze wand leidde naar het noorden toe (links, op afb. 4.23) naar de trap naar de bel-etage, en het zal hier om een twintigste-eeuwse afwerking hebben gegaan die waarschijnlijk samenhang met de tijd dat dit deel van het onderhuis als toilet dienst deed (zie de plattegronden uit 1956 in het vorige hoofdstuk).

Bij deze wand moet opgemerkt worden dat deze niet overal van zeer dichtbij bekeken kon worden.

Afb. 4.23 Foto van de oostwand in 0.02 (de trap naar de bel-etage bevond zich links, net buiten beeld). Hier bevond zich een - nu sterk verweerde - voorzetwand, uit de tijd dat zich hier de toilet-ruimtes bevonden.

Afb. 4.24 Foto van ruimte 0.02b, gezien richting de achtergevel. Deze ruimte was voor het laatst als toilet-ruimte in gebruik, hetgeen nog aan zijn afwerkingen te zien viel.

Afb. 4.25 Deze ruimtes rond 0.02b konden niet betreden worden, met het oog op de persoonlijke veiligheid. Delen van de achtergevel waren ingestort en de ruimte was gestut met behulp van metalen stempels.

Het plafond van 0.02 bestond uit een woud aan steun- en andere balkjes, waaronder nog net enkele oudere balken zichtbaar waren, en (tenminste) bij de zijde van 0.01 nog enkele kinderbinten waarneembaar waren.

De exacte opbouw van het plafond kon echter niet goed in kaart worden gebracht.

De ruimtes 0.02a en b waren in hun laatste bekende gebruiksfase (de recentste bewoning niet meegeteld: de fase van de orkestvereniging, dus) als toiletruimte in gebruik, hetgeen de huidige afwerkingen ook nog leken aan te tonen (zie afb. 4.24 en 4.25).

Deze ruimtes konden echter niet betreden worden; zowel deels fysiek niet (zie de vele stempels) alsook met het oog op de persoonlijke veiligheid niet.

Met name in het achterste gedeelte waren ook op deze bouwlaag delen van de achtergevel naar beneden gekomen en kon plaatselijk direct naar buiten gekeken worden (zichtbaar op 4.25).

Wel was zichtbaar dat deze ruimtes vrijwel geheel waren betegeld, zowel op de vloeren als de wanden.

ruimte 0.03

Ruimte 0.03 betrof een grote ruimte, direct tegen de achtergevel, die mogelijk te identificeren valt met de in het krantenartikel uit 1882 (zie pag. 20) *Kamer aan de haven met 5 Kasten, Schoorsteen met marmeren mantel en fonteintje*.

Deze mogelijke identificatie kwam voornamelijk tot stand aangezien het hier feitelijk om de enige grote ruimte "aan de haven" handelde, en tevens omdat er in deze ruimte 0.03 inderdaad een (restant van een) schoorsteen aanwezig was (tegen de westelijke wand; zie afb. 4.26).

De vloer van deze ruimte was met (recent) plaatmateriaal afgedekt, waarop ook hier meerdere metalen stempels ter ondersteuning waren aangebracht.

De wanden van deze ruimte waren afgewerkt met plaatmateriaal, bestaande uit een paars-roze onderzijde (een soort pseudo-lambrisering) met daarboven een groen-gelig gestreept behang (zie 4.26).

Het leek hier om dezelfde afwerking te gaan die in ruimte 0.02 in sterk aangestaste toestand werd waargenomen (vergelijk met afb. 4.23), en die tijdens de laatste 'orkest-fase' zal zijn aangebracht.

In de achtergevel van 0.03 waren twee witgeverfde, zesruits schuifvensters aanwezig, die eenvoudig van vormgeving waren. Het zal hier om negentiende-eeuwse exemplaren handelen (wel met recent vervangen glasruiten).

Afb. 4.26 Foto van ruimte 0.03, gezien richting het zuidwesten (links is de achtergevel te zien). De ruimte was tot 1882 waarschijnlijk in gebruik als keuken, en kreeg daarna andere functies.

Afb. 4.27 Foto van 0.03 in zuidoostelijke richting. De zichtbare afwerkingen dateren uit de tijd dat het pand door de orkestvereniging werd gebruikt. N.B.: let op de stemfels die de constructie ondersteunen.

Tegen de (woningscheidende) westmuur was een restant van een stookplaats met rookkanaal aanwezig (zie afb. 4.26).

Ten tijde van dit onderzoek was deze stookplaats buiten werking en bestond in feite uit een witte, gemetselde strook onderaan het rookkanaal.

Rechts van dit kanaal was een houten wandpaneel aangebracht waartegen aan de bovenzijde een reeks kledinghaken aanwezig was.

Het gaf aan dat de ruimte in de laatste fase (orkestvereniging) een functie voor bijeenkomsten had, als vergaderzaal, foyer, of dergelijke.

Het plafond van de ruimte 0.03 werd gedragen door vier naaldhouten balken (elke balk kreeg een tweetal stempels).

Het betrof hier (witgeverfde) enkelvoudige balken die ider voorzien waren van een hol-bolle profielrand op beide hoeken aan de onderzijde (zie afb. 4.28).

Dit type balk werd nergens anders in het pand aangetroffen, en het was (mede dankzij de verflaag) lastig om te bepalen of dit afwijkende balktype het resultaat was van een vroege uitbreiding (bijvoorbeeld tijdens de verbouwing van 1685) of dat deze balklaag op enig later moment moment nog werd aangepast (bijv. rond 1882).

Afb. 4.28 Het plafond van 0.03 werd door vier geprofileerde balken gedragen (foto van vóór inbreng steunconstructie met stempels). Het werd niet geheel duidelijk wanneer deze geprofileerde balken werden ingebracht.

Afb. 4.29 In het plafond van 0.03 was tegen de grens met ruimtes 0.04a, b en c een moerbalk aangebracht. Deze was duidelijk hergebruikt (omgedraaid) en zijn oorspronkelijke locatie is onbekend.

Tussen de balken waren planken zichtbaar, die opvallend genoeg in dezelfde richting liepen als de balken (zichtbaar op afb. 4.28). Mogelijk betrof het hier later plaatmateriaal dat onderaan tegen de vloerplanken was aangebracht; in verband met de genoemde instabiliteit van het pand is dit plafond verder met rust gelaten.

Op de grens van ruimte 0.03 en de ruimtes 0.04a, b en c was een hergebruikte moerbalk aanwezig (zie afb. 4.29).

De (eiken) balk was andersom gedraaid en vertoonde (behalve de inkepingen voor zijn kinderbinten) geen sporen van decoratie, gebruik, etc.

De oorspronkelijke herkomst van deze balk was simpelweg niet te geven (en hoeft in feite niet eens binnen dit pand te liggen).

ruimtes 0.04a, -b en -c

Ten noorden van ruimte 0.03 bevonden zich drie ongeveer even grote ruimtes naast elkaar (zie de diverse plattegronden).

Op de oudst bekende plattegronden van het onderhuis (uit 1956; zie vorig hoofdstuk) werd duidelijk dat de ruimte 0.04c toen zelf ook nog uit twee ruimtes bestond, die toen werden samengevoegd (en iets van vorm veranderd).

De ruimtes waren vanuit 0.03 te betreden, via (sub-)recent ingebrachte binnendeuren; ruimte 0.04c vormde hierop een uitzondering en fungeerde tevens als doorgang naar ruimte 0.05.

Ruimte 0.04a betrof de kleinste ruimte, en bezat een vloer die met een laag beton was afgewerkt.

De wanden bestond uit grof beraapt metselwerk, met een noordelijke achterwand die van een gladdere, witte pleisterlaag was voorzien (zie afb. 4.30: de foto's in dit hok werden helaas met een verkeerde instelling genomen en waren van een beperkte kwaliteit).

Waarschijnlijk behoorden 0.04a (en b) tot de *diverse groote Bergplaatsen* waar in de advertentie van 1882 (zie het vorige hoofdstuk) gewag van werd gemaakt.

Het plafond van 0.04a bestond uit moer- en kinderbinten (verderop bij de bespreking van ruimte 0.04b beter vastgelegd).

Het betrof hier duidelijk op maat gezaagde moerbalken (dus afwijkend van de ruwere exemplaren in 0.01), met kinderbinten die daar òp waren gelegd.

Op deze balklaag waren geen decoraties of andere sporen aangetroffen.

Ruimte 0.04b betrof - volgens de auteur dezes - één van de meest enigmatische ruimtes van het gehele pand.

Afb. 4.30 Foto van de achterwand van 0.04c (de foto's in deze ruimte werden helaas met een verkeerde camera-instelling gemaakt). De achterwand was wit gepleisterd, en bovenaan is nog net een moerbalk te zien van de samengestelde balklaag.

Bij binnenkomst springt de opvallende tegelafwerking direct in het oog; zowel op de vloer (21 x 21 cm) als tegen de wanden (11 x 11 cm) waren roodbakken- de, oranje en groen geglazuurde tegels in een damboordpatroon aanwezig. Deze tegelafwerkingen liepen langs de wanden door tot aan het plafond (balklaag; zie verderop), met uitzondering van een duidelijk later ingebroken strook van kalkzandsteen tegen de achterwand (zie bovenaan op 4.31). Onder het venster in de noordelijke achtergevel was zelfs een kleine decoratie in de wandtegels aangebracht, door enkele diagonaal doorgezaagde tegels te gebruiken (zie afb. 4.32, onder het venster).

Niet alleen wees deze afwerking op enige leeftijd (doorgaans treft men deze tegels aan grofweg vóór de achttiende eeuw), maar ook op een gebruik waarbij deze tegels noodzakelijk werden geacht (een gebruik waarbij de opslag of het gebruik van vloeistoffen in het spel kwam).

Behalve de tegelafwerkingen vielen ook een drietal vensters in de zijwanden op (twee in de westelijke en één in de noordelijke achterwand; zie 4.31). Het betrof hier vierkant venster met dikke kozijnen, met een luik in het middelste venster en sporen van vensterluiken (sponningen en afdrucken van scharnieren) in de andere twee. In de raamopeningen zelf waren bij alle drie de vensters stevige, ijzeren spijlen aangebracht (zie 4.31 en 4.32).

De ruimte 0.04b bevond zich binnen de huidige plattegrond geheel binnenshuis en was geheel door andere ruimtes omringd (zie de diverse plattegronden). Zelfs al hadden de vensters géén spijlen gehad, dan nòg zou de aanwezigheid van de drie vensters opvallend genoemd kunnen worden: waarom zou men vensters aanleggen tussen twee binnenruimtes (en dan nog zelfs aan twee kanten?). Vensters - ook in kelders - worden doorgaans gebruikt voor de toetreding van licht en lucht, waar in de huidige opzet geen sprake van is (ten tijde van dit onderzoek waren de vensters overigens met voorzetwanden in de andere ruimtes dichtgezet, doch dit betrof steeds recente alteraties).

Daarbij komt uiteraard de genoemde spijlen die in de vensters aanwezig waren; deze worden doorgaans gebruikt voor de veiligheid. In vrijwel alle gevallen betreft het dan buitenramen, die moeten voorkomen dat ongewenste bezoekers het pand kunnen betreden. In het geval van een gevangenis-cel of andere bewaakte ruimte kunnen deze uiteraard ook inpandig worden gebruikt.

Van deze functies lijkt in dit pand echter geen sprake; en indien 0.04b ooit een buitenruimte zou zijn geweest, wordt de tegelafwerking weer onverklaarbaar.

Afb. 4.31 Foto van ruimte 0.04b. De oranje-groene tegelafwerking (ook op de vloer) springt direct in het oog. Links en achter waren meerdere stevige kozijnen met metalen spijlen te zien (zie ook 4.32).

Afb. 4.32 Foto van één van de versterkte kozijnen. Deze worden doorgaans in buitenmuren aangetroffen, hetgeen een aanwijzing vormde dat ook deze wanden ooit buitenmuren betroffen (zie lopende tekst).

Hoewel absolute zekerheid ontbreekt, lijkt de logische oplossing voor dit fenomeen gezocht te moeten worden in een functie-verandering van de ruimte.

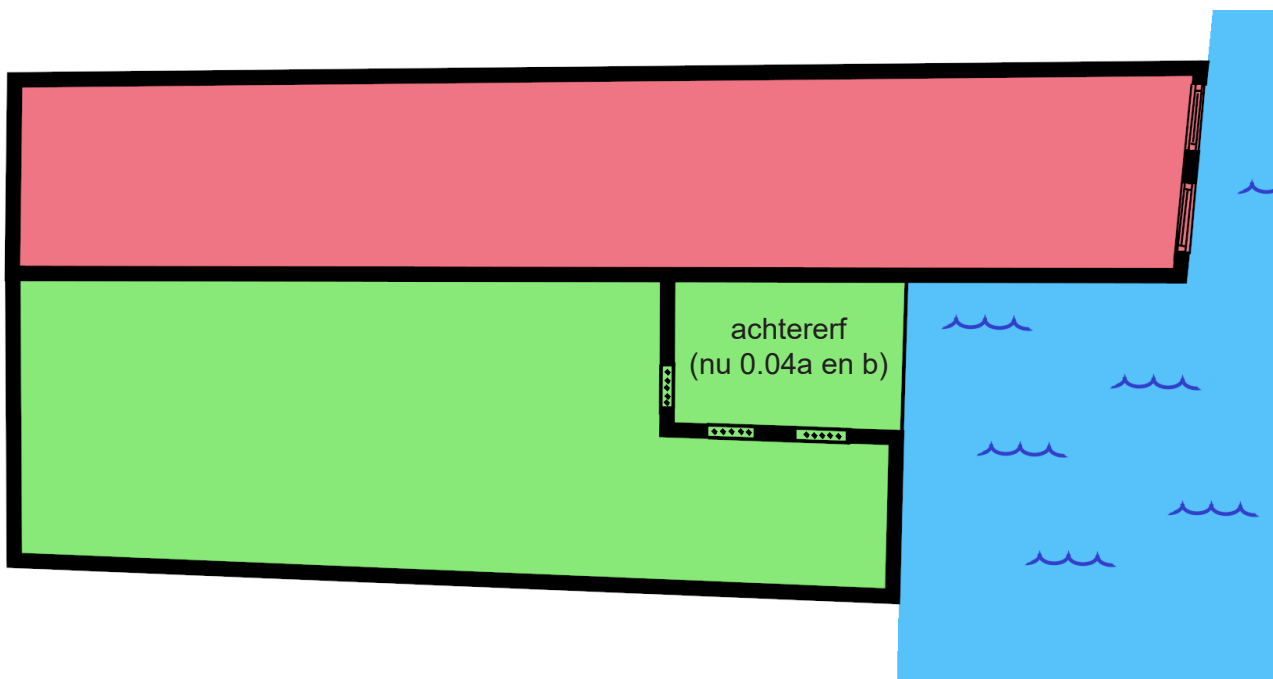
Een mogelijke gang van zaken (het gaat hier om een hypothese) zou kunnen liggen in het feit dat het pand nummer 16 oorspronkelijk twee aparte huizen waren, die volgens enkele archivalische bronnen (zie noot 1) pas na hun samenvoeging in 1685 met hun achtergevels op dezelfde lijn worden getrokken. Het lijkt daarom mogelijk dat de zijmuren in 0.04b (die met de vensters met spijlen) in die vroege fase inderdaad buitenmuren betroffen, grenzend aan een achtererf en veel dichter tegen het water van de Voorstraatshaven liggend (zie de schematische weergave op afb. 4.33).

De ruimte 0.04b zal dan op dat moment nog niet als dusdanig hebben bestaan en ook van de tegelafwerking kan dus nog geen sprake zijn.

Afb. 4.33 Schematische en hypothetische plattegrond van de twee losse voorgangers van nr. 16, vóór hun samenvoeging in 1685. Ruimtes 0.04a en b zouden dan toen een open erf geweest kunnen zijn, waar de vensters met spijlen (zie 4.31 en 32) op uitkeken. Zie ook lopende tekst.

Na de samenvoeging van de twee panden in 1685 werd het (groene) pand verder naar achteren verlengd, om eenzelfde diepte te krijgen als zijn (rode) buurman. Hiermee zou ook gelijk een verklaring zijn gevonden voor de verticale bouwnaad die op deze hoogte in de huidige achtergevel te vinden is.

Het voormalige achtererf kwam na deze verlening middenop het erf te liggen en na uitbreiding van het gebouw zelf kwam de locatie binnenin het pand te liggen; de vensters met spijlen hadden nu feitelijk geen functie meer.

De ruimtes werden tot berghokken omgebouwd (0.04a en b) en ruimte b werd voorzien van een betegeling, mogelijk voor een of andere ambachtelijk (onbekende) functie (wassen, spoelen, etc.).
De vensters met spijlen bleven daarbij - mogelijk uit gemakzucht of mogelijk om toezicht te kunnen houden - bestaan.

Afb. 4.34 Het plafond van 0.04b bestond uit een samengestelde balklaag, waarvan de moerbalken kort na 1685 waren gekapt. De ruimte moet kort na de samenvoeging van de panden (zie 4.33) in 1685 zijn ontstaan.

De vraag rijst nu natuurlijk - wanneer het bovenstaande min of meer correct is - of het achterhaalbaar is op welk moment de ruimte binnenshuis zou zijn komen te liggen.

Een antwoord dat binnen de ruimte 0.04b (en binnen de beperkte kaders van dit onderzoek) feitelijk slechts via dendrochronologisch onderzoek van de balklaag te achterhalen zou zijn... en zo geschiedde.

dendrochronologie

In de balklaag van ruimte 0.04b werd in de meest zuidelijke moerbalk (zie afb. 4.34) een dendrochronologische boring gezet, die vervolgens ter analyse werd opgestuurd naar [REDACTED] in Petershagen (D).

Het bleek hier om een grenenhouten balk te gaan met een kapdatum in het jaar ... 1685 (!).

Hierin zat enige speling, aangezien er géén wankant op de balk aanwezig was.

Ook dient er altijd rekening gehouden te worden met transport en uitwatering, maar desalniettemin lijkt het hier waarschijnlijk om een verbouwing te gaan die samenhangt met de samenvoeging van de panden in 1985.

In details kan de werkelijke gang van zaken uiteraard nog afwijken, maar in grote lijnen lijkt de geschetste bouwgeschiedenis met het aangetroffen bewijs overeen te komen.

Ruimte 0.04c betrof zoals gezegd niet slechts een ruimte, maar fungeerde tevens als doorgang tussen 0.03 en 0.05.

De ruimte (zie afb. 4.35) was vrijwel geheel met relatief recent materiaal afgewerkt (hoewel mogelijk deels nog uit de verbouwing van 1955 stammend).

De vloer was afgewerkt met een vloerzeil waarop een oranje-gele print van achtzijdige tegels was afgedrukt (zie 4.35 of 4.36).

Achteraan de ruimte (tegen 0.05) was een trede aanwezig, waarmee een niveauverschil (van zo'n kleine 40 cm) tussen 0.04c en 0.05 kon worden overbrugd.

Afb. 4.35 Foto van ruimte 0.04c, gezien richting 0.03. Deze ruimte kende een afwerking die geheel in het derde kwart van de 20e eeuw leek te zijn aangebracht. Rechts is een klein aanrechtblokje te zien.

Afb. 4.36 De vloer van 0.04c lag bijna 40 cm lager dan die van 0.05, hetgeen met een trapje werd overbrugd. Op de trede is goed te zien dat de vloerafwerking van 0.04c geen echte tegels betrof, doch een vloerzeil.

De wanden waren afgewerkt met een weefsel-behang dat (mede gezien de paars-bruin geverfde plinten en kozijnen) waarschijnlijk ergens rond de jaren '60 of '70 van de twintigste eeuw moet worden gedateerd (in een hoek achter het aanrechtblok - zie hieronder - werd rond een rioolbuis een krant uit 1966 aangetroffen... het voert echter te ver om de gehele keukeninrichting aan slechts dit krantenfragment op te hangen).

De ruimte werd laatst gebruikt als keuken of pantry, en tegen de westwand was een klein aanrechtblok (van onbekende makelij) aanwezig (zie rechts op 4.35). Achterin de ruimte, in de noordwestelijke hoek tegen 0.05, was via een tweetal dunne wandgedeeltes een zijhok afgescheiden. Het plafond van 0.04c was met plaatmateriaal afgedekt, waarin echter nog wel de omtrekken van enkele balken zichtbaar waren.

ruimte 0.05

Ruimte 0.05 betrof de grootste ruimte in het onderhuis, die in eerste instantie tijdens de verbouwing van 1882 was ontstaan, in 1926 tot garage was omgebouwd en zijn uiteindelijke omvang kreeg in 1955.

Dit betekende dat afwerkingen (vloer, muur of plafond) in deze ruimte die de volledige huidige vorm volgden, automatisch ook uit het verbouwingsjaar 1955 (of later) moesten stammen.

De vloer van de ruimte was afgedekt met een vloerzeil op een groene ondergrond, die voorzien was van een gelige, granito-achtige print (ook achteraan op afb. 4.36 zichtbaar).

Op enkele plekken was via beschadigingen te zien dat deze laag op een rode betonlaag was aangebracht (waarschijnlijk betrof dit de betonvloer die in 1926 ten behoeve van de autostalling was ingebracht; zie vorig hoofdstuk).

Afb. 4.37 In de zuidoostelijke hoek van 0.05 was door de vorige eigenaar (en om onbekende reden) een groot gat in de vloer gegraven.

Tegen de achtermuur was een plint van witte tegels te zien, behorend bij een oudere vloerlaag.

In de zuidoostelijke hoek van ruimte 0.05 (tegen de muur met 0.02) was - om niet geheel bekende redenen - door de laatste bewoner een gedeelte van de vloer weggehaald en een groot gat gegraven (zie afb. 4.37).

Dit gat werd - opnieuw met het oog op de persoonlijke veiligheid - niet betreden, doch wel waren vanaf de rand enige oude afwerkingen en bouwsporen waarneembaar.

Het betrof hier zeker geen archeologische opgraving (het betrof in feite een illegaal gegraven gat), maar toch was tegen de oostmuur een rij witte tegels (een plint) waarneembaar, met een oudere vloer, zo'n 25 cm lager dan de huidige (grof opgemeten).

De oudere vloer bestond uit een laag IJsselsteentjes, waarop enkele tegels waren gelegd (materiaal of afmeting niet achterhaalbaar).

Tevens was tussen de witte tegelplint een afdruk van een voormalige binnenwand te zien, die qua locatie overeenkwam met de binnenwand die hier tijdens de restauratie van circa 1955 werd verwijderd (en die nog op de bestaande toestand van de begeleidende tekeningen te zien viel; zie vorig hoofdstuk). Rechts daarvan was een met kalkzandsteen dichtgezette doorgang waarneembaar).

De ruimte een kleine entree achter de deur in de voorgevel, met een (tocht-) portaal en dat voorzien was van een plafondhoogte die met de rest van het onderhuis overeenkwam (zie 4.38; hierboven bevond zich de toiletgroep 1.05).

De rest van de ruimte 0.05 was beduidend hoger en hier was in feite het oorspronkelijke plafond van het onderhuis weggebroken (in 1882?), en het plafond van dat gedeelte betrof in feite het plafond van de bel-etage.

Afb. 4.38 Foto van ruimte 0.05, gezien richting de voorgevel. Dit gedeelte kende een entree (links) met een tochtportaal, en bezat tevens nog zijn normale plafondhoogte (bij het zuidelijke deel van 0.05 was dit plafond verwijderd; zie afb. 4.39).

Afb. 4.39 Foto van ruimte 0.05, gezien richting de achtergevel. De hoogte van de ruimte is goed zichtbaar, en de plafondhoogte is in feite die van de bel-etage.

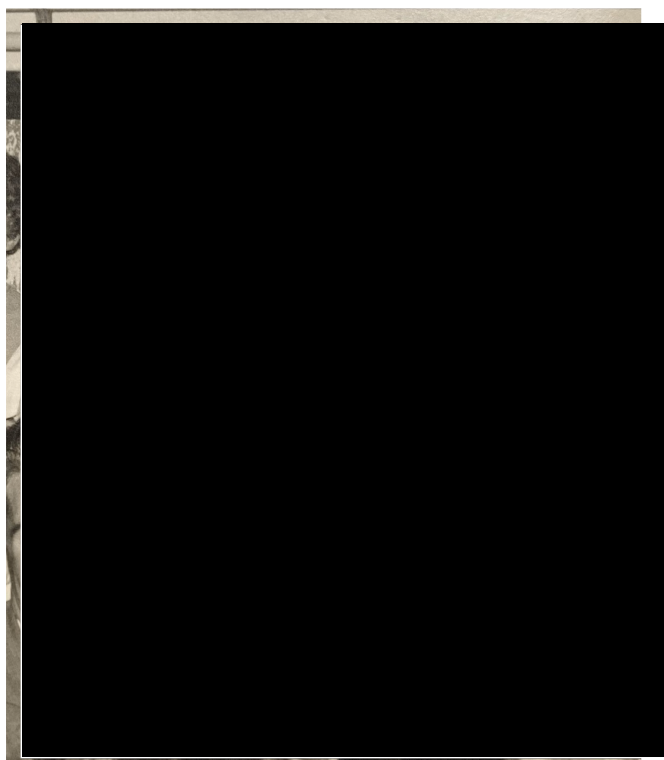
De wanden waren aan de onderzijdes voorzien van een laag structuurpleister (granol), die bovenaan werd afgesloten door een bruine profiellijst (ter hoogte van de bovenzijdes van de diverse deurkozijnen; zie afb. 4.39).

Daarboven waren de rest van de muren van een witte pleisterlaag voorzien. Opnieuw moet worden benadrukt dat het zuidelijke deel van 0.05 dóór het plafond van het onderhuis was heengebroken en dat zijn plafond in feite dat van de bel-etage betrof.

In verband met de interieurafwerkingen is een interieurfoto uit de periode van de orkestvereniging (aangeleverd door de auteur van noot 1) interessant te noemen.

Afbeelding 4.40 toont een vergelijking van de oude foto (helaas ongedateerd, doch gezien de kleding etc. waarschijnlijk in de jaren '60 van de twintigste eeuw te dateren) en de huidige situatie.

Op detailniveau (profiellijsten, stekkerdozen) en zelfs micro-niveau (vlekken, beschadigingen en andere sporen op het behang en de kozijnen) is duidelijk te zien dat het hier om dezelfde afwerkingen handelt, die sinds het maken van de foto feitelijk niet zijn veranderd.

Het toont (opnieuw) aan dat het pand sinds zijn laatste verbouwingen ten behoeve van de orkestvereniging weinig tot geen wijzigingen in het interieur meer heeft gekend (althans in het onderhuis).

Het plafond van de ruimte 0.05 is uitgevoerd als stucplafond, die aan zijn lange zijdes (west en oostwand) een afgeronde zijde kent (zie afb. 4.39 en 4.41). In 1991 heeft iemand dit plafond in ieder geval nog van dichtbij gezien (onderhoud? schoonmaak?), getuige het opschrift XXXXXXXXXX/1991 dat aan de zuidzijde valt te lezen (zie afb. 4.41).

Rond deze bovenrand (een pseudo-kooflijst) waren in het stucwerk geometrische decoraties aanwezig, die nog het meeste weghadden van dominostenen (met 7 cirkels... zie afb. 4.42).

Deze elementen bevonden zich in de gebogen stroken (kooflijsten) langs de zijwanden (oost en westwand) van 0.05.

Hierbij was goed te zien dat de toiletruimtes 1.05 en 1.05a later waren ingebracht (hetgeen de plattegronden uit 1954 ook reeds duidelijk maakten), aangezien enkele van deze 'dominostenen' duidelijk achter de wanden van deze ruimtes verdwenen. In het plafondvlak zelf waren enkele sets van dubbele lijnen aanwezig, die steeds eindigden in een opgebracht roset (zie inzet 4.42).

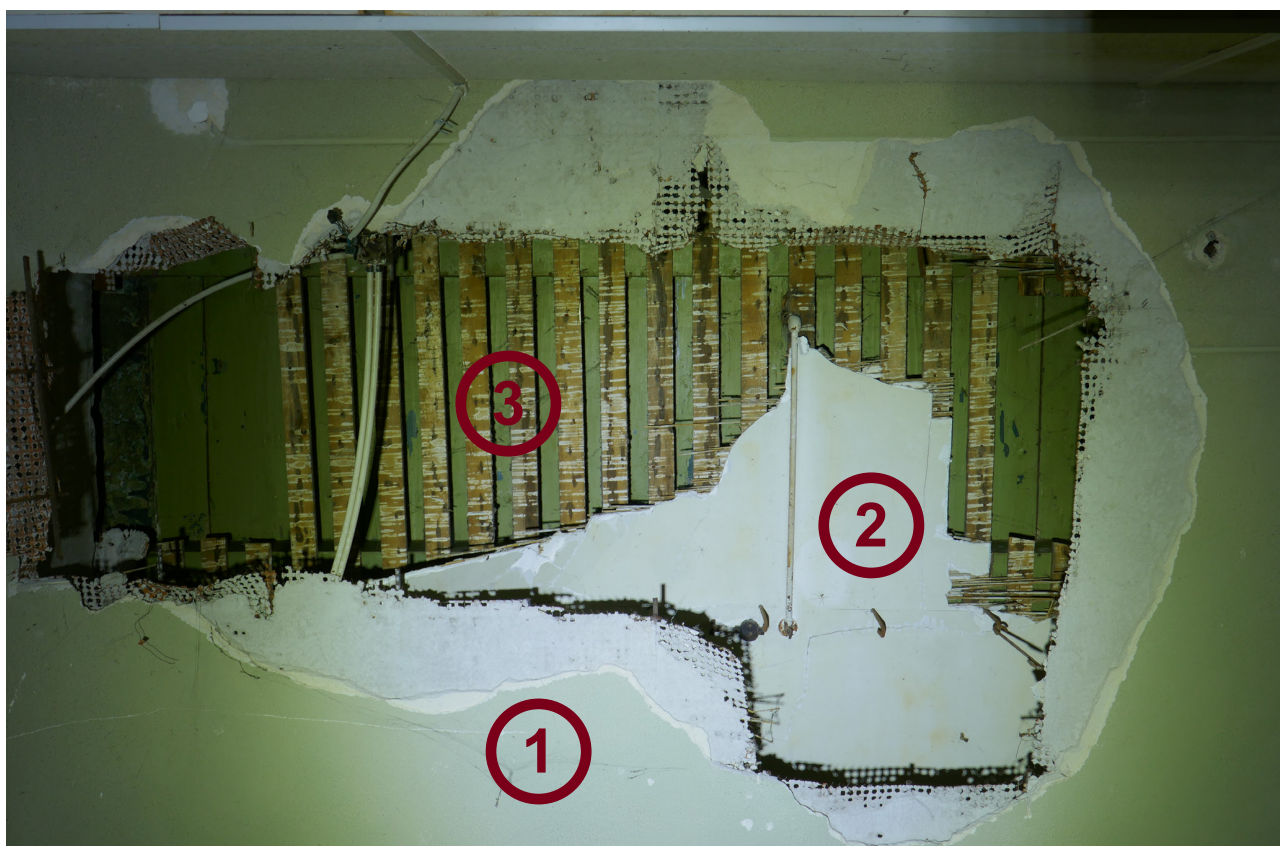
Afb. 4.40 Een vergelijking van een foto van de deur van 0.05 naar 0.04c ten tijde van dit onderzoek (l) en op een historische foto (r). De oude foto werd door de auteur van noot 1 aangeleverd en werd op exact deze locatie gemaakt.. waarschijnlijk ergens in de jaren '60 van de 20e eeuw. Achteraan is nog vaag het interieur van 0.04c deels te zien, dat iets lijkt af te wijken van de huidige situatie.

Afb. 4.41 Bovenin het plafond van 0.05 was aan de zuidzijde een opschrift uit 1991 aanwezig. De exacte duiding hiervan bleef onbekend.

Afb. 4.42 Het stucwerk van het plafond was voorzien van enkele (spaarzame) decoraties, zoals hier een 'dominosteen'-achtig element in de westmuur. Inzet: tegen het plafondvlak zèlf waren enkele dubbele sleuven aanwezig, die eindigden in opvallend (klassiek aandoende) rosetten.

De vormen en decoraties van het plafond waren goed binnen het bouwjaar van circa 1955 te plaatsen (die reeds door het archiefonderzoek was aangetoond).

Op enkele plekken (met name aan de noordzijde) van het plafond waren grote beschadigingen in het stucplafond aanwezig, waardoor een blik kon worden geworpen op de bovenliggende, meer historische plafondafwerkingen.

Afbeelding 4.43 toont het grootste gat, waarbij (in ieder geval) een drietal afwerkingen waarneembaar en waarschijnlijk dateerbaar zijn.

De eerste laag (met een rode '1' aangegeven op 4.43) betrof de meest recente afwerking; een geverfde stuclaag die op een ondergrond van steengaas was aangebracht. Waarschijnlijk werd deze laag tijdens de verbouwingen van 1955 aangebracht.

De tweede laag ('2' op 4.43) bestond uit een stuc-op-riet plafond, waarop (in ieder geval in dit kleine kijkgat) geen decoraties zichtbaar waren.

De derde laag ('3' op 4.43) was de oudste laag, die bestond uit een enkelvoudige balklaag waarop vloerplanken zichtbaar waren. Deze bezat een olijfgroene kleur, waaronder via enkele beschadigingen een oudere, meer blauwgroene kleurlaag aanwezig was (zichtbaar op 4.43).

Afb. 4.43 In het plafond van 0.05 was een groot gat aanwezig, waardoor oudere afwerkingen zichtbaar waren. Hier zijn drie lagen te zien die met rode nummers zijn aangegeven. De nummers worden in de lopende tekst verder toegelicht.

Deze afwerkingen waren slechts via een gat in het plafond zichtbaar, gezien vanaf de vloer op enkele meters afstand. Een zeer exacte duiding of datering kon daarom niet gegeven worden, maar het is mogelijk dat dit plafond nog uit de achttiende of zelfs zeventiende eeuw dateerde.

gang 0.05a

Centraal in het onderhuis, direct achter de voorgevel, bevond zich de gang 0.05a (zie de plattegronden). De gang boodt zowel toegang tot 0.05 als tot ruimte 0.01.

Afb. 4.44 Foto van de gang 0.05a, gezien met de rug naar de voorgevel.

Mogelijk (hoewel niet zeker) was hier ooit een ingang vanaf de straat aanwezig (via de bordestrap).

De zichtbare afwerkingen lijken alle in het 3e kwart van de 20e eeuw dateerbaar.

De centrale ligging van de gang deed vermoeden dat deze oorspronkelijk toegankelijk was via een buitendeur, waarbij te denken valt aan een deur in de hogere bordestrap die in 1685 werd gebouwd (zoals op 4.7). Dit bleef echter speculatief.

De huidige gang bezat echter afwerkingen die geheel in het derde kwart van de twintigste eeuw leken te zijn aangebracht (zie afb. 4.44).

Oudere materie (die bij de zijwanden vermoed kan worden) was vanuit de gang 0.05a niet zichtbaar (zo was achteraan de gang weliswaar een stuk bepleisterde muur zichtbaar - zie 4.44 -, maar die was volgens de beschikbare bouwdoSSIERS zelf ook pas in 1955 aangelegd).

ruimte 1.01 en 1.01a

De bel-etage was intern bereikbaar vanuit het onderhuis via de trap in ruimte 0.02, waarna men in ruimte 1.01 binnenkwam.

De bel-etage was echter ook vanaf de straat bereikbaar, via de centrale voordeur, waarna men in gang 1.01a binnenkwam.

Deze gang bezat op enige afstand vanuit de voordeur een trap naar boven, en werd reeds in het vorige hoofdstuk getoond bij de bespreking van de restauratie rond 1955 (zie afb. 3.20).

Gezien deze tekening op afbeelding 3.20 was de gang in dat jaar (ca. 1955) nog in zijn geheel zichtbaar, doch later was hier een toiletgroep (ruimtes 1.05 en 1.05a) ingebouwd die ook deels door de gang heen liep (de gang zoals deze op de tekening nog stond afgebeeld, was dus niet meer in één stuk aanwezig, maar werd door enkele tussenwanden onderbroken).

Desalniettemin waren enkele van de gestucte panelen die op deze tekening te zien waren nog (deels of geheel) in het huidige pand zichtbaar.

De entree begon direct achter de voordeur, waar de vloer en de trap (zes treden) met een grijze vloerbedekking waren afgewerkt (zie afb. 4.45).

De voordeur was aan de binnenzijde met twee houten panelen afgetimmerd en van modern beslag (sloten, deurklink, etc.) voorzien.

Langs de wanden liep een groen geverfde lambrisering, die relatief recent was aangebracht (hij liep mee langs de wanden van 1.05 en oogde vrij nieuw).

Afb. 4.45 Foto van de gang 1.01a, gezien naar de voordeur. De gang zelf was ouder (mogelijk ca. 1740) doch de zichtbare afwerkingen waren relatief recent aangebracht (inclusief de lambriseringen). Tegen de voordeur waren enkele platen getimmerd.

Afb. 4.46 Foto van de bovenzijde van de gang (zie 4.45).

De zijwanden waren voorzien van gestucte vakken waarin bovenaan guirlandes aanwezig waren.

Inzet: het stucplafond kende op de hoeken vierkante uitsparingen met een floraal motief (hier één van de exemplaren die direct achter de voordeur zaten).

De wanden daarboven waren afgewerkt met stucwerk, waarop aan weerszijden met gestucte profiellijsten enkele rechthoekige vakken waren gecreëerd waar bovenin enige guirlandes van eikenbladeren waren aangebracht (zie afb. 4.46).

Deze gestucte zijwanden liepen verder door dan de huidige achterwand van de gang, die zoals eerder gezegd vrij recent was ingebracht en in feite een tussenwand betrof (achter deze wand liep het stucwerk dan ook nog door; zie verderop).

Het plafond was eveneens afgewerkt als een stucplafond en bezat een rondgaande perklijst, die in de hoeken (bij de voordeur; de hoeken van de achterzijde van de gang waren zoals gezegd hier niet zichtbaar, doch bevonden zich achter een binnenwand) voorzien waren van vierkante, florale decoraties (zie inzet 4.47).

Centraal in het plafond (en deels doorsneden door de genoemde recente binnenwand) bevond zich een groot ovaal medaillon (zie 4.47).

Het medaillon had de eikenbladeren ingeleverd voor olijven en acanthusbladeren en een rondgaande strook met cannelures.

Afb. 4.47 Tegen het plafond van de entreehal 1.05a bevond zich een ovaal stucplafond. De stijl en uitvoering van dit element deden een latere datum vermoeden dan die van de stucdecoraties op de zijwanden.

Zoals gezegd liep de gang achter de recente binnenwand door, en daar waren in enkele vierkante wandgedeeltes niet slechts guirlandes aanwezig, doch decoratieve hangende collages in stuc, zoals ook reeds op tekening 3.20 te zien viel.

Één motief was in zijn geheel zichtbaar, en betrof een collage van ondermeer een gevlochten mand met fruit, een luit, sloophaak, divers foliage en een theatermasker dat onderaan het tafereel bungelde (zie afb. 4.48).

Het tweede vak rechts daarvan (zie ook afb. 3.20) was eveneens van een hangende collage voorzien (hetgeen gezien de tekening 3.20 dus in ieder geval ook in 1955 nog het geval was), doch hier was het onderste deel vrij grof weggehakt voor de inbreng van een nieuwe doorgang naar 1.01.

Afbeelding 4.49 toont het nog resterende deel aan de bovenzijde, waarbij het mondstuk van een klarinet nog goed zichtbaar was (hoewel dit slechts dankzij afb. 3.20 nog identificeerbaar was).

Op dit tweede vlak was tevens in potlood een handtekening en een datum 14 januari 1991 te zien (zie 4.49). De handtekening laat iets van "B. S...." zien en zou goed mogelijk de *B. Sprangers* van afbeelding 4.41 kunnen zijn.

Afb. 4.48 Aan de achterzijde van de gang 1.05a bevonden zich in een tweetal vakken enkele hangende decoraties in stucwerk. Hier een collage van ondermeer een mand met fruit, een luit, een pikhaak, foliage en onderaan een masker. De twee andere aangetroffen soortgelijke decoraties in de gang waren grotendeels weggehakt.

Het werd hoedanook aannemelijk dat veel van de meest recente verbouwingen in het pand in 1991 werden uitgevoerd.

Op de tegenoverliggende, westelijke zijwand was eveneens de bovenzijde van een tafereel te zien, dat - helaas voor het bouwhistorisch onderzoek - eveneens vrijwel geheel was weggehakt.

Wel was nog te zien dat het hier om een bundel korenhalmen ging, een dorsvleugel en een (bakkers-?)schep (zie afb. 4.50).

Het thema was hier dus meer op *Brood* gericht, ten opzichte van de *Spelen* aan de tegenoverliggende wand.

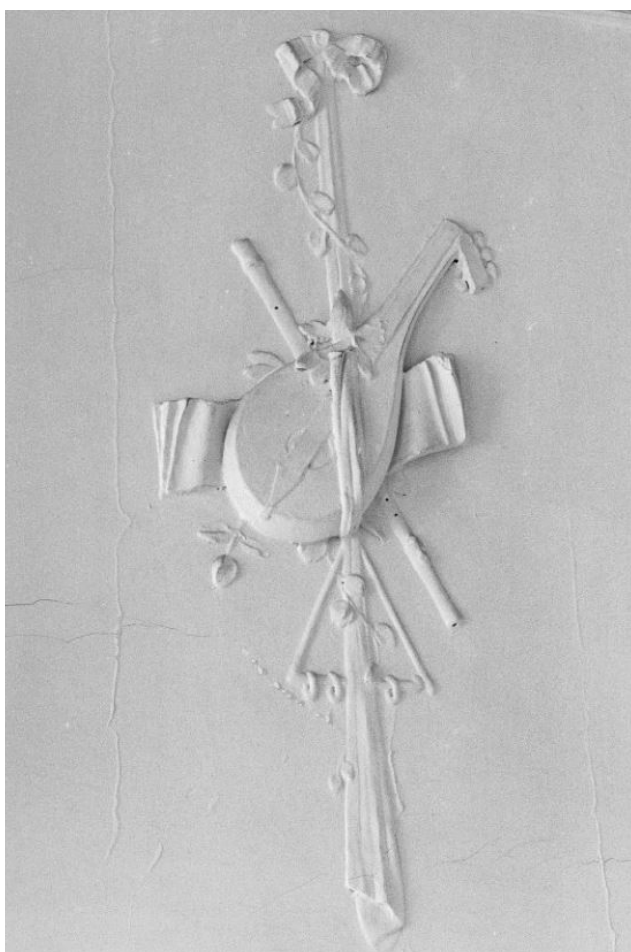

Afb. 4.49 Bij hde (grotendeels weggehakte) decoratie links van die van 4.48.

Naast een deel van de decoratie was hier ook een handtekening uit 1991 (het weghakjaar?) te zien.

Afb. 4.50 Een eveneens vrijwel geheel afgehaakt tafereel op de tegenoverliggende, westelijke wand van gang 1.05a. Hier waren enkele landbouwmotieven weergegeven.

Afb. 4.51 Vergelijking van twee gestucte wanddecoraties die qua stijl sterk overeenkomen. Links uit de buitenplaats Den Berg in Dalfsen, uit de vroege 18e eeuw. De overeenkomst met de decoratie in 1.05a (r) is goed zichtbaar. RCE invnr 262078

datering gangdecoraties

Bij het bespreken van de gang-decoraties, drong de vraag naar de datering ervan zich op.

De hoofdvaststelling lijkt een verschil in datering tussen de decoraties van de gangwanden en die van het plafond te zijn.

De wanden waren van relatief fijne profiellijsten, guirlandes en hangende tafere-len voorzien.

De guirlandes, maar met name de hangende tafere-len van bijeengebonden losse objecten zijn typerend voor (het begin van) de achttiende eeuw.

Er bestaan legio voorbeelden van soortgelijke decoraties, en op afbeelding 4.51 is een voorbeeld gegeven die in de buitenplaats Den Berg in Dalfsen aanwezig is. Ook hier is duidelijk een lint te zien die met een lint aan andere objecten gebonden was, waaronder een fluit, een boekwerk en triangel (met ringen! een archaische vorm van het instrument), alles tegen een achtergrond van foliage.

De decoratie uit Den Berg stamt uit de vroege achttiende eeuw en een soortgelijke triangel is tevens op afbeelding 3.20 bij de linker decoratie weergegeven.

Al met al lijkt het te passen bij de bouwfase van rond 1740, toen een nieuwe voorgevel met nieuwe voordeur werd geplaatst.

Een nieuwe voordeur verdient een nieuwe, centraal in het pand geplaatste gang die - gezien de ondiepte van de percelen aan de waterzijde van de Groenmarkt en de wens voor het behoud van het onderhuis - hier al snel met een trap omhoog liep.

De wanddecoraties sluiten hier probleemloos bij aan, en vormen één van de spaarzaam bewaard gebleven interieurafwerkingen uit deze fase die in het gehele pand bewaard zijn gebleven.

De decoraties en uitvoering van het medaillon tegen het plafond (en de perklijst met hoekelementen) vertonen een geheel ander karakter.

Niet alleen is het geheel beduidend meer eclectisch van stijl (met acanthusbladeren, olijftakken en neo-classicistische cannelures), maar ook lijkt het element strakker, gladder en minder verfijnd van uitvoering (oftewel een jonger, pre-gefabriceerd element dat tegen het plafond werd aangeplakt).

Het element (en daarmee mogelijk het gehele stucplafond) werd meer waarschijnlijk tijdens de verbouwingen van 1882 ingebracht.

Wellicht gebeurde dit om meer licht toe te laten treden voor de bezoekers die door deze gang kwamen (het medaillon kende een centrale lichtaansluiting). Ook is denkbaar dat de lengte van de gang en de plaatsing van de zijdeuren in 1882 werden gewijzigd ten opzichte van de situatie in 1740, waarmee een nieuw midden van de gang ontstond.

Het werd in ieder geval duidelijk dat er een grote kans bestaat dat er (bij een eventuele ontmanteling van latere interieurafwerkingen) goed mogelijk nog meer historische afwerkingen rond deze gang te ontdekken zijn.

Ruimte 1.01 betrof in de voorlaatste fase (de orkestrfase) de bar of foyer voor de toeschouwers van de voorstelling op de bovenliggende etage.

De ruimte liep ten tijde van dit onderzoek feitelijk geheel vanaf de voorgevel door tot aan de achtergevel van de open strook aan de zuidoostkant van het pand (zie afb. 4.52).

De vloer van de ruimte was afgewerkt met een groen-grijs vloerzeil met een vlekkelig patroon (een soort marmoleum).

Afb. 4.52 Foto van ruimte 1.01, gezien met de rug naar de voorgevel. Deze ruimte was tijdens de laatste (orkest-)fase als foyer in gebruik.

Afb. 4.53 Deze historische foto laat de foyer in betere tijden zien (hoewel een exacte datering helaas ontbreekt). Foto aangeleverd door auteur noot 1.

Rondom de ruimte was een lambrisering (1.24 cm hoog) aangebracht, bestaande uit gebeitste, houten latten. Boven deze lambrisering was een wit structuurbehang aanwezig.

Afbeelding 4.53 toont een foto uit de particuliere collectie die via de auteur van noot 1 werd aangeleverd. Hij werd in de foyer op de bel-etage genomen, en toont de lambrisering en wandafwerking daarboven (in iets betere tijden).

De genoemde afwerkingen zetten zich in feite door de gehele ruimte 1.01 door, met diverse onderbrekingen zoals de trap naar de bovenliggende verdieping (zie afb. 4.54 en de doorgang naar de gang 1.01a en de toiletten 1.05 (zie afb. 4.55).

Aan de achterzijde van ruimte 1.01 liepen de genoemde wandafwerkingen in feite gewoon door, hoewel de vochtschade hierbij wel steeds duidelijker werd (zie afb. 4.56).

Met name was aan de oostelijke zijde van de achtergevel de schade aanzienlijk, en hier waren dan ook delen van de achtergevel (in de open zijstrook) recentelijk ingestort (op afb. 4.56 is het open gedeelte goed zichtbaar, alsmede de metalen stempels die hier ter ondersteuning waren ingebracht.

Afb. 4.54 Foto van 1.01, gezien richting de voorgevel.

Rechts is de trap naar de toneelzaal op de 1e verdieping te zien, en links is nog net de entreetrap 1.01a te zien. Alle afwerkingen zijn relatief recent aangebracht.

Afb. 4.55 In de westwand van 1.01 waren nabij de voorgevel twee doorgangen aanwezig, respectievelijk naar de recent ingebrachte toiletgroep 1.05/1.05a en rechts naar de entreehal 1.01a.

Hieromheen was de lambrisering iets hoger doorgetrokken (tot bovenkant deurkozijnen).

In de voorlaatste gebruiksfase (die van de orkestvereniging) was hier een bar aanwezig. Afbeelding 4.57 toont een foto uit deze periode (aangeleverd door de auteur van noot 1) die dezelfde hoek van ruimte 1.01 laat zien, op het moment dat de bar daar nog aanwezig en in gebruik was.

Door het vergevorderde verval is de locatie haast niet meer identificeerbaar, ware het niet voor de blauwgrijs geverfde doorgang naar de achterliggende ruimte 1.02

Op de oude foto 4.57 is te zien dat deze doorgang op dat moment (waarschijnlijk ergens in de jaren '70 van de twintigste eeuw) nog vrij horizontaal staat. De inzet van afbeelding 4.56 laat zien hoezeer deze doorgang in de huidige situatie is verzakt, veroorzaakt door de ingestorte delen die zich daar direct naast bevonden.

Het plafond van de ruimte werd gedragen door enkelvoudige, groengeverfde balken (zie afb. 4.58). Deze balken oogden vrij strak, machinaal en uniform en werden duidelijk later ingebracht (wellicht nog tijdens de inbouw van de toneelzaal in 1882).

Afb. 4.56 Foto van 1.01, gezien richting de achtergevel. De schade in dit gedeelte is duidelijk zichtbaar, met het geheel ingestorte deel links. Let ook op de steunconstructie d.m.v. stempels. Inzet: de doorgang naar 1.02 was zeer sterk verzakt (vergelijk met 4.57).

Afb. 4.57 Foto van dezelfde hoek als 4.56, in beter tijden. De doorgang naar 1.02 is rechts nog herkenbaar (en niet verzakt). Foto aangeleverd door auteur noot 1.

Afb. 4.58 Foto van het plafond van ruimte 1.01.

Deze werden gedragen door vrij strak en uniform gezaagde balken die groen waren geverfd.

De vlakken daartussen waren met vezelplaten afgedekt.

Tussen de balken waren vezelplaten aangebracht (die van nog recenter datum waren).

ruimte 1.02

Ruimte 1.02 betrof een voormalige keuken (ten behoeve van de bar in 1.01 die op afb. 4.57 te zien valt).

De ruimte grensde tegen het ingestorte gedeelte, was ondersteut, en kon daarom slechts beperkt betreden worden.

De vloer van de ruimte was met een blauw-grijs zeil afgewerkt (zie afb. 4.59).

De wanden waren vanaf de onderzijde bedekt met een strook okergele tegels, met daarboven een strook witte (zie 4.59).

Daarboven waren de wanden afgewerkt met witte, horizontaal geplaatste kunststof schroten, waarbij in de noordoostelijke hoek de schroten over de gehele wand waren aangebracht (zie afb. 4.60).

Tegen de achtergevel was te zien dat de tegelafwerking zich op een voorzetwand bevond die op een houten frame tegen een gepleisterde muur was aangebracht (zie afb. 4.59). De ruimte was echter zoals gezegd niet verder betreden.

Het westelijke deel van de ruimte behoorde oorspronkelijk tot 1.03, en zal daarom bij die ruimte worden besproken.

Afb. 4.59 Foto van keuken 1.02, die met het oog op de veiligheid niet verder werd betreden. De diverse afwerkingen zijn echter wel goed zichtbaar.

Afb. 4.60 In de noordelijke hoek waren over de gehele muurhoogte kunststof schroten aangebracht. Links is de deur naar 1.01 te zien.

Afb. 4.61 Foto van het plafond van 1.02. Een plafond van plaatmateriaal was hier recentelijk verwijderd (of was naar beneden gekomen). Daarboven was een oudere, geel geverfde balklaag zichtbaar. Deze was strak en uniform van maat en vormgeving.

Het plafond van 1.02 bevatte sporen van een verlaagd plafond van plaatmateriaal, dat echter (recentelijk) vrijwel geheel verwijderd was (of naar beneden was komen zetten).

Hierboven was een houten frame danwel draagconstructie zichtbaar waartegen dit plafond was bevestigd.

Daarboven was een ouder plafond zichtbaar, dat bestond uit okergeel geverfde, strak en uniform gezaagd balken, met eveneens okergeel geverfde vloerplanken daarboven. De balken hebben rechte onderzijdjes (geen hoekprofielingen).

Het plafond was bezwaarlijk exact te dateren - en gezien de omstandigheden in te meten - doch leek sterk op de balklaag in 1.01.

Meer zekerheid hierover was echter binnen de grenzen van dit onderzoek (en de omstandigheden ten tijden van dit onderzoek) niet te verkrijgen.

ruimte 1.03

Ruimte 1.03 betrof een verblijfsruimte direct aan de achtergevel van het pand, die - gezien enkele sporen en de tekeningen uit 1955 (zie vorig hoofdstuk) - oorspronkelijk iets groter was, en ook de westelijke strook in 1.02 besloeg (zie de diverse plattegronden).

De vloer van de ruimte bestond uit strak en uniform gezaagd vloerplanken (zo'n 9 cm breed). Via enkele loszittende planken en in de kasten naast de schouw die tegen de westmuur zat (zie afb. 4.62) was te zien dat het hier om een verhoogde vloer handelde, die later (op een onbekend tijdstip) op een oudere vloer van bredere planken was geplaatst (mogelijk ter isolatie of egalisatie).

Afb. 4.62 Foto van de ruimte 1.03, gezien richting de westelijke muur. Hier was een centrale schouw met aan weerszijden een kastruimte aanwezig.

De vier wanden van de ruimte kenden alle een afwerkingen die zijn eigen elementen en bouwsporen bevatten.

De zuidwand betrof de achtergevel, waarin een tweetal zesruits schuifvensters aanwezig waren (zie ook de bespreking van het exterieur).

Zoals aangestipt behoorde tot relatief recent de strook tegen ruimte 1.02 ook bij ruimte 1.03, zodat de oorspronkelijke achtergevel hier drie vensters breed was.

De twee muurdammen tussen de drie vensters bevonden zich daarbij ten tijde van dit onderzoek nog wel allebei in 1.03.

Onderaan de achtergevel was een grijze lambrisering aanwezig, die bij de twee muurdammen van een opvallende ronde bovenzijde was voorzien (zie 4.63).

Afb. 4.63 Foto van de achtergevel van 1.03, waar een lambrisering aanwezig was die bij de muurdammen opvallend halfronde uitspringingen bezat. Zijn leeftijd werd niet geheel duidelijk.

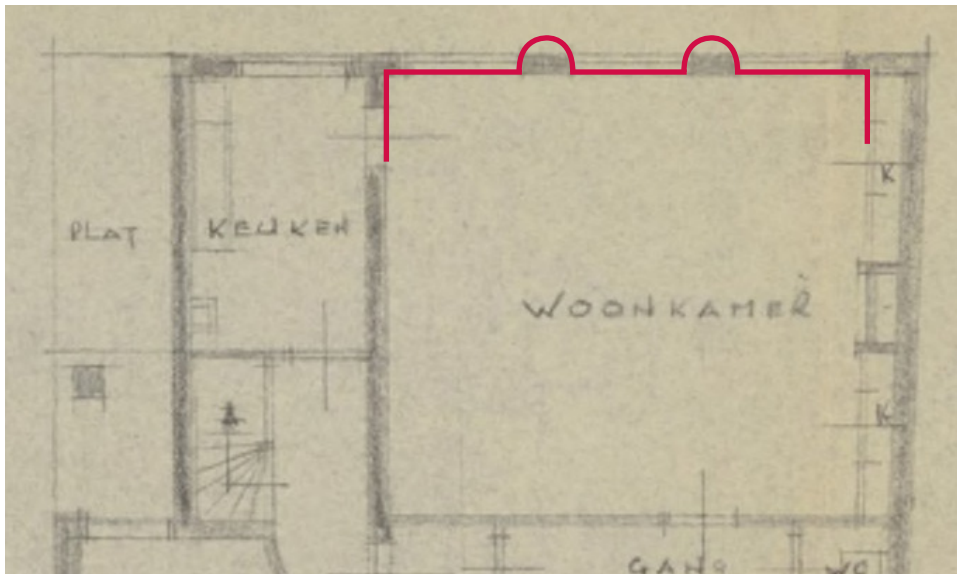
De lambrisering zat - gezien het versmalde gedeelte tegen 1.02, links op afbeelding 4.63 - was merkwaardig en asymmetrisch in de ruimte (in 1.02 was in het geheel geen spoor van de lambrisering meer aanwezig).

Op de plattegrond uit 1955 viel te zien dat dit oostelijke venster (nu in 1.02) zelf direct tegen de zijmuur zat en géén muurdam aan zijn linkerkant meer bezat... het rechter- of westelijke venster bezat dit wél, zodat een onevenwichtig geheel ontstond (iets wat de meeste historische interieur-afwerkers de kriebels bezorgde).

Dit asymmetrische ritme werd opgelost door het inbrengen van twee kastruimtes tegen de westmuur, naast een schouw die zich daar bevond (zie 4.62). Hierdoor lijkt het waarschijnlijk dat de twee halfronde bovenzijdes slechts op de middelste muurdammen aanwezig waren, waarmee opnieuw een evenwichtig geheel ontstond.

Afbeelding 4.64 toont nogmaals de tekening uit 1954 (reeds getoond bij 3.18) met daarop in vereenvoudigde vorm het vermoedelijke principe van de positionering van de lambrisering.

Het werd niet geheel duidelijk of deze lambrisering hier historiserend werd ingebracht, of dat deze nog enige leeftijd bezat (waarbij wellicht zelfs de achttiende eeuw niet moet worden uitgesloten).

Afb. 4.64 Detail van afb. 3.18, met de plattegrond van kamer 1.03 uit 1954. In rood is schematisch weergegeven hoe de lambrisering met zijn halfronde uitstulpingen oorspronkelijk waarschijnlijk tegen de achtergevel heeft gepast. De kastenwand rechts zorgde voor evenwicht in de vensterverdeling in deze gevel.

Boven de lambriserin tegen de achtergevel was een wit structuurbehang aanwezig, dat op plaatmateriaal was aangebracht (zichtbaar op 4.63).

Het plaatmateriaal was aangebracht op houten planken, die zelf tegen het (bepleisterde) muurwerk van de achtergevel zat.

Het was onbekend of deze planken als achtergrond voor het plaatmateriaal was aangebracht, of dat hier oorspronkelijk een basis voor bijvoorbeeld een betimmering of behangafwerking mee was bedoeld.

Het viel bij de achtergevel op dat de laatste bewoner met een viltstift allerlei tekening had aangebracht, die vooral aan zijn kennelijke afkeer van de buurman uiting gaven. Dit was op meerdere plekken in en rond deze kamer waarneembaar.

De oostwand was zoals gezegd relatief recent ingebracht, en zorgde voor een verkleining van de oorspronkelijke kamer.

De wand was vrij dun, klonk hol en met name bij het plafond was zichtbaar dat de perklijst hier dóór de wand heen liep (zie verderop).

Onderaan deze wand was eenzelfde lambrisering aanwezig als degene die tegen de achtergevel was aangetroffen (zij het hier zonder halfronde bovenzijdes).

Dit leek op het eerste gezicht merkwaardig, gezien het recente karakter van deze tussenwand (de lambrisering tegen de achtergevel was weliswaar niet exact gedateerd, doch was zeker ouder dan de oostelijke tussenwand).

Bij nadere inspectie bleken de aansluitingen van de oostelijke lambrisering op de zijwanden niet geheel passend te zijn uitgevoerd.

Afb. 4.65 Foto van de oostwand van 1.03. Deze is niet oorspronkelijk maar werd hier later (tenminste na 1955) geplaatst. De lambrisering (zo'n 67 cm hoog) lijkt hergebruikt en sluit links (en rechts; zie 4.63) niet goed op de andere lambriseringen aan.

Afbeelding 4.63 en 4.65 laten beide hoeken zien, en tonen daarbij tevens dat de lambriseringen steeds niet op een gelijke hoogte uitkomen (let vooral op de aansluiting tegen de achtergevel op 4.63, waar de lambrisering van de achtergevel duidelijk een stuk lager ligt).

Dit maakt duidelijk dat de lambrisering tegen de oostwand zelf goed mogelijk wel origineel is, doch bij de plaatsing van de oostwand werd herplaatst (wellicht is de lambrisering afkomstig van de oorspronkelijke oostgevel, doch dit is niet meer achterhaalbaar).

Ook lijkt de lagere positie van de lambrisering tegen de achtergevel erop te wijzen dat deze op de oorspronkelijke vloerhoogte rust, terwijl die tegen de oostwand pas werd herplaatst nadat de ruimte 1.03 van een nieuwe, hoger geplaatste vloer werd voorzien.

Boven de lambrisering was de oostwand voorzien van eenzelfde soort plaatmateriaal met structuurbehang als degene die bij de achtergevel aanwezig was.

Afb. 4.66 Foto van de noordzijde van de oostwand (links op 4.65 ook zichtbaar). Hier was een plek aanwezig waar iets had gezeten, zodat zichtbaar werd dat het structuurbehang pas later wit werd geverfd, en oorspronkelijk een oranje en groene kleurafwerking bezat. Linksonder is nog net een twee behanglaag te zien.

Op een locatie tegen de noordwand van 1.03 was echter te zien dat dit structuurbehang van oorsprong niet wit was.

Op een kleine vierkant vlak (waar iets gehangen of bevestigd zat) was te zien dat dit structuurbehang eigenlijk een oranje-groen kleurpatroon bezat, en later op enig moment wit was geverfd (zie afb. 4.66).

Rechtsonder (zie 4.66) was tevens nog te zien dat hier tenminste nog één oudere behanglaag aanwezig was, doch het is niet bekend of deze laag oorspronkelijk ook op de achtergevel aanwezig was (hij werd daar niet aangetroffen).

De noordwand van de ruimte bezat vrijwel dezelfde afwerkingen als de oostwand, met ook hier een lambrisering en daarboven behang op plaatmateriaal. Opvallend was (zie 4.65) dat de lambrisering hier nog iets hoger zat dan die tegen de oostwand, hetgeen duidelijk maakte dat de lambrisering tegen de noordwand pas werd geplaatst nadat de verhoogde vloer werd ingebracht. Het is ook hier uiteraard mogelijk dat deze lambrisering wel van deze locatie afkomstig is en na de plaatsing van de vloer werd herplaatst.

Een deel van het plaatmateriaal met behang ontbrak zodat het achterliggende muurwerk zichtbaar was. Dit kijkgat is tijdens het onderzoek nog iets vergroot door een deel van het recente plaatmateriaal te verwijderen (zie afb. 4.67).

Onder het plaatmateriaal was zichtbaar dat dit tegen een houten frame was aan-gebracht waarop onderaan nog restanten van een oudere wandbespanning zichtbaar waren (restanten van jute; zie afb. 4.68).

Afb. 4.67 Foto van het open stuk in de recente wandafwerking van de noordwand van 1.03. Hierachter is duidelijk een verticale naad in het metselwerk te zien, waarbij het linkerdeel een latere dichtzetting (van een ooit bredere doorgang?) lijkt te zijn.

Afb. 4.68 Onderaan de opening (zie 4.67) was een houten frame zichtbaar met nog restanten van een oude wandbespanning (zie de jute fragmenten). Behangfragmenten waren echter niet meer waarneembaar.

Restanten van enige behanglagen zèlf werd echter (helaas voor het bouwhistorisch onderzoek) niet aangetroffen.

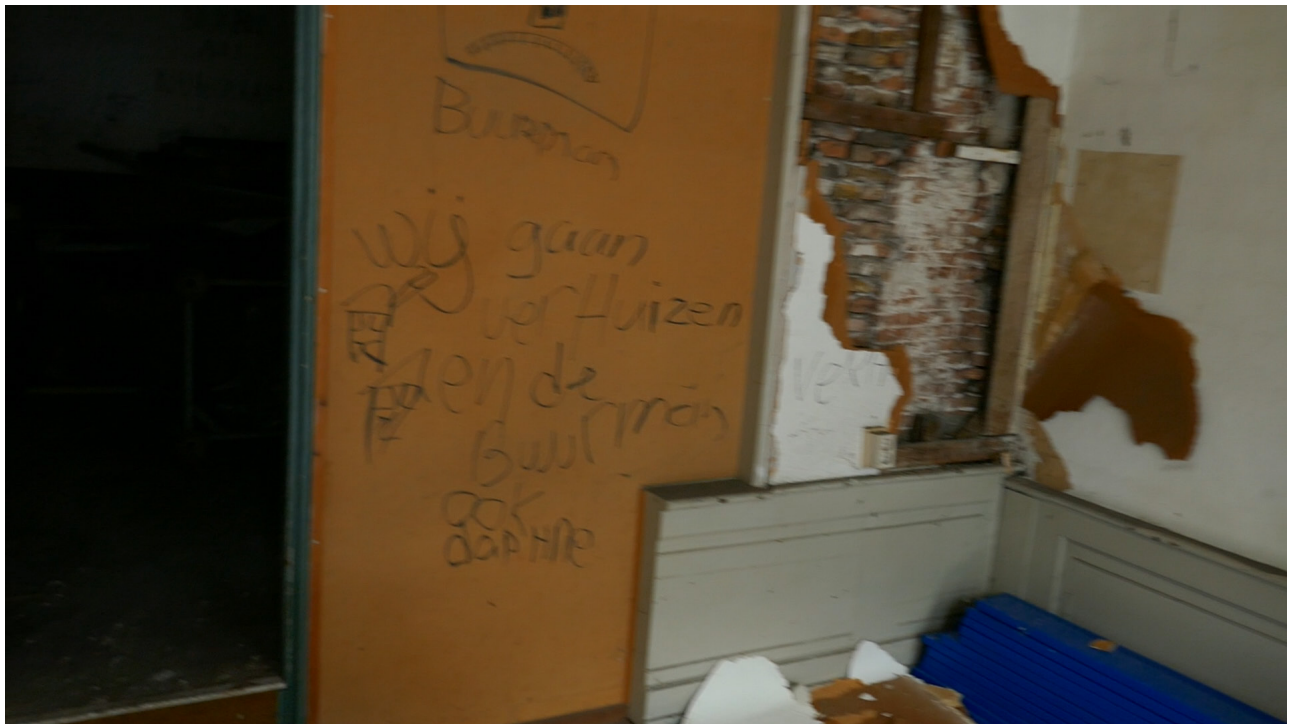
Zoals gezegd werd door het verwijderen van het recente plaatmateriaal het achterliggende metselwerk zichtbaar (zie afb. 4.67).

Hier was rechts een deel muurwerk te zien dat was opgemetseld uit handmatig geproduceerde, rode baksteen in een staand (doch iets onregelmatig) verband. Het muurwerk vertoonde lichte sporen van een beraping of pleisterlaag. Links van dit muurwerk was een grens in het metselwerk te zien (op grofweg zo'n 60 cm vanuit de oostwand, doch het betrof hier geen zéér rechte lijn), waarbij het metselwerk aan de linkerzijde duidelijk slordiger van opzet was. Dit muurwerk bevatte verschillende soorten baksteen, was rommeliger en minder strak gemetseld en bevatte tevens vele speciebaarden; het betrof hier duidelijk geen origineel muurwerk, maar de opvulling van een voormalige opening.

De opvulling zat rechts van de deur naar 1.04 en betrof een breedte van zo'n twee "extra deuren". Het vermoeden rees dan ook dat het hier inderdaad om een voormalige, bredere doorgang handelde (een andere bouwspoor of beschadiging bleef uiteraard tot de mogelijkheden behoren, doch een vensteropening leek op deze locatie niet logisch).

Afb. 4.69 Een (helaas wat onscherpe) foto van de noordwand laat goed de afstand tussen het verticale bouwspoor (zie ook 4.67) en de doorgang naar 1.04 zien.

Indien ooit één geheel zou dit een brede doorgang met twee deuren (porte-brisée) kunnen zijn geweest.

Mogelijk - hoewel we hier het land der speculatie betreden - betrof het hier een voormalige brede doorgang, wellicht een porte brisée, die dan tot een kamer-en-suite zou kunnen behoren (1.03 samen met 1.04).

De krantenadvertentie uit 1882 die een beknopte beschrijving van het pand gaf (zie pag. 20), meldde wel dat er zich op deze verdieping een kamer-en-suite zou bevinden, hoewel de exacte indeling hieraan lastig te ontleden viel.

De westmuur was voorzien van een centraal geplaatste schouw met rookkanaal, met aan weerszijden een ingebouwde kast (zie afb. 4.62).

De schouw bestond uit een haast zwarte natuursteen en was klassiek doch eenvoudig vormgegeven (zie afb. 4.70).

Gezien zijn vormgeving zou de schouw mogelijk zelfs nog uit de achttiende eeuw kunnen dateren, hoewel enige latere neo-stijl niet kon worden uitgesloten. Dit gold overigens alleen voor het natuurstenen deel van de schouw zelf; de vulling (zie hierna en de kasten ernaast waren - althans deels - duidelijk jonger.

De schouw was in het midden voorzien van een reeks tegels waarop landschappen (de meeste met molens) te zien waren (zie afb. 4.71).

Afb. 4.70 Foto van de schouw tegen de westwand van 1.03. De natuurstenen schouw stamt mogelijk nog uit de 18e eeuw; de tegelvulling is echter vroeg 20e eeuws. Daarboven is het rookkanaal te zien waarop een frame met enkele behanglagen werd aangetroffen (zie ook 4.72).

Afb. 4.71 Close-up van enkele van de tegels die in de schouw aanwezig waren (zie 4.70). Dit model (van de firma Sphinx) was tussen ca. 1902 en 1930 in productie. Het betrof een serie van zes Hollandse Landschappen naar het werk van Henri Cassiers.

De tegels (15,2 x 15,2 cm) werden voor het eerst door de firma Sphinx te Maastricht rond 1902-05 op de markt gebracht, als een serie van zes Hollandse landschappen (geïnspireerd op het werk van kunstenaar Henri Cassiers).²

De tegels bleven waarschijnlijk nog enige decennia (tot ca. 1930; www.collectiegelderland.nl/nederlandstegelmuseum) in productie.

Het centrale vlak (4 x 4 tegels) waren geheel wit; waarschijnlijk stond hier de (gas-)kachel voor en was dit middenvlak toch niet zichtbaar (en werd daarom daar voor goedkopere, geheel witte tegels gekozen).

Opvallend was dat alle tegels (zowel de witte als de gedecoreerde) in het midden een klein rondje vertoonden dat met specie was dichtgesmeerd.

De tegels worden zo niet verkocht, en het lijkt er haast op dat de tegels op de achtergrond werden gespijkerd of geschroefd (zie afb. 4.71).

Of dit zou is, en waarom dit dan zou zijn gedaan, is niet bekend.

Boven de schouw was een gemetseld rookkanaal zichtbaar, waarop een houten frame was aangebracht.

De afwerkingen op dit frame waren verwijderd (zie 4.62 of 4.69), maar in de rechterhoek werd nog wel een smalle strook met enkele behanglagen aangetroffen (zie afb. 4.72).

Het betrof hier tenminste vier lagen, die alle eenzelfde soort bruin papier als basis hadden, waarop veelal met kalkachtige verf enkele geometrische patronen waren aangebracht. Dit behangtype was kenmerkend voor het ruime midden van de twintigste eeuw (in Nederland vaak van het merk Rath & Doodeheefver).

De onderste laag bevond zich op een jute bespanning en bestond uit eenzelfde bruin papier, echter met een gestippeld, floraal motief (zie inzet 4.72).

² Zie [\[redacted\]](#) *Nederlandse Tegels, 1900-2000*, Primavera Pers (Leiden, 2008)

Afb. 4.72 Close-up van de strook met behangfragmenten die tegen de rechterkant van het rookkanaal in 1.03 (zie afb. 4.70) aanwezig was.

Het betrof (tenminste) vier lagen die grofweg van hetzelfde type waren (mid-XX).

De onderste laag was op een krant uit 1948 aangebracht.

Inzet: foto van de onderste behanglaag, die een gestippeld floraal motief vertoonde (en op de krant uit 1948 was aangebracht).

Dit laatste behang was op een ondergrond van krantenpapier aangebracht (dus: jute - krantenpapier - eerste behanglaag), dat repte over de uitbreiding van Schiphol en dat kon worden gedateerd in januari 1948.

Nu behangt de één vaker dan de ander, maar het lijkt vrij fors om (tenminste) vier keer opnieuw te behangen tussen 1948 en 1955, zodat het waarschijnlijk is dat de eerste laag werd aangebracht door het *Werklieden Verbond* en dat de schouw na 1955 ongewijzigd in gebruik bleef bij het *Dordrechts Philharmonisch Orkest* (zie het vorige hoofdstuk), die zelf ook weer enkele lagen aanbrachten.

De kasten aan weerszijden bestond feitelijk slechts nog uit een achtergrond van grijsgeverfde, houten planken, waarbij in het linkerexemplaar (tegen de achtergevel) aan de linkerkant op enig moment een nieuw paneel over een ouder exemplaar werd aangebracht.

In de rechterkast was de rechterzijkant eveneens voorzien van een bruinig behangpapier met een witte opdruk (mid-XX).

Andere elementen zoals planken, deuren (wel scharnieren!) of andere materie waren niet in de zijkasten aanwezig.

Zowel de onderzijde van de natuurstenen schouw als de vloeren van de zijkasten bevonden zich op het oorspronkelijke, lagere vloerniveau.

Tegen de wandgedeeltes tussen de schouw en de zijkasten waren ook hier (net als op de andere wanden) een lambrisering aanwezig met daarboven een wit(-geverfd) structuurbehang.

De lambrisering tegen deze wand leek op de huidige vloer te rusten en werd daarom mogelijk herplaatst.

Het plafond bestond uit een glad en wit stucplafond met rondom een dubbele perklijst en zonder centraal ornament.

Deze lijst liep bij de oostwand duidelijk dóór (zie afb. 4.73), hetgeen opnieuw aantoonde dat deze oostwand later werd ingebracht en de ruimte oorspronkelijk een stuk verder naar die zijde toe doorliep.

De lijst liep ononderbroken voor de noordwand langs (hetgeen een kamer-ensuite overigens niet uitsluit).

Afb. 4.73 Foto van het stucplafond in 1.03. Dit was geheel wit en vlak, met slechts langs de rand een rondgaande perklijst.

Hier is bij de oostwand goed zichtbaar dat deze lijst hier doorheen liep en dat de oostwand pas later werd ingebracht (de ruimte 1.03 liep vroeger verder door).

Aan de andere zijde van de oostelijke wand (in de ruimte 1.02) was eveneens een blik op het plafond van de oorspronkelijke ruimte 1.03 te werpen, die zoals eerder gezegd vroeger verder naar het oosten toe doorliep.

In deze andere zijde van de oostwand was te zien hoe het stuc-op-rietplafond hier oorspronkelijk doorliep, doch op enig moment hier vrij grof was verwijderd (zie afb. 4.74).

Afb. 4.74 Foto van het plafond van het west-deel van 1.02, gezien richting het noorden. Deze strook behoorde oorspronkelijk tot het links liggende 1.03. Diverse oude plafondafwerkingen en -constructies waren hier zichtbaar (let ook op het afgebroken stuc-op-riet plafond dat links nog net over de muur heen steekt).

Doordat het stucplafond hier was verwijderd, was het wél mogelijk om de bovenliggende materie waar te nemen.

Het stucplafond zelf was op een frame van houten planken bevestigd, die zelf tegen een geel geverfde balklaag was aangebracht.

De balklaag was weliswaar (vanwege de hoogte) niet meetbaar, maar bestond uit vrij recht en ogenschijnlijk uniform gezaagde balken, die verder niet van enige decoratie leek te zijn voorzien (geen profielranden, bijv.). Daarboven waren - eveneens geel geverfde - vloerplanken te zien.

Gezien deze sobere vormgeving lijkt het aannemelijk dat deze balklaag nimmer bedoeld was om in het zicht te blijven.

De gele kleurlaag leek dit tegen te spreken, doch kon mogelijk ook ter bescherming van het hout zijn aangebracht. Ook hier blijft enige onduidelijkheid echter een rol spelen.

Tegen de oostzijde van deze strook (dus de *oorspronkelijke* oostwand van kamer 1.03) was boven de huidige binnenwand een balk aanwezig waar nog (zeer minimale) restanten van diverse behangafwerkingen te zien. Opnieuw: dit betrof dus behanglagen die ooit de afwerking van kamer 1.03 hebben gevormd.

Deze behanglagen waren t  minimaal om enige dessins te ontwaren, maar wel was zichtbaar dat het hier om diverse lagen handelde, die op een jute ondergrond waren aangebracht (zie afb. 4.75).

Enkele kleurrijke snippers waren zichtbaar, en hoewel deze bezwaarlijk dateerbaar waren, maakte ze wel duidelijk dat deze bespanning ten minste enige tijd (enkele decennia?) in het zicht moet hebben gezeten.

Afbeelding 4.74 laat tevens een ander fenomeen zien: het stucplafond (komend vanuit 1.03) bevond zich net boven een geel geverfde muurstrook. Hiermee is op de foto de hoogte van stucplafond goed denkbeeldig naar rechts door te trekken.

De behangrestanten bevonden zich echter bóven dit stucplafond, hetgeen aangaf dat dit specifieke stucplafond later was ingebracht.

De exacte bouwvolgorde en opvolging van de interieurafwerkingen bleef echter verre van compleet te achterhalen.

Afb. 4.75 Tegen de oorspronkelijke oostwand van 1.03 (rechtsboven op 4.74) waren minieme behangfragmenten op een jute ondergrond waarneembaar. Een dessin was niet vaststelbaar. Dit behang bevond zich hoger dan het stucopriet plafond in 1.03 en was dus waarschijnlijk ouder.

ruimte 1.04

Ten noorden van 1.03 lag ruimte 1.04, die ten tijde van dit onderzoek in een open verbinding met 1.01 stond (en daarmee in feite een grote, L-vormige ruimte vormde), doch op de oude plattegrond uit 1955 (zie vorig hoofdstuk) daarvan gescheiden was.

Zoals bij de bespreking van 1.03 werd geopperd, vormde 1.04 mogelijk ooit met 1.03 een kamer-en-suite.

De ruimte stond relatief vol met materiaal en kon niet overal even goed bestudeerd worden (zie afb. 4.76).

Afb. 4.76 Foto van ruimte 1.04, gezien naar het westen (1.03 is hier links).

De ruimte liep (met dezelfde afwerkingen op de vloer en wand) door vanuit 1.01.

Op de westwand (hier centraal in beeld) ontbraken de recentste afwerkingen en was oudere materie zichtbaar.

De vloer- en wandafwerkingen liepen feitelijk zonder overgang vanuit ruimte 1.01 door. Slechts tegen de westelijke muur ontbraken deze meest recente wandafwerkingen, zodat een (beperkte) blik op de achterliggende materie kon worden geworpen (zie afb. 4.76).

In grote lijnen was hier een tweedeling te zien in een smal vlak aan de linker- of zuidzijde (wit bepleisterd met onderaan een okergele, geverfde strook) en rechts een groter muurgedeelte dat geheel in een lichtgele/beige kleur was afgewerkt.

Tussen beide wandafwerkingen was een smalle afdruk van een verwijderde wand te zien (ook zichtbaar op 4.76).

Deze waarnemingen kwamen geheel overeen met de bestaande plattegrond uit 1955 (zie vorig hoofdstuk), en links was tot die tijd volgens die plattegrond een W.C. aanwezig.

Dit werd bevestigd door de aanwezigheid van een grote (met de muur meegeverfde) verticale rioolbuis in de linkerhoek.

Een afdruk van enige toiletspot was niet meer waarneembaar, evenmin als een afdruk van voormalige binnenwanden op de huidige vloer van 1.04 en 1.01.

Bij de doorgang vanuit 1.03 was namelijk goed zichtbaar dat er een verhoogde vloer in 1.04 was aangelegd (die zo'n 26 cm hoger lager dan de vloer in 1.03... die zelf óók reeds een verhoogde vloer betrof!).

Aan de onderzijde van het rechter, lichtgeel gekleurde muurgedeelte, was een strook te zien waar het pleisterwerk deels was afgebokkeld (zie afb. 4.77).

Hier waren stukken (woningscheidend) muurwerk te zien, dat voor zover zichtbaar bestond uit rode, handmatige stenen, die op dit stuk slechts koppen liet zien (grootst opgemeten kop alhier: 9 x 4,5 cm).

Afb. 4.77 Onderaan de westwand (zie 4.76) was een ontleisterd gedeelte aanwezig. Hier was het achterliggende muurwerk deels zichtbaar.

Let op de diverse stenen, tegels en leistenen die waren aangebracht om de muur van een egale ondergrond te zien voor de bepleistering.

Op dit muurwerk waren meerdere, vooral witte, pleisterlagen waarneembaar, alsook een geheel aan tegelfragmenten, stukken leisteen en ander materiaal, dat op de muur werd aangebracht om de onregelmatigheden in het metselwerk op te vangen en zo een gladde ondergrond voor het pleisterwerk te maken (een op zich niet zeldzame werkwijze).

Bouwsporen die wezen op enig voormalig gebruik of indeling van de ruimtes werden op dit kleine vlak niet aangetroffen.

Bovenaan deze muur kon de westwand echter toch nog iets beter geduid worden. De genoemde pleisterlagen liepen namelijk niet volledig naar het plafond toe door, en een smalle strook muurwerk bleek ook bovenaan zichtbaar. Ongeveer middenin de wand (het midden van de gehele wand, dus het beige deel samen met het wit-gele deel) was hier de zwartgeblakerde afdruk van een voormalig rookkanaal op de wand te zien (zie afb. 4.78).

Wanneer nogmaals lang naar de westwand wordt getuurd, valt zelfs op dat het regenwater dat sinds lange tijd langs deze (en andere) wand droop, op deze locatie zelfs een waarneembare donkerder gekleurde strook heeft achtergelaten (ongetwijfeld door steeds eerst langs het zwartgeblakerde deel te druipen). Aldus ontstond een soort 'spookafdruk' van het gesloopte rookkanaal (zie 4.79).

Afb. 4.78 Foto van de strook boven de bepleistering van de westwand van 1.04. Hier was middenin de afdruk van een voormalig rookkanaal te zien, dat hier niet onlogisch was gepositioneerd (zie ook 4.79).

Het is zelfs denkbaar dat de ontleisterde zone (die zich voor een groot deel precies daaronder bevond) was ontstaan doordat hier ooit een schouw was uitgesloopt, hetgeen mogelijk ook gelijk de reden vormde voor het feit dat de muur hier met stenen en tegels deels opgevuld moest worden.

De rest van het plafond bestond uit recht en strak vormgegeven, enkelvoudige balken die sterk deden denken aan het plafond in de oostelijke zijde 1.03. De balklaag (inclusief de bovengelegen vloerplanken) hadden als laatste verflaag een okergele kleur meegekregen (zie afb. 4.80). Via meerdere beschadigingen was onder deze gele kleur een oudere groene en ook een roodbruine kleur te zien (zie afb. 4.80). Een uitgebreid kleuronderzoek was echter niet gevraagd noch uitgevoerd. Aan het plafond was een reeks aan latjes, plankjes en andere materie aangebracht die duidelijk bedoeld was om een verlaagd plafond te dragen (dat ten tijde van dit onderzoek niet meer aanwezig was. Ook vertoonde het plafond veel (vocht-) schade en sporen van oudere ruimte-indelingen, die binnen de beperkte kaders van dit onderzoek echter niet geheel geduid konden worden.

Afb. 4.79 Zelfde foto als 4.76, waarop met rode lijnen een donkere verkleurde lijn is aangegeven (kijk met dit in het achterhoofd nog maar eens naar 4.76; plots zie je hem heel duidelijk). Deze lijn gaf een rookkanaal dat zich hier bevond; lekkend regenwater liep van bovenaf eerst langs een strook roetaanslag (zie 4.78).

ruimtes 1.05 en 1.05a

Ruimtes 1.05 en 1.05a betroffen twee toiletruimtes, die (sub-)recent in de eerste verdieping waren ingebracht.

Het exacte bouwjaar werd uit het aangetroffen archiefmateriaal niet geheel duidelijk, doch op de tekeningen uit 1955 komen ze in ieder geval nog niet voor. De ruimtes roken naar een donker steegje naast een café, tijdens een iets te warme zomeravond in de binnenstad.

De ruimtes waren geheel met witte tegels afgewerkt, zowel op de vloeren als tegen de volle hoogtes van de wanden (zie afb. 4.80).

Afb. 4.80 Foto van de toiletgroep 1.05, die geheel (sub-)recent werd ingebracht. De afwerkingen bestonden op de vloer en de wanden geheel uit witte tegels, met een plafond van wit plaatmateriaal.

De ruimtes waren feitelijk als box-in-box gebouwd en de wanden of het plafond gingen niet op oudere exemplaren terug (met een lichte slag om de arm voor de uiterste westelijke wanden).

Bij het plafond was dit via een opening duidelijk te zien; op enige afstand (niet meetbaar) boven het plafond van 1.05 was het eigenlijke plafond (balklaag) van de bel-etage zichtbaar (vergelijk met het kijkgat in 0.05, waar dit naast lag).

Via de opening in het plafond van 1.05 was zoals gezegd een hoger gelegen balklaag te zien, die grotendeels in een blauw-groene kleur was afgewerkt. Achteraan was ook nog net een meer olijfgroen geverfd plafondgedeelte waarneembaar, dat qua kleur meer overeenkwam met hetgeen dat reeds in ruimte 0.05 was aangetroffen.

Aan de onderzijde van deze balklaag was een reeks planken getimmerd, waarop duidelijk de sporen van een - geheel verwijderd - stuc-op-riet plafond was te zien, zowel aan de hand van kenmerkende, witte kalkachtige streepjes alsmede via enkele kleine riet-resten (zie afb. 4.81).

Afb. 4.81 Via een gat in het plafond van 1.05 was het (nèt) mogelijk om de bovenliggende balklaag te zien. Het betrof hier een blauwgroen geverfde balklaag die goed mogelijk nog tot de 18e eeuwse fase behoorde.

ruimte 2.01

Via de trap 2.01a (zie afb. 4.54) bereikte men de tweede verdieping oftewel de grote toneelzaal die in 1882 werd aangelegd, en waarvoor de gehele voorgaande interne indelingen van deze gehele verdieping compleet werden verwijderd.

De trap was op deze verdieping ombouwd met een constructie van veiligheids-glas (zie afb. 4.82) die volgens de bouwdoSSIERS in 1955 werd aangelegd.

Met het betreden van deze verdieping werden ook min of meer de grenzen bereikt van hetgeen nog op een veilige en verantwoorde manier onderzocht kon worden, hetgeen op afbeelding 4.83 hopelijk direct duidelijk wordt.

Afb. 4.82 Foto van het trappenhuis 2.01a, dat vanuit de bel-etage naar de toneelzaal op de 2e verdieping voerde (links is de voorgevel, met venster, zichtbaar). Het trappenhuis had een ombouw van veiligheidsglas die in 1955 (ter geluidsisolatie) was ingebouwd.

Niet alleen waren (vloer-)delen verrot of geheel ontbrekend, maar ook was de zuidoostelijke hoek vrijwel geheel ingestort en daarmee openstaand voor de elementen. Een hier loslatend vloerdeel zou geen 'voet door de vloer' hebben betekend, doch een metershoge smak in het water van de Voorstraatshaven. De steunconstructie, bestaande uit een woud van stempels, is op afbeelding 4.83 goed te zien.

Ook was feitelijk de gehele ruimte bedekt onder een laag duivenuitwerpselen die weliswaar recent was opgeruimd, doch die noch goed op meerdere wijzen waarneembaar was. De gevleugelde vrienden had via de ingestorte gedeeltes nog altijd vrije toegang tot de ruimte.

Kort gezegd; de zuidoostelijke hoek van 2.01 is in dit onderzoek vermeden.

De zaalvloer was afgewerkt met houten planken die vrij strak en uniform gezaagd waren (zo'n 23,5 cm breed). Deze vloer was duidelijk zaalbreed op een oudere vloer gelegd, wellicht in 1882 of mogelijk een latere vervanging (enige sporen van de schietbaan waren overigens niet waarneembaar).

Via een gat in de toneelvloer kon een onderliggende vloer worden waargenomen, die duidelijk uit bredere (oudere) planken bestond (zie 4.84).

Afb. 4.83 Deze foto van 2.01, gezien richting de achtergevel met het toneel, maakt de conditie van deze ruimte ten tijde van het onderzoek goed duidelijk.

Vergelijk met afb. 3.21, genomen in beter tijden.

Afb. 4.84 Via een spleet was het mogelijk om een blik onder het toneel te werpen. De oudere vloerdelen (in vergelijking met die van de zaal) zijn onderaan zichtbaar, evenals diverse voorwerpen en de steunconstructie van het toneel.

Gezien de omstandigheden waarin deze planken konden worden waargenomen, was het niet mogelijk om een afmeting of dergelijke vast te stellen.

Ook was het niet absoluut zeker of het hier om de originele, achttiende eeuwse vloer handelde, doch dit is goed mogelijk (en zelfs waarschijnlijk, gezien de ongelijke, brede vloerdelen die in de late negentiende eeuw niet meer gangbaar waren).

De genoemde, nieuwere vloer van de zaal lag iets hoger dan die onder het toneel, en het is goed mogelijk dat deze oudere vloer ook nog onder de nieuwere vloerdelen van de zaal aanwezig zijn.

Indien dit zo is, lijkt dit de enige mogelijkheid in het pand te zijn om wellicht de oorspronkelijke ruimte-indelingen op deze verdieping (deels) vast te kunnen stellen (houdt in het achterhoofd dat het gehele originele plafond werd verwijderd en eventuele afdrucken daarop dus niet meer bestaan).

De wanden van de zaal waren aan de onderzijde (tot een hoogte van zo'n 155,5 cm) voorzien van een donkerbruine, gladde lambrisering.

Afb. 4.85 Foto van ruimte 2.01, gezien vanaf het toneel, richting de voorgevel. De afwerkingen van de vloer, wanden en het plafond zijn goed zichtbaar. Let ook op de recente, uitgebreide steunconstructie van stempels.

Daarboven waren de wanden glad en geel bepleisterd, waarop later glaswolplaten in een halfsteensverband waren aangebracht (zie afb. 4.85).

Deze platen (die grotendeels ook alweer losgelaten hadden) waren duidelijk (sub-)recent aangebracht; waarschijnlijk ter isolatie.

Op diverse historische foto van tijdens de orkestfase waren de afwerkingen met de lambriseringen met daarboven de gele wand duidelijk te zien (zie afb. 3.21), hetgeen het recente karakter van de glaswolplaten bevestigde.

De glaswolplaten liepen niet geheel tot aan het plafond toe door, en de bovenste strook van de zijwand waren in een bruine kleur afgewerkt, die ook gelijk over het plafond zelf doorliep (zichtbaar op afb. 4.85).

Het plafond was geheel glad afgewerkt, en vertoonde slechts drie ronde gaten (in de lengte van de ruimte; zie afb. 4.86 maar ook zichtbaar op 4.85).

Er waren ook enkele beschadigingen in het plafond aanwezig, waardoor zichtbaar werd dat het hier om een stuc-op-rietplafond handelde (zie 4.86).

Tegen de oostwand lagen drie gietijzeren ronde elementen (met een doorsnede van ongeveer 85 cm) die voorzien waren van enige decoratie (acanthus-bladeren). Het waren ongetwijfeld deze ijzeren sierelementen die in de ronde openingen in het plafond hadden gezeten (en om niet geheel bekende redenen waren uitgenomen danwel losgekomen).

Afb. 4.86 In het plafond van zaal 2.01 waren drie ronde openingen aanwezig, waar metalen roosters in leken te hebben gezeten (zie 4.87). Dit plafond werd in 1882 op een verhoogde positie aangebracht, en bevat dus geen oudere materie.

Afb. 4.87 Tegen de oostwand van 2.01 lagen drie metalen roosters, die rijk gedecoreerd waren. Centraal is een buis voor een gasverlichting aanwezig. De roosters stammen zeer waarschijnlijk uit 1882.

Het betrof hier grotendeels open elementen (zie afb. 4.87) die vermoedelijk deels als ventilatieroosters hadden dienstgedaan (hoewel de capaciteit hiervan ook wel weer wat weinig leek ten opzichte van de omvang van de zaal).

Tevens - en dit zal het hoofddoel zijn geweest - was centraal in elk van de elementen een deel van een gasbuis te zien, die los door het sierelement heen en weer kon schuiven (zie afb. 4.87: in zijn positie aan het plafond hoeft de buis dus niet aan de onderzijde te hebben uitgestoken).

Aan de bovenzijde van het sierelement (dus de onderzijde op 4.87) was op deze buis een T-stuk aangebracht voor de aansluiting op de hoofd-gasleiding.

Gezien de stijl van de decoratie zullen deze ronde elementen waarschijnlijk nog uit de bouwphase van 1882 hebben gestamd.

Ook tegen de oostwand, naast de gietijzeren cirkels, was een deels afgescheurde poster op een kartonnen achtergrond geplaatst, die ongetwijfeld tijdens de meest recente opruimwerkzaamheden ergens uit het pand tevoorschijn is gekomen.

Hoewel geen bouwhistorisch element, moet deze poster toch genoemd worden, aangezien hij aan de tijd van het *Werklieden Verbond* gekoppeld kon worden.

Afb. 4.88 Tegen de oostwand stond een kartonnen bord met daarop een deels afgescheurde poster. Inzet: het betrof hier een wervingsaffiche uit 1925, van A.P. Hahn jr. www.vintageposter.nl

Het betrof hier (een deel van) een poster van graficus Albert P. Hahn jr. (1894 - 1953) uit 1925 (zie afb. 4.88).

De poster vertoonde enkele noeste werklieden en landarbeiders en ging gepaard van de tekst *VOORUIT NAAR HET LICHT* achter de vanen van het N.V.V. (een reclame- of propagandaposter voor de Nederlands Verbond van Vakverenigingen).

Tegen dezelfde oostwand waren twee kleine, vierkante rookkanalen aanwezig, die vanuit de bel-etage omhoog kwamen, doch waarvan de bijbehorende stookplaats niet geheel binnen de huidige context niet geheel duidelijk werd.

Bij het meest noordelijke exemplaar (direct ten zuiden van de trap 2.01a) was via een opening nog wel te zien dat het kanaal uit handmatig geproduceerde steen bestond.

Op enkele plekken in de pleisterlaag van de oostwand was via beschadigingen het achterliggende metselwerk van de woningsscheidende muur te zien.

Het metselwerk was niet goed meetbaar, doch bestond duidelijk uit rode, handmatig gevormde steen.

Tevens waren enkele zaken als een afgezaagde (niet duidbare) balkkop en meerdere muurankers van het buurpand te zien.

Afb. 4.89 Tegen de oostwand van 2.01 waren via enkele beschadigingen in het pleisterwerk, stukken van het achterliggende muurwerk zichtbaar. Deze waren iets te klein om het muurwerk echt te duiden.

Via de beperkte kijkgaten kon het muurwerk bezwaarlijk gedateerd worden, en ook zijn geen indicaties voor voormalige ruimte-indelingen waargenomen.

De enige "ruimte-indeling" waar in 2.01 nog sprake van was, betrof een klein toilet dat zich onder de trap naar de verdieping bevond (zie afb. 4.90).

Deze trap bevond zich op het toneel tegen de westelijke zijmuur en bestond uit bruin en geel geverfde delen (de trap oogde gezien zijn vrij strakke vormgeving relatief recent, en bezat tevens een andere draai dan op alle voorhanden zijnde historische plattegronden te zien viel).

Rondom het toneel was de lambrisering niet aanwezig en waren de wanden geheel geel gepleisterd (aan de oostzijde door de instorting echter niet meer waarneembaar).

Het plafond van het toneel bevond zich iets lager dan dat van de zaal, en bestond uit een wit stuc-op-rietplafond waarop nog de restanten van een rondgaande perklijst te zien waren, alsook van een centraal geplaatst, rond medaillon (zie afb. 4.91). Dit medaillon bezat enkele sterren in zijn decoratie, doch was verder feitelijk voorbij zijn punt van identificatie beschadigd.

Afb. 4.90 Foto van de trap aan de westzijde van het toneel (genomen met de rug naar de achtergevel). De trap leek relatief recent te zijn ingebracht, ter vervanging van een ouder exemplaar. De diverse afwerkingen zijn goed zichtbaar.

Afb. 4.91 Het plafond boven het toneel was voorzien van een gedecoreerd (doch beschadigd) stuc-op-rietplafond.

Ook tijdens de recente stuttingswerkzaamheden was nog een steunbalk door dit stucplafond heen geplaatst (zichtbaar op afb. 4.91).

Mogelijk betrof het hier een stucplafond uit de bouwphase van 1882, doch dit kon niet met zekerheid worden vastgesteld.

zolder 3.01

Hoe verder in het pand Grotekerksbuurt 16 naar boven werd gegaan, hoe meer de overlast van vochtschade, instortende delen en invliegende duiven toenam, hetgeen uiteindelijk in de zolderverdieping tot een apotheose kwam.

Afb. 4.92 Foto van zolder 3.01. De zolder was ten tijde van dit onderzoek sterk vervuild. Op de vloer was een pad van OSB-platen aangelegd (tijdens het voorgaande constructieve onderzoek), waar niet vanaf geweken kon worden.

Dit betekende in de praktijk dat de zolder (nog) niet ontdaan was van duiven-uitwerpselen, maar dat in de ruimte een smal pad was aangelegd met behulp van OSB-platen.

Hier kon niet van afgeweken worden, zowel vanwege hygiënische redenen (zie afb. 4.92), maar ook vanwege veiligheidsredenen.

Als voorbeeld kunnen de drie ronde gaten van de ijzeren roosters worden genoemd, die in 2.01 in het plafond werden waargenomen (zie afb. 4.86).

Op de zolder 3.01 waren deze als drie gapende openingen aanwezig (tenmidden van meerdere gaten, beschadigingen en andere zwakke plekken in de vloer). Dit alles betekende dat de zolderverdieping slechts zeer beperkt onderzocht kon worden, of dat eventuele bouwhistorische materie slechts kon worden opgemerkt of fotografisch worden vastgelegd, maar niet van dichtbij kon worden bekeken, opgemeten, etc.

Zoals bij de bespreking van het dak (bij het exterieur) reeds was opgemerkt, bestond het dak duidelijk uit twee gedeeltes, hetgeen zich ook op de zolder vertaalde: het eerste deel betrof het pandbrede dak aan de voorzijde (ruimte 3.01) met daarachter het smallere (vanwege de open strook aan de oostzijde) doch opvallend genoeg wel hogere, dak aan de achterzijde (boven het toneel; ruimtes 3.03 en 3.04).

Ruimte 3.01 kende een vloer van houten planken, die direct op een onderliggende balklaag rustten (zie afb. 4.93). Hoewel deze constructiedelen zoals gezegd niet opgemeten konden worden, is uit de bouwgeschiedenis zelf (zie vorig hoofdstuk) al duidelijk dat deze niet van vóór 1882 kunnen dateren.

Afb. 4.93 Foto van de westelijke dakvoet in 3.01.

Hier was de vloerconstructie duidelijk zichtbaar. Deze stamde vermoedelijk nog geheel uit 1882.

De kapconstructie in 3.01 werd door vijf spanten ondersteund (aan de voorzijde was de kap als schilddak vormgegeven).

Deze bestonden uit twee spantenbenen die in een centrale (en geschoorde) hangstijl samenkwamen (zie afb. 4.94).

Tegen de spantbenen rustten aan weerszijden twee gordingen en bovenin was een nokgording aanwezig.

Het hout van de kapconstructie was machinaal en uniform gezaagd, en zowel de vorm als het materiaal sloot probleemloos aan bij een datering in 1882.

Op het hout werden (voor zover daar al naar gekeken kon worden) geen tel- of andere merken (behalve een enkel handmatig aangebracht opschrift "verboden te roken").

Afb. 4.94 Foto van het voorste gedeelte van de zolder 3.01 (gezien richting de Grotekerksbuurt).

Zichtbaar zijn de kapconstructie en één van de houten ventilatiekokers, die in dit geval het losgemaakte exemplaar betrof.

In de ruimte waren een tweetal houten kokers aanwezig, die centraal onder de nok (in de lengte van het pand) waren aangebracht.

Eén van de kokers was losgemaakt en lag los in de ruimte (zie afb. 4.94) terwijl de andere nog door het dak heen voerde en buiten in een met zink beklede koker eindigde (zichtbaar op afb. 4.13).

Afb. 4.95 Uitsnede uit een ansichtkaart die in 1899 gedateerd was. Onderaan was nog net het dak van nr. 16 te zien, met vooraan bovenop de daknok één van de grote, vierkante ventilatiekokers. Tevens lijkt boven de voorgevel ook een dakkapel in het dakvlak aanwezig te zijn, waarvan tegenwoordig echter elk spoor ontbrak. Herkomst onbekend, maar kopie van RAD 552_406164

De kokers leken te maken te hebben met de eerder genoemde ventilatieroosters die in 2.01 waren aangetroffen, en op enkele oude luchtfoto's zijn de uiteindes van deze kokers nog allebei op het dak te zien.

Afbeelding 4.95 toont een zeer oud exemplaar (in de Beeldbank van het RAD gedateerd in 1899) waarop de voorzijde van het dak van Grotekerksbuurt 16 nog net te zien valt.

Opvallend - en voorlopig onverklaard - was het feit dat er in het plafond van 2.01 *drie* ronde openingen aanwezig waren, terwijl er duidelijk (ook op de oudste foto's) slechts twee ventilatiekokers op het dak stonden.

Mogelijk was één van de roosters inderdaad slechts bedoeld als armatuur voor een (gas-)lamp en was deze niet met een ventilatiekoker verbonden.

Beide kokers waren goed mogelijk nog exemplaren die in 1882 waren ingebouwd, waarmee het hiervoor gebruikte materiaal gelijk interessant wordt. Bij beide kokers was namelijk duidelijk te zien dat deze uit hergebruikt materiaal waren samengesteld, waarbij met name enkele gepanelleerde delen opvielen, die zeer waarschijnlijk oude vensterluiken betroffen (zie afb. 4.96 en 4.97). Indien deze luiken inderdaad in 1882 werden hergebruikt zou het goed mogelijk om de originele, achttiende-eeuwse exemplaren kunnen gaan. Hierover was (uiteraard) binnen de huidige omstandigheden geen uitsluitsel te geven.

Verder naar het zuiden toe (naar ruimtes 3.03 en 3.04) waren in 3.01 enkele ruimtes aan de oostzijde van de kap ingebouwd.

Deze ruimtes hadden een nogal provisorisch karakter (zie afb. 4.98) en hun datering of doel werd dan ook geheel niet duidelijk.

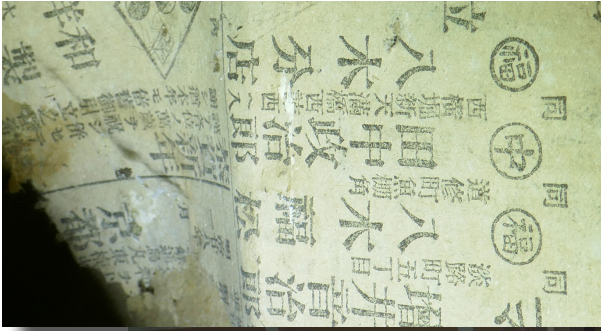
De wanden waren uit planken, plaatmateriaal en andere materie samengesteld.

Afb. 4.96 Foto van de tweede ventilatiekoker (zie 4.94), die nog overeind stond. Onderaan keek men direct ruimte 2.01 in. De wanden waren deels van hergebruikte raamluiken gemaakt.

Afb. 4.97 Ook bij de eerste koker (zie ook 4.94) waren oude vensterluiken hergebruikt. Hun herkomst en datering was niet exact vast te stellen.

Opvallend was het gebruik van een kamerscherm (op afb. 4.98 net achter het spant zichtbaar, en uitvergroot in de inzet) die met een stof bekleed was dat op een ondergrond van Chinese kranten was bevestigd.

Vanaf het looppad konden twee ruimtes worden waargenomen (met de luchtkoker van afb. 4.96 daartussen) waar - zij het beperkt - ingekeken kon worden.

De meest noordelijke kamer vertoonde een hoeveelheid aan verschillend materiaal die voor de binnenwanden was gebruikt (zie afb. 4.99).

Tevens was te zien dat hier een aantal deuren lagen opgeslagen en/of waren hergebruikt.

De (paneel-)deuren oogden alsof zij enige leeftijd bezaten, doch er moet hier wel op gewezen worden dat de ruimtes relatief recent leken te zijn opgebouwd (niet in 1882) en dat er in dit pand uiteraard jarenlang allerlei toneelvoorstellingen werden gegeven, waarbij zeer waarschijnlijk ook allerlei decorstukken gebruikt zijn geweest (ook het "Chinese kamerscherm" zou hier goed mogelijk onder geschaard kunnen moeten worden).

Afb. 4.98 Foto van 3.01, gezien richting de achtergevel (vooraan is het 3e spant vanaf de voorgevel te zien). Hier waren (vrij provisorisch) enkele ruimtes ingebouwd, met gebruik van diverse materialen. Vooraan was een kamerscherm aanwezig, waarvan de bekleding op enkele Chinese kranten was aangebracht. Inzet: close-up van één van de Chinese kranten.

Afb. 4.99 Foto van het meest noordelijke hok in zolder 3.01.

Hier waren enkele oude uitziende deuren waarneembaar, die echter niet geïdentificeerd konden worden (wellicht betrof het hier decorstukken).

Het noemen van deze losse en/of hergebruikte elementen maakt in ieder geval duidelijk dat deze elementen - wanneer de omstandigheden in het pand gunstiger zijn - nog eens goed bekeken dienen te worden.

Het tweede vertrek bevatte eveneens divers materiaal, dat echter niet goed onderscheidbaar was (zie afb. 4.100).

Wel was in het oostelijke dakvlak een dakkapel zichtbaar en in de vloer een klein, openstaand luikje (met onbekend doel).

ruimtes 3.03 en 3.04

Het achterste gedeelte (boven het toneel in 2.01) bestond uit enkele ruimtes en bezat een van 3.01 afwijkende kapvorm (zie ook het exterieur).

De exacte ruimte-indeling leek iets complexer dan hier geschetst (deze kon niet gemeten worden), maar wordt in dit rapport opgedeeld in een noordelijke ruimte (3.04) en een zuidelijke (3.03).

Deze ruimtes werden van 3.01 gescheiden door een pandbrede wand van verticale, houten schroten.

Het achterdeel bevatte twee spanten: de meest noordelijke bevond zich vrijwel direct achter de houten wand (oftewel de grens met) zolder 3.01 (spant 5 in 3.01 zat direct aan de noordzijde van die wand, en er zaten dus twee spanten vrij dicht tegen elkaar).

Het tweede spant in het zuidelijke zolderdeel bevond zich ongeveer halverwege dit gedeelte, ongeveer op de grens tussen 3.03 en 3.04 (zie de diverse plattegronden). Tegen de achtergevel was geen (strijk-)spant aanwezig

De spanten werden hier voor grote delen omringd door de diverse binnenwanden en waren niet volledig zichtbaar (zie afb. 4.101 voor het noordelijkste spant, in ruimte 3.04).

Voor zover waarneembaar waren ze qua materiaal en vormgeving (geschoorde makelaar) volledig identiek aan de spanten in 3.01, zij het dat ze in het achterdeel dus iets hoger en smaller waren (zie de afwijkende dakvorm tussen voor- en achterzijde). Dit leek aan te duiden dat het voorste en achterste deel van de zolder in één opzet waren gebouwd (1882) en dat het hoogteverschil tussen de daken geen gevolg was van een bouwfaseverschil, doch een architectonische keuze (om onbekende redenen).

Afb. 4.100 Foto van het zuidelijke hok in 3.01 links is nog net de zijkant van de bewaard gebleven ventilatiekoek (zie 4.96) te zien. Achteraan is een dakkapel te zien. Ook wordt de toestand van de zolder hier glashelder.

Afb. 4.101 Foto van het noordelijke spant in het achterdeel van de zolderverdieping. Hier tegen de zuidzijde van de wand tussen 3.04 en 3.01 (dus aan de zijde van de eerste). De spanten in het achterdeel weken qua grootte af van die in 3.01, doch bezaten eenzelfde vorm en materiaal.

Afb. 4.102 Foto van ruimte 3.04, aan de oostzijde van de kap. De diverse materialen zijn zichtbaar, doch konden niet verder worden bestudeerd.

Ruimte 3.04 bevond zich aan de oostzijde van de kap. Afbeelding 4.102 toont een blik in die ruimte die zoals gezegd slechts van afstand bekeken kon worden. Eenzelfde situatie bestond bij ruimte 3.03, die de achterste ruimte op de zolderverdieping betrof.

Hier was de witgepleisterde achtergevel te zien, met centraal, dichtgespijkerd venster (zie afb. 4.103). Op de zoldervloer zelf lag een hoeveelheid aan onduidelijk materiaal dat met een soort doek was afgedekt (zichtbaar op 4.103).

Aan de oostzijde was een onbepleisterde borstwering met dakbeschot te zien, terwijl aan de westzijde nog enkele hokjes aanwezig, die uit - op het oog - planken en plaatmateriaal waren samengesteld (zie afb. 4.104).

Gezien de genoemde omstandigheden was hier niet veel informatie omtrent enige bouwhistorische materie, faseringen, etc. af te leiden.

Afb. 4.103 Foto van de achtergevel van de zolder.

Deze was geheel wit bepleisterd en bevatte één (dichtgezet) venster (links is geen venster, doch simpelweg een stuk plaatmateriaal dat tegen de muur stond).

Op de vloer lag een hoeveelheid onbekend materiaal.

Afb. 4.104 Foto van de westelijke zijde van zolder 3.03. Hier waren (provisoirisch) enkele hokken ingebouwd die niet verder bestudeerd konden worden. Wel zijn de verschillende gebruikte materialen zichtbaar.

SAMENVATTING

De bouw- en gebruiksgeschiedenis van het pand Grotekerksbuurt 16 is lang en omvangrijk, en zal hier kort worden samengevat.

Het pand is ooit begonnen als twee losse (middeleeuwse) huizen, die voor het eerst in 1685 in eigendom werden samengevoegd.

Van de fase van vóór 1685 resteren in het huidige pand mogelijk slechts nog delen (in de kern) van de woningscheidende muren tegen de buurpanden, en delen in het onderhuis. Mogelijk zijn er rond ruimte 0.04b nog oude restanten aanwezig, zoals de drie daar aanwezige vensters, die ooit als buitenraam lijken te zijn gebouwd. Dit blijft echter iets hypothetisch.

In 1685 werden beide panden aan de achterzijde op dezelfde rooilijn gebracht, hetgeen vermoedelijk inhield dat het westelijke pand naar achteren toe werd verlengd (hetgeen tevens inhield dat ruimte 0.04b nu binnenspands kwam te liggen). Aan de voorzijde werd een nieuwe entree met bordestrap aangelegd, waarvan het bordeshek bewaard bleef.

De verdere verschijningsvorm van het pand in die periode is echter niet bekend (of slechts deels via archivalische aanwijzingen te reconstrueren).

In 1740 wordt het pand voorzien van een nieuwe, pandbrede voorgevel en wordt waarschijnlijk het interieur grotendeels gemoderniseerd (hiervoor zijn slechts enkele aanwijzingen in de vorm van daadwerkelijke bouwmaterialen aange-troffen).

In 1882 wordt het pand verkocht en zeer ingrijpend verbouwd. Tot dan toe had het in grote lijnen steeds een woon- en werkfunctie gehad, doch in 1882 werd het pand overgenomen door het *Werklieden Verbond*, die op de begane grond een grote vergaderruimte inbouwden en de tweede verdieping geheel - over het volle oppervlakte van het pand - leegsloopten en een toneelzaal inbouwden. Hiertoe werd tevens de tweede verdieping verhoogt: het gehele dak van de tweede verdieping en het dak dat zich daarboven bevond werden gesloopt en werd een nieuw dak iets hoger opgebouwd. Tijdens deze bouwcampagne werden tevens - vanwege het verhoogde dak - de voor- en achtergevel van het pand verhoogd.

In 1926 werd de vergaderruimte op de begane grond veranderd in een autostalling, waarvoor ondermeer een betonnen vloer werd ingebracht.

Een laatste grote verbouwing - kleinere wijzigingen in de interieurafwerkingen niet meegerekend - werd in 1955 uitgevoerd, toen het pand in gebruik werd genomen door het Dordrechts Philharmonisch Orkest, waaraan het pand zijn bijnaam *Het Philgebouw* had te danken. De toneelzaal bleef bestaan, maar vooral in de interne afwerkingen en ook enkele indelingen werden wijzigingen aangebracht.

Ook later - een exact tijdstip is niet bekend - werd het een en ander veranderd, waaronder de inbreng van een gehele toiletgroep op de bel-etage (1.05 en 1.05a).

In meer recente tijden werden er niet zozeer officiële verbouwingen uitgevoerd, doch was het pand blootgesteld aan een gebrek aan onderhoud en een langdurig verval, hetgeen uiteindelijk leidde tot de instorting van een deel van de achtergevel.

Van al deze fasen zijn in het pand wel enkele sporen aanwijsbaar, zij het soms zeer bescheiden. Met name van de ooit ongetwijfeld rijke zeventiende en achttiende interieurs resteert nog maar weinig.

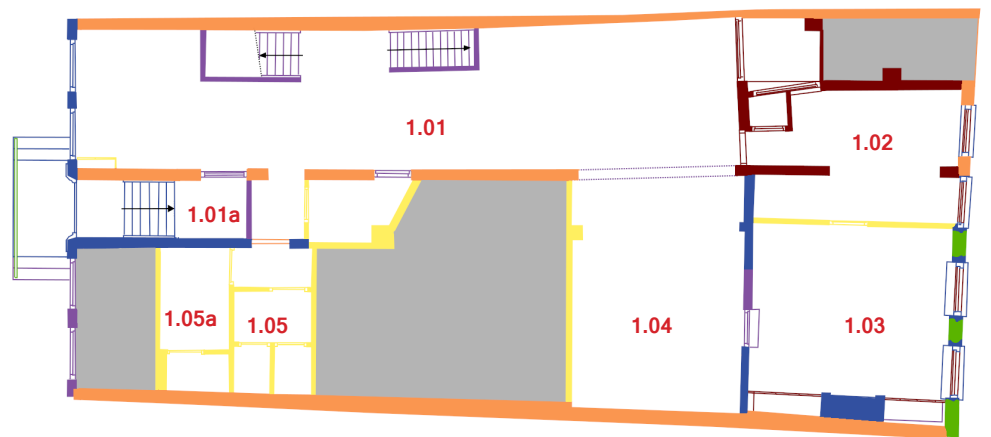
Op afbeelding 4.105 worden de bouwfases nog eens in een bouwfaseskaart verduidelijkt, en in het volgende hoofdstuk wordt de in dit hoofdstuk besproken bouwmaterialen van een waardestelling voorzien, zowel in tekst als door middel van een waardestellingsplattegrond.

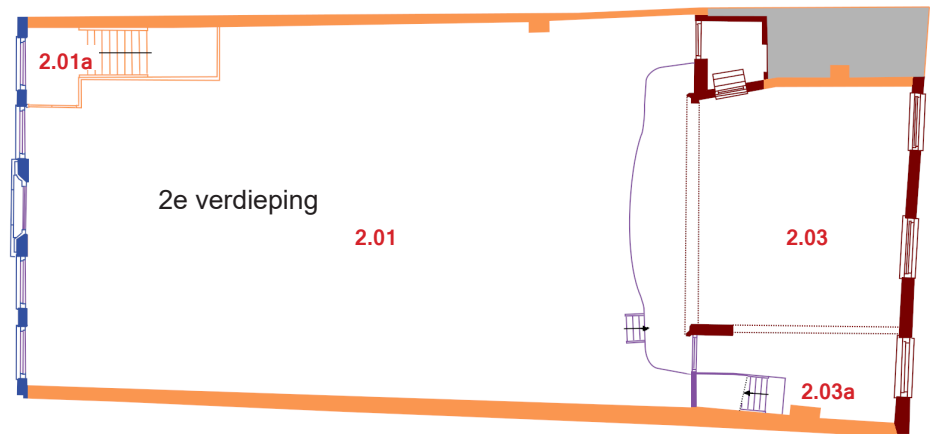
onderhuis

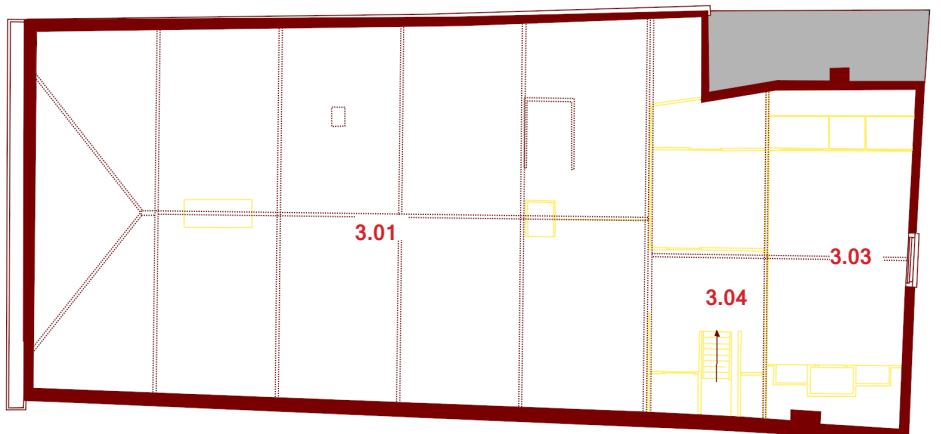
1e verdieping/
bel-etage

2e verdieping

zolder

- = oude materie, doch niet exact dateerbaar
- = verbouwing 1685
- = verbouwing 1740
- = verbouwing 1882
- = verbouwing 1955
- = (sub-)recente materie

Afb. 4.105 Plattegrond van de vier etages van het pand Grotekerksbuurt 16, met in kleur de diverse bouwfases. tekening van Waltmann Makelaars Dordrecht, aangevuld met eigen meetgegevens.

5 Waardestelling

INLEIDING

Een waardestelling wordt gegeven in relatie tot het monument. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat een muur uit 1900 in een gebouw uit datzelfde jaar een hogere waardering krijgt dan wanneer een soortgelijke muur wordt aangetroffen in een middeleeuws pand. De context binnen het gebouw is van belang.

Naast een bouwhistorische tak, kent een waardering nog meerdere aspecten, zoals ondermeer een architectuurhistorische of stedenbouwkundige waardering.

De waardestelling heeft een adviserende rol die dient om inzicht in de bestaande bouwmassa te krijgen. Zij moet niet gelezen worden als goed- danwel afkeuring van de voorgestelde bouwplannen. Hierover beslist de vergunninggevende instantie.

Daarnaast moet nog eens gewezen worden op het feit dat het hier om *bouw-historische* en niet om *bouwkundige* waarden gaat; de eventuele toestand waarin bouwdelen zich bevinden (zoals verrot, verzakt of anderszins onbruikbaar) wordt niet in deze waardestelling meegenomen.

Slechts wanneer een eventueel aangetroffen gebrek een acuut gevaar voor de persoonlijke veiligheid oplevert, wordt dit vermeld.

GROTEKERKSBUURT 16

Zoals in de vorige hoofdstukken al een paar maal werd besproken, heeft het pand vele bouwfases gekend en haast evenveel sloopfasen.

Daar kwam bij dat het pand in de meest recente jaren sterk bouwvallig is geworden, hetgeen het onderzoek in het gebouw daadwerkelijk op enkele punten heeft bemoeilijkt danwel verhinderd.

Hieronder worden, na een korte verantwoording, de waardestellingen van het gebouw in een plattegrond met een kleurcode weergegeven.

Het onderzoek is uitgevoerd conform de *Uitvoeringsrichtlijn Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling* (2024) van de Stichting ERM.

WAARDESTELLING

algemeen

Het pand Grotekerksbuurt vormt een bijzonder voorbeeld van een vroeg-achttiende-eeuwse combinatie van een woon- en werklocatie. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze kwalificatie in het huidige pand feitelijk nog slechts van toepassing was op de (ook sterk aangepaste en gerestaureerde) voorgevel en enkele delen van het interieur.

Ook de fase waarin het pand werd gebruikt als verenigingsgebouw voor het Werklieden Verbond is bijzonder te noemen en is zeer illustratief voor de grotere maatschappelijke ontwikkelingen die zich op het wereldtoneel begonnen af te spelen rondom werkgever en -nemer verhoudingen en rechten van arbeiders. Het is bijzonder dat hiervoor een toneelzaal in het gebouw werd ingebouwd en het is spijtig te noemen dat het niet geheel zeker is waarvoor dit toneel in de vroegste dagen (vanaf 1882) werd gebruikt (ontspanning? toespraken?). Daarbij moet wel weer gelijk worden opgemerkt dat het hier feitelijke eveneens te betreuren valt dat hiervoor een rijk gedecoreerd achttiende-eeuws herenhuis voor een groot deel werd gesloopt.

Het hierboven genoemde illustreert de dualiteit die bij een groot deel van de waardestelling optreedt.

historische waarden

Hetgeen dat hierboven genoemd werd geeft een goede (en zelfs nog korte) beschrijving van de rijke (bouw-)geschiedenis die het pand rijk is. Het pand stond zowel via zijn bewoning, het Werklieden Verbond en ook het Philharmonisch Orkest lange tijd met twee benen in de maatschappij. Het pand kent zondermeer een *hoge historische waarde*.

ruimtelijke waarden (object in relatie tot zijn omgeving)

Het pand vormt reeds vanuit louter zijn leeftijd een belangrijke schakel in het historische bebouwingslint aan de Grotekerksbuurt en zijn wijdere omgeving. Binnen deze bebouwing springt het pand hier niet in bijzondere mate bovenuit (er liggen meerdere panden van een gelijke breedte en/of leeftijd in dezelfde straat), doch het ontleent zijn waarde juist aan het feit dat het een onderdeel is van deze binnenstedelijke context. Het pand kent een *hoge ruimte waarde*.

architectuurhistorische waarden

Het interieur van het pand is in feite dusdanig aangetast dat het zijn waarde meer aan zijn geschiedenis ontleent dan aan enige overgebleven architectonische waarde.

De architectonische waarde van de voorgevel (grotendeels in Louis XIV-stijl) is echter wel aanwezig. Deze is stijlvast, gewijzigd en sterk gerestaureerd, en springt er daarom binnen zijn categorie niet in het bijzonder bovenuit.

Het pand kent een *positieve architectuurhistorische waarde*.

kunsthistorische waarden

Voor wat betreft de nog aanwezige kunsthistorische waarden in of aan het gebouw kan feitelijk slechts verwezen worden naar de gestucte taferelen in de entreegang, hoewel ook deze vrijwel alle zeer sterk (vrijwel geheel) waren beschadigd.

Ook in enkele aspecten aan de voorgevel zijn deze kwaliteiten nog aanwijsbaar, zoals in het bordeshek, de voordeur en enige decoratie houtsnijwerken aan de gevel. Het pand kent op die punten een *hoge kunsthistorische waarde*.

gebruiks- en functiespecifieke waarden

Het gebouw werd in zijn geschiedenis voor enkele zeer opvallende doeleinden gebruikt. Hiertoe behoren een verenigingsgebouw van een arbeidersvereniging (met toneelzaal), een daarin geplaatste indoor-schietbaan(!) en een gebouw en toneelzaal voor een orkestvereniging.

Deze historische gebruiken vertalen zich niet alle meer in aanwezige bouwmaterialie in het pand (zo is van de schietbaan geen spoor aangetroffen).

De herinneringswaarde en de wél bewaard gebleven elementen leiden echter zondermeer tot een *hoge gebruikswaarde*.

herinneringswaarden

Een herinneringswaarde is altijd één van de lastigste waarden in een waardestelling; het betreft hier namelijk niet zozeer de aanwezige materie, doch schat in hoe die aanwezige materie door anderen wordt herinnerd. Het vergt een vorm van "kijken in andermans hoofd".

In het geval van het pand Grotekerksbuurt 16 werd tijdens het onderzoek echter wel degelijk duidelijk dat met name de voorlaatste fase, van het Philgebouw, nog sterk in de harten van veel mensen leeft.

Daarnaast kan gezegd worden dat de verbouwingen van 1882 doen herinneren aan een periode waarin arbeidsverhoudingen - met name in het Westen - in sterke mate begonnen te verschuiven.

Het pand kent daarom hoge herinneringswaarden.

intrinsieke waarde - inleiding

Het pand kent een voor- en achtergevel, balklagen en kapconstructie die tot de hoofdropzet van het pand behoren. Zij dateren uit de diverse, eerder genoemde bouwfases en vormen de kern van het pand, ook ondanks het feit dat zij niet overal uit dezelfde bouwfase stammen.

Zij krijgen, als behorend tot het *casco* van het pand, een *hoge intrinsieke waarde*.

Om een continue herhaling van uitleg te voorkomen wordt in de hierna volgende waardestelling, wanneer van toepassing, naar de waardestelling van het casco verwezen.

Opnieuw moet worden benadrukt dat het hier om een bouw*historische* en geen bouw*kundige* waarde handelt. Met name in delen als de achtergevel of het dak zijn delen aanwezig die zo goed als geheel vervallen waren (of zelfs al letterlijk waren ingestort).

onderhuis

Het onderhuis bestond voor een groot deel uit materie die tot het reeds besproken en (hoog) gewaardeerde casco kunnen worden gerekend. Hiertoe behoren de voor- en achtergevels (inclusief bordestrap), de balklagen en de lange binnenmuur (tussen o.a. 0.05 en 0.01) die goed mogelijk de oude woningscheidende muur van vóór 1685 vormt (danwel delen daarvan bevat).

De vloer lag hier voor zover kon worden waargenomen direct op de bodem, waarbij moet worden opgemerkt dat hier zeker historische materie aanwezig is, doch dat dit geheel tot het terrein van de archeologie behoort.

Dit wordt met name genoemd, gezien een groot gat dat door de laatste eigenaar in de vloer van ruimte 0.05 (illegaal) werd gegraven.

De huidige vloerbedekking krijgt om die reden een *hoge intrinsieke verwachtingen* bij eventuele gewenste aanpassingen hiervan zal de archeologische autoriteiten moeten worden ingeschakeld.

Met name in de (hoog gewaardeerde) voorgevel waren meerdere elementen aanwezig die niet meer origineel zijn, doch tijdens de restauratie van 1955 werden ingebracht, te weten de vensters met roedeverdelingen en de rechteronderzijde van de voorgevel, alsmede ook de deur naar het onderhuis aan de linkerkant en het venster daarboven.

Deze elementen bezitten weliswaar niet de leeftijd van de originele geveldelen, doch werden op een vakkundige manier aangebracht met een stijl en

vormgeving die harmonieus bij dit historische gevelbeeld aansluit (een wijziging hierin zou dit samenhangende gevelbeeld zondermeer verminderen).

Tevens moet er op gewezen worden dat de restauratie van 1955 inmiddels ook reeds een leeftijd van een kleine 70 jaar bezit.

Dit alles zijn voldoende redenen om ook de gerestaureerde geveldelen zondermeer tot het hoog gewaardeerde casco te rekenen.

Rond ruimte 0.04b was een zeventiende eeuwse tegelafwerking, die daarmee tevens een einddatering voor het muurwerk zelf en ook de daarin opgenomen vensters gaf.

Ruimte 0.04b vormt de middelste van drie ruimtes (samen met 0.04a en c) die gezien de datering van ruimte 0.04b zelf ook gelijk oude zijmuren bezitten (de ruimtes delen de zijmuren).

De bijzondere bouwmaterie, de leeftijd en contributie tot een beter begrip van de bouwgeschiedenis van het gehele pand leiden voor de gehele ruimte 0.04b tot een *hoge intrinsieke waarde*.

Dit geldt zoals gezegd ook voor de muren van 0.04a en c, die echter geen bijzondere (tegel-)afwerkingen bezaten.

De wanden en inrichtingen van ruimte 0.02a en b (voor zover deze nog overeind staan) bestonden uit relatief recente materie, en dito afwerkingen (let wel; deze opmerking betreft de binnenwanden van de ruimtes, niet de tot het casco behorende buitenmuren).

Deze wanden kennen niet de architectuur noch de leeftijd om de toekenning van enige intrinsieke waarde te rechtvaardigen. Deze wanden krijgen dan ook een *indifferente intrinsieke waarde*.

In ruimte 0.04c was een zijhokje gecreëerd en een (sub-)recent keukenblokje ingebracht.

Deze bezaten beide noch de leeftijd noch de architectuur om enige waarde toegekend te krijgen, en krijgen daarom een *indifferente intrinsieke waarde*.

Voor het gehele onderhuis geldt dat er bij eventuele ontmanteling van de nu waarneembare materie rekening gehouden dient te worden met de eventuele aanwezigheid van (restanten van) achterliggende, meer historische afwerkingslagen of bouwmaterie.

bel-etage of eerste verdieping

De bel-etage kende enige gedeelte die tot het reeds besproken en (hoog) gewaardeerde casco behoorden. Hieronder vielen de voor- en achtergevels (de bouwkundige staat daarvan niet meegerekend) en de woningscheidende zijmuren.

Tevens moet hiertoe de lange middenmuur worden gerekend die goed mogelijk een oude woningscheidende wand betrof, danwel restanten daarvan bevatte (hiermee wordt de westwand van 1.01 bedoeld).

Tevens moet de noordwand in ruimte 1.03 tot dit casco gerekend worden, gezien de duidelijk oudere materie die hierin aanwezig was.

In het interieur resteerden weinig (waarneembare) restanten meer van de interieurs van de opvolgende bouwfases die uit het archivalisch onderzoek bekend zijn. Enige uitzonderingen hierop vormden de schouw met rookkanaal in ruimte 1.03 en het stucwerk in de entreehal (die deels op het niveau van de begane grond ligt en daarna met een trap op het niveau van de bel-etage uitkomt).

Deze interieurelementen geven een kleine indruk van de voormalige rijke interieurafwerkingen die het pand gekend heeft, en krijgen daarm een *hoge intrinsieke waarde*.

De noordwand van ruimte 1.04 werd mogelijk in 1882 ingebracht (danwel in 1926) toen de ruimte hierachter (0.05) als hoge, open ruimte werd ingebouwd (met zijn vloer op de begane grond en plafond op de bel-etage).

De exacte samenstelling van deze wand kon binnen de beperkte grenzen van dit onderzoek niet exact worden vastgesteld, en het is mogelijk dat zich hier tevens (restanten van) een nòg oudere interieur-indeling in bevond.

Gezien deze redenen krijgt de noordwand van 1.04 een *hoge intrinsieke waardeverwachting* (totdat het tegendeel bewezen zou zijn).

De huidige interieur-inrichtingen op de bel-etage bestonden grotendeels uit een eenvoudige lambrisering en pleisterlaag in 1.01/1.04, enkele tegel- en schrotenafwerkingen in 1.02 en voorzetwanden en (sub-)recente behanglagen in 1.03. Deze afwerkingen kennen noch de leeftijd noch de architectuur om enige waarde toegekend te krijgen (hun bouwkundige staat komt daar nog eens bovenop), zodat deze een *indifferente intrinsieke waarde* krijgen toegekend.

De toiletgroep 1.05/1.05a werd geheel (sub-)recent ingebouwd, nog nà de verbouwingen rond 1955.

Hierbij werd dunne wandmaterialen, plafonds van gipsplaten en eenvoudige wand- en vloerbetegelingen gebruikt.

Deze ruimtes en hun afwerkingen kennen noch de leeftijd noch de architectuur om de toekenning van enige waarde te rechtvaardigen.

Ruimtes 1.05/1.05a krijgen daarom een *indifferente intrinsieke waarde*.

Voor de gehele bel-etage geldt dat er bij eventuele ontmanteling van de nu waarneembare materie rekening gehouden dient te worden met de eventuele aanwezigheid van (restanten van) achterliggende, meer historische afwerkingslagen of bouwmaterialen.

tweede verdieping

De tweede verdieping bestond feitelijk uit (vrijwel) één grote ruimte, die geheel tot het reeds besproken en (hoog) gewaardeerde casco gerekend kon worden.

Hiertoe behoren de voor- en achtergevel (hun bouwkundige staat hier buiten beschouwing gelaten), de woningscheidende zijmuren, de vloerconstructie en de balklagen van het plafond (opnieuw moet benadrukt worden dat de bouwkundige staat niet in dit rapport beoordeeld werd, doch duidelijk op punten te wensen overliet).

Achterin de ruimte (tegen de achtergevel) bevonden zich een verhoogd toneel, met daarnaast een trap en toiletruimte.

Deze elementen zijn illustratief voor de bouw- en gebruiksgeschiedenis van het pand, dat hier op deze verdieping in 1882 ingrijpend werd gewijzigd.

De huidige elementen (toneel, etc.) betreffen echter meer recente wijzigingen en gaan in hun materie niet meer tot deze negentiende-eeuwse fase terug.

Deze combinatie van feiten leidt tot een *positieve intrinsieke waarde*.

Hetzelfde kon worden gezegd voor de huidige vloer van de toneelzaal, die een later opgebrachte vloer betrof. Op deze vloer waren geen duidelijke sporen van de vroegste fasen herkenbaar (denk aan de hier aangebrachte schietbanen) en het leek er op dat de vloer een latere vervanging was.

Let wel; dit geldt voor de bovenste vloer, aangezien zich hieronder goed mogelijk (delen van) de originele, achttiende-eeuwse vloer kan bevinden, met wellicht daarop nog aanwijzingen voor historische ruimte-indelingen.

De vloer - hoewel niet overal waargenomen gezien de staat van het pand - lijkt ook uit niet meer dan eenvoudige planken te bestaan.

Dit leidt voor de bovenste vloer van de toneelzaal tot een *indifferente intrinsieke waarde*.

Voor de gehele tweede verdieping geldt dat er bij eventuele ontmanteling van de nu waarneembare materie rekening gehouden dient te worden met de eventuele aanwezigheid van (restanten van) achterliggende, meer historische afwerkingslagen of bouwmaterie.

zolderverdieping

De zolderverdieping bestaat qua constructie uit borstweringen, een vloer en de kapconstructie die alle uit 1882 stammen en probleemloos tot het reeds genoemde en (hoog) gewaardeerde casco kunnen worden gerekend (de bouwkundige staat wordt in dit rapport niet beoordeeld, maar was op meerdere punten overduidelijk zeer slecht).

In de ruimte bevonden zich meerdere ruimte-indelingen die niet van dichtbij bestudeerd kon worden.

Wel werd duidelijk dat deze vrijwel alle vrij provisorisch en met een verzameling aan hergebruikte onderdelen in elkaar werden gezet. Meer informatie, duidingen of dateringen waren echter binnen de grenzen van dit onderzoek niet te geven.

Wel werd duidelijk dat er diverse elementen werden hergebruikt die op zichzelf een hoge waarde kenden, en mogelijk zelfs nog tot een achttiende-eeuwse fase terug konden gaan.

De wanden van de diverse ruimtes zelf krijgen gezien hun geïmproviseerde karakter een *positieve monumentenverwachting*, met een sterk advies om bij een eventuele verwijdering (nà een verdere consolidatie en opruiming van het pand) beter naar het gebruikte materiaal te kijken.

Op de volgende pagina wordt de hierboven in tekst weergegeven waardestellingen nog een in een waardestellingstekening verduidelijkt.

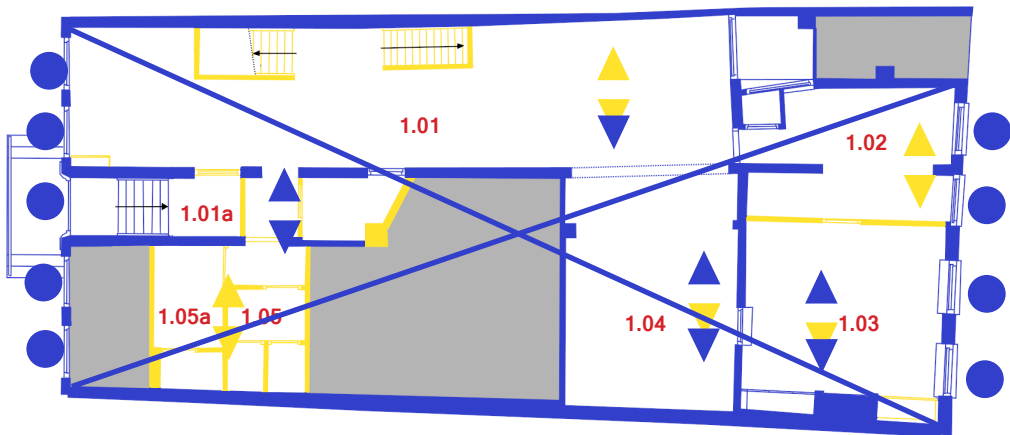
- = Hoge monumentwaarde
- = Positieve monumentwaarde
- = Indifferente monumentwaarde
- = Waarde van vloer / plafond
- = Waarde van balk-/ kapconstructie

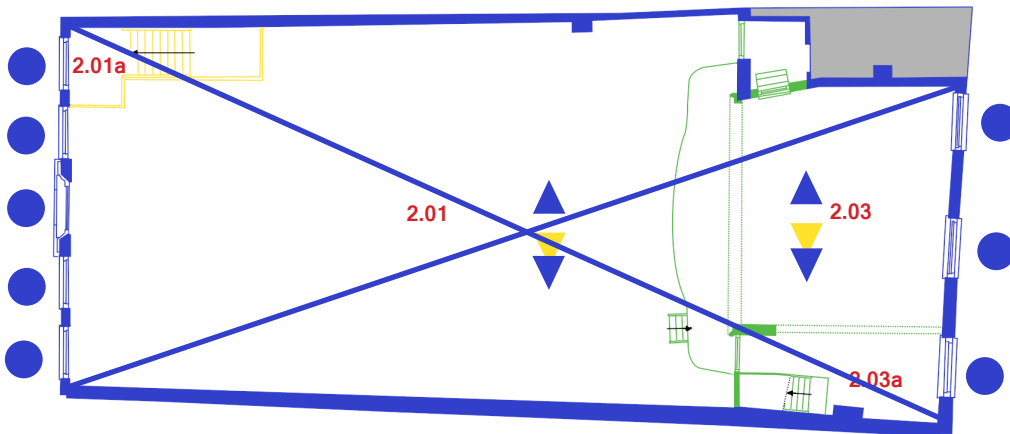
deels ingestort
op alle etages

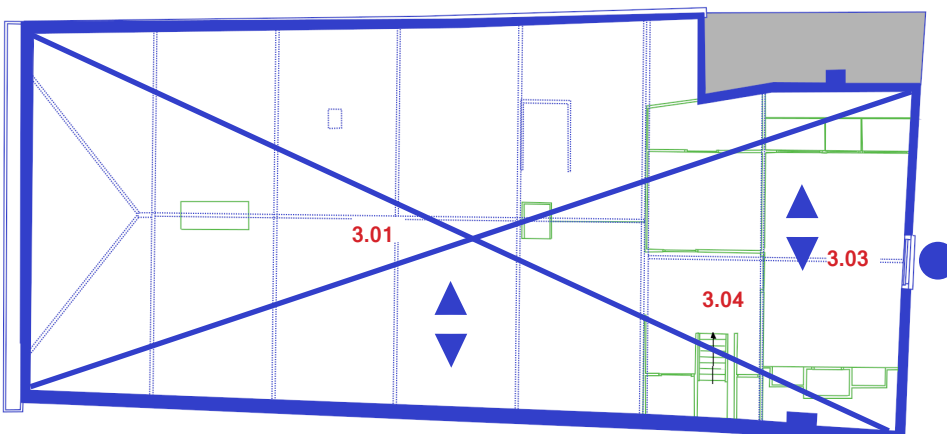
onderhuis

1e verdieping/
bel-etage

2e verdieping

zolder

Afb. 5.1 Plattegrond van de vier etages van het pand Grotekerksbuurt 16, met waardestelling. tekening van Waltmann Makelaars Dordrecht, aangevuld met eigen meetgegevens.

